

САИД АҲМАД

ХАНДОН ПИСТА

Ҳажвлар

Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент-1994

"Хазина" ижодий илмий ишлаб чиқариш бирлашма-
си нашри.

Ўз2
С21

Муҳаррир — Ўткир Ҳошимов

Саид, Аҳмад.

Хандон писта: Ҳажвлар. 1994.-966.

Агар Ўзбекистонда иккита миллионер бўлса, биттаси—Саид Аҳмад. Битта бўлса ҳам—шу одамнинг ўзи. Лекин унинг хазинаси корчалонларнинг хавасини келтириб, рекетчиларнинг қулогини динг қиладиган миллионлар эмас. Саид Аҳмаднинг бойлиги унинг миллионлаб ўқувчилари! Ўзбекистонда бу адибнинг китоблари кириб бормаган хонадон йўқ, десак лоф бўлмайди.

Қўлингиздаги китобга сеvimли ёзувчингизнинг кейинги йилларда ёзган ҳажвий асарлари жамланган. Улар сизнинг қалбингизга қувонч олиб киришига ишонамиз.

Ўз2

$A \frac{4702620201-81}{M352(04)-94}$ Қатъий буюртма © Саид Аҳмад, 1994

ISBN 5-635-01383-X

ЛАБ ҲАҚИДА ДОСТОН

(Бўлғуси ажойиб романдан боб)

Дунёда нима кўп, лаб кўп. Ер юзида қанча одам бўлса шунча бир жуфтдан лаби бор. (Бир одамда тўртта лаб бўлишига ишонмайман).

Шундай лаблар борки, кўрганда эсинг оғиб қолади.

Ёқут лаб, ғунча лаб, шакар лаб, чўччайган лаб, юпқа лаб... Мен унақа маҳаллий аҳамиятга эга бўлган лабларни писанд қилмай қўйганман. Тўғри, илгари тушунмай юрган онгсиз пайтларимда жумҳурият аҳамиятига эга бунақа лабларга маҳлиё бўлиб, маҳалламдан ўтиб кетган пайтларим бўлган. Энди-чи, йўқ! Энди мен халқаро аҳамиятга молик бўлган бир лабнинг шайдоси бўлиб қолганман.

Бу лаб... уни таърифламоққа авторучка ожиз, қил қалам нимжон, машинка ночор.

Мен бу лабни биринчи марта Тошкент аэропортининг халқаро йўллар майдонида, Кавказ томондан учиб келган машҳур бир ижодкорнинг лабига қапишиб турганда кўрган эдим. Албатта, мен шоир эмасман, бу қапишишни нима дейди, ўпич дейдими, бўса дейдими, билмайман. Ҳозир кўриб турганим манзара ўпичга ҳам, бўсага ҳам ўхшамасди, уни рухсат берсанглар, сўриш деб қўяқолай.

Ўшанда меҳмоннинг бу узоқ сўришдан дами қайтиб, юзлари кўкариб кетганини ҳали-ҳали кўз олдидан кетказолмайман. (Агар ўша меҳмон мен бўлганимда унинг ичига туфлаб юборардим).

Унинг шу кўриниши меҳмоннинг ичидан ниманидир сўриб олаётганга ўхшарди. Шунда мен беихтиёр бу лаб халқимизнинг миллий ғуруридир, деб юборганимни билмай қолибман.

Бир министрнинг отаси ўлганда у ҳам жанозага келиб, фарёд урганча ювғучининг олдига кириб, мурданинг лабидан ўпганини кўрганлар бор.

Ўшанда у ювғучининг олдидан тамшаниб чиқиб, мотамсаро турган министрнинг олдига келди.

—Отахон жаннати одам эканлар. Жуда ширин ўлик бўптилар.

У шундай деб яна тамшаниб қўйди. Министр паст овозда сўради.

—Отангиз ҳали тириклар, а?

—Йўқ, у киши йигирма йил олдин оламдан ўтганлар.

Министр афсуслангандек бир энтикди.

—Майли, қилган яхшиликларингиз учун қарзимни узмоқчи эдим. Начора, сиз ҳали тириксиз-ку, қарз узишга улгураман.

Шу лаб тўғрисида яхлитроқ бир асар ёзиш ниятида уни йигирма йил кузатдим. О, бу лаблар. Кимларни ўпмади. Саримсоқ пиёз ҳиди келиб турган, тамаки сувидан пўрсилдоқ бойлаб кетган, арақ иси гуп-гуп келиб турган лабларга бу лаб муҳрини босди. Амалдорларнинг йўлини пойлаб бўйнига осилиб ўпди. Министрларни қувиб юриб ўпди.

Бу ўпичларга, бу сўришларга унча-мунча лаб чидамайди. Билмадим, агар чармдан бўлса йиртилиб, пластмассадан бўлса едирилиб кетарди. Балки ўта чидамли қаттиқ қоришмалар комбинатида ишланган лабдир. Балки у фазога учирилган кемалар маъданидан ясалгандир.

Агар мен шоир бўлсам, шу лабга атаб дostonлар ёзардим. Ҳайкалтарош бўлсам, ҳайкалини ясаб пойтахтимизнинг қоқ марказига ўрнатардим. Халқимизнинг ноёб ёдгорлиги сифатида туристлар учун зиёратгоҳга айлангирардим.

ЗАГСдан никоҳ ўқитиб чиққан келин-куёвлар шу лаб ҳайкалининг пойига гулдасталар қўйишини истардим.

Алишер Навоий саройда лаби ҳаддан ташқари қалин одамни кўриб қолиб, Султондан: "Бу ким?" деб сўрабди. Шунда Бойқаро: "Қаерга борсам ўпавериб, жонимдан безор қилди. Келди-кетдини ўпиб юрар деб, маош тайин қилмай хизматга олдим" деган экан.

Кўрдингизми, ўтмишда ҳам салафларимиз лабга эътибор берганлар...

Қоч, министр, қоч ундан каттароғи, қоч ҳоким, қоч исполком, сени ўпгани лаб келяпти!

"Ж" ҲАРФИ ЁЗИЛГАН ДЕВОР ТАГИДА

(Тарихий воқеа)

Ҳозиргина қозондан сузиб келинган ош ўртага қўйилганда, ҳамманинг кўзи буғи чиқиб турган лагандани ошга қадалади. Қўл чўзишга чоғланади. Баъзилар "олинг, олинг"ни кутмай ош тепасидаги гўшти ўзига қарата сура бошлайди.

Борди-ю, шу пайтда биттаси ўрнидан туриб, ўртоқлар, деб қолса, нима бўлади.? Расво бўлади!

Шоир ўз китобини биров ўқиётгандаги аҳволини кўриб завқ олади. Ошпаз халқи ҳам шундай. Тепангга келиб туриб оладию, биринчи луқма олган кишининг оҳ, оҳ, зўр бўпти-ку, дейишини кутади. У ана шу бир оғиз сўздан завқланиб ўчоқ бошида терлаб-пишиб қилган меҳнатига мукофот олгандек бўлади.

Бордию., деб айтдим-а! Ана шу бордию бир одам ўрнидан туриб нутқ бошласа, ҳаммаёқ зимистон бўлиб кетади. Ошхўрларнинг оғизга тўпланиб қолган сўлақлари яна бўғзига қайтиб кетади.

—Азиз биродарлар, бугун биз...

Кетди.! Қани энди бу нутқни тўхтатиб бўлса. Кимдир секингина «қисқароқ бўлсин, ош совуб қоляпти,» деди.

Нотиқ унга ўқрайиб қаради. Гап айтганининг дами ичига тушиб кетди. Негаки, нотиқ унинг бошлиғи эди. Одамларнинг сабри чидамади.

—Сиз гапираверинг, биз ошни олаверайлик.

Нотиқ бир кўкарди, бир бўзарди. Лекин нутқини узмади.

—Шундай қилиб Абдумўмин акамиз ўз ҳаётларида...

—Отамиз тириклар. деди ош қилиб бераётган йигит.

—Гапнинг охиригача эшитинг-да, мен Абдумўмин акани ўлди деяётганим йўқ, у кишининг ҳаёт йўллари тўғрисида гапиряпман. Демак, Абдумўмин ака Абдусоатдек фарзанд ўстириб қарилик гаштини сураяптилар...

—Э, бўлди-де, мажлисга келганмизми ё ош егани...

Нотиқ бир зум тўхтади. Қўлидаги қадаҳни боши узра кўтариб негадир тагидан қаради.

—Укагинам, ош топилади, дўст-ёрларнинг дийдори ғанимат. Эртага бормизми, йўқмизми, бир худонинг ўзи билади, вот.

Э, ўладиган ахмоқ йўқ, сал иссиқроқ гаплардан айтинг.

—Ёшлар, ёшлар-а, жуда бесабрсизлар-да...

Шу пайт ошпаз Абдусоатнинг олдига келиб қулоғига шивирлади.

—Ошни иситиб келайми, ака?

Абдусоат секин қўл юбориб лаганни ушлаб кўрди. Худди холодильникдан ҳозир олингандек, қўлни чақиб оламан дейди.

—Бўлмасам, —деди нотиқ. —Гапимни қисқа қила қолай. Гапимни тугатишдан олдин бир воқеани айтиб берай. Бир минг тўққиз юз олтмишинчи йилмиди, йўқ, олтмиш саккизинчи йил бўлиши керак. Шу десангиз, Озарбайжон-дан бир дўстим телефон қилиб қолди. Ўзингиз биласиз. Боку денгиз бўйида. Каспий денгизини биласизларми...

Ошхўрлардан бири "Вой дод" деб ўрнидан туриб кетди. Нотиқ унинг орқасидан норози қараб қолди.

—Нима деяётгандим?

—Боку..

—Тўғри, жуда тўғри. Памятингиз яхши экан. Боку денгиз бўйида, Каспий денгизини аввал Хазар деганлар. Ҳозирги Озарбайжон илгари Хазарбойжон бўлган. Ўша ўртоғим бир куни телефонда Бокуга меҳмонга чақириб қолди. Мен сизларга олтмиш саккизинчи йил, дегандим. Янглишган эканман. Тошкент зилзиласидан икки йил олдин, яъни олтмиш тўртинчи йили. Хрушчев ишдан тушган йили. Буни аниқ эслаганим шунданки, ўртоғим билан телефонда гаплашиб, кўчага чиққанимда уйимиз тўғрисидаги бинога осиб қўйилган Хрушчевнинг каттакон сувратини олти киши туширишаётган эди.

—Ош еймизми, йўқми? —деди тоқати тоқ бўлиб кетган биттаси.

—Еймиз, албатта еймиз. Ош бўладию емаймизми, албатта еймиз-да.

Ёнга чарви аралашган шекилли, ош аста-секин қотиб, гуруч бетини оқ парда ўрай бошлади.

Галифе шим кийиб, майкачан ўтирган йигит сапчиб ўрнидан туриб кетди.

—Ака, мен қўлингизда ишлайман-а. Э, ишдан ҳайдаб юборсангиз, фиринг десам номардман. Ошни еганим бўлсин.

У шундай дедию ошга қўл узатди, узатдию дарров қайтариб олди.

—Ошпаз, опкет бунингни, ош эмас, морожний бўлиб кетибди. Бор, бошқатдан иситиб кел.

Ошпаз келиб лаганни қайтариб олиб кетди.

—Бўлмасам, бундай қилсак, —деди нотиқ. —Ош исигунча мен гапимни айтиб олай...

Унинг гапи оғзида қолди. Икки йигит кела солиб икки қўлтигидан олиб судраганча биттасига "Ж", яна биттасига "М" деб ёзилган икки хонали будка ёнига обориб, орқасига бир тепдилар.

—Ҳой, шошманглар, гапимни тамомлай ахир.

—Э, гапинга... —дея биттаси қалаштириб сўкди.

Бу пайт ошпаз иситилган ошни ўртага қўяётган эди.

Нотиқ "Ж" ҳарфининг тагида ўтираркан, бўғилиб "ўртоқлар" деди.

ГЎШТНИНГ ЗАРАРИ ҲАҚИДА

(1917-1991)

Ҳурматли ўртоқ газийта директори!

Газийтангизнинг саккизинчи саҳифасида босилган фан кандидоти Найим Каримупнинг шиғрий қорхатини ўқидиму тепа сочим тик бўлиб кетди.

Қўй гўштининг бир килоси олтмиш сўм бўлиб гурган пайтда қорхатга бало борми. Ўзингизга маълумки, чоризм * исканжасида инграган халқ оқ пошшонинг аблаҳлигидан бири икки бўлмай, кийими жулдур бўлса ҳам икки юзи қип-қизил, ўзи дўмбоққина бўлиб инсонийлик қиёфасини йўқотган эди.

Улуғ Октябрь инқилоби бундай ярамас ҳолга чек қўйди. Совет фуқаросининг қомати новдадек ингичка бўлиши шарт эканлигини ўзбеклар чор Россиясининг чекка ўлкасида яшашига қарамай дарров тушунди. Халқлар отаси Иосиф Сталин улуғ Лениндан илҳомланиб: "Йўқолсин бойлар!" деди. Бойлар йўқолди. Ғирт камбағаллар қолди. Мамлакатимиз камбағал, одамларимиз камбағал, хазинамиз камбағал, рўзгоримиз камбағал бўлиб қолди. Худо ҳар кимнинг феълига яраша берар экан. Етмиш тўрт йилдирки ғирт камбағаллик гаштини

суриб келаяпмиз. Бой бўлишни асло истамаймиз. Бой бўлсак, албатта синф сифатида тугатилиб кетишимизни биламиз.

Хориждаги капитал исканжасида фарёд ураётган юртдошларимизга қарата: Кўринг, ҳавас қилинг, мен совет ватанининг фуқаросиман, деб айтиш ҳуқуқига эга бўлганимиз оламшумул тарихий воқеа бўлди. Раҳмат!

Қорхатда гўшт тўғрисида ҳам анча пасти-баланд гаплар ёзилибди. Очиғини айтиб кўяйки, масалани гўшт ҳал қилмайди. Шу гўшт ўлғирни емасак ўлиб қолмасмиз. Гўшт емагани учун ўлса Лев Толстой ўларди. Рабиндранат Тагор ўларди, ва ниҳоят олти болани боқиб ўзи гўшт емаган Толиб Йўлдош аллақачон, аллақачон кўкариб чиқарди! Толстойлар, Тагорлар худонинг марҳамати билан энг узоқ умр кўрган инсонлардир. Толиб Йўлдош ҳам иншооллоҳ юз ёшдан ошганлар қаторига кирса ажаб эмас.

Доҳий васиятларига содиқ қолиб, гўштни кўрсак тескари қараб ўтиб кетадиган бўлдик. Натижа ёмон бўлмади. Ҳаммамиз ёппасига хипча бел бўлиб олдик.

Тўғри, бу борада принципсизлик қилган пайтларимиз ҳам бўлди. Айниқса, олтмишинчи, етмишинчи йилларда Брежнев халқ саломатлиғини ўйламай магазинларни озиқ-овқатга тўлдириб ташлади. Ўша йилларда унинг кўкраги орденга, бизнинг қурсоғимиз овқатга тўлди. Ана шундан кейин семиришлар бошланди. Қора қош доҳиймиз халқни гўшдан сиқмаганларга этак-этак орденлар сочди, ўзи ҳам ҳовучлаб олди. Костюмининг орқа томонига ҳам орден тақди. (Олд томонида жой қолмаган эди).

Ўша кезларни эслаганда ширин туш кўргандек бўламан. Қайта қуриш шабадаси эсиб, яйраган кўнгилларимиз янада яйраб кетди. Биз қайта қуришни меҳнаткашнинг қорнидан бошладик. Халқ соғлиғига шикаст етказадиган жамики гўшт-ёғларни йўқотдик. Шунинг шарофатидан девқомат ака-укаларимиз "Богатир" деган паҳлавонлар магазинига бормаи "Детский мир"дан кийим оладиган бўлдилар.

Сиз, ўртоқ газийта директори, шигрий қорхатни босиб чиқариш ўрнига гўштнинг инсон саломатлиғига қанчалик зарар эканлиги тўғрисида мутахассислардан интервью олиб босишингиз керак эди. Афсуски, бундай қилмадингиз.

Қорхатда, қўлга тушган одам йигирма-ўттиз кишига ош дамлаб, сомса ёпиб, норин қориб, зиёфат қилиши керак, деб айтилган. Умарали Норматуп бир камбағал фан доктори, камтаргина профессор, ҳайратда қоладиган даражада хизмат кўрсатган фан арбоби, дорилфунуннинг бировга зарари тегмайдиган кафедра мудирини ва ниҳоят Ҳамза мукофотининг жимгина лауреатидир. Ойлик маошини учма-уч зўрға эплаштирадиган, рўзгорга келин аянинг маошини, қизи ва ўғлининг стипендиясини қўшмаса тирикчилиги танг аҳволга тушиб қолиши мумкин бўлган ночор оила бошлиғидир.

Рўзгорини амал-тақал қилиб ўтказаятган бир профессоргинага уялмай-нетмай қорхат ёзишга Найим Каримупни ким ва нима мажбур қилди?

Норматуп қўли очиқ, мард одам. Қорхатда айтилган жами таомларни бировдан қарз кўтариб бўлса ҳам пишириши мумкин.

Лекин масаланинг бошқа бир томони ҳам бор. Қорхат зиёфатига ўрганганлар ёмғир хат, шабнам хат, қиров хат, жала хат деган янги-янги одатларни ўйлаб чиқармасликларига ким кафил бўлади?

Ўртоқлар, Брежневнинг хатосини такрорламайлик. Гўшт ейиш каби ўтмиш сарқитларидан қанча тез қутулсак, шунча яхши.

Ўзбекнинг нимаси кўп, оши кўп. Тирикнинг ҳам, ўликнинг ҳам ошини сйди. Никоҳда ош, суннатда ош, марҳумнинг йигирмасида ош, йилида ош. Э, бунақада қадди-қоматдан ажралиб қоламиз-ку!

Биз бу соҳада балет раққосаларидан ибрат олишимиз зарур. Балетчилар бир ойда етти-саккиз кун овқат смай, қоматларини асрайдилар. Биз ҳам шундай қилсак бўлмасмикан? Овқатни қанча кам есак, қайта қуришга шунча кўп ҳисса қўшган бўламиз.

Йўқолсин қорхат! Йўқолсин ёғли қўй гўшти! Йўқолсин қассоб! Йўқолсин хўппа семизлар!

Биз камтар одамлармиз. Бўлар-бўлмасга мақтана-вермаймиз. Қандайдир бир маҳбус қамоқхонада беш-олти кун очлик эълон қилганини бир йил газийтага ёзишди. Аммо биз етмиш тўрт йилдан бери эълон қилмасдан оч юрибмиз. Ғиринг дег анимиз йўқ-ку! Чунки ўша кунлари пешонамизга коммунизмнинг порлоқ нури тушиб турганди. Коммунизмда ифтор қиламиз, деб етмиш тўрт йилдан буён туз тотмай рўза тутаямиз. Бу бугунги авлодимизни

коммунизмда яшашига ишонганимиздандир. Нурли даргоҳга хипчагина, кичкинагина бўлиб кириб борсак қандай яхши. Раҳмат!

Ўзбек пахтакорларининг яна бир отаси (отамиз бунча кўп экан?) Никита Хрущев ўн беш йилда коммунизм қурамиз, деб айтган эди. Шу гапни совутмай, дарров коммунизмни қуриб олсак бўлар экан. Аттанг, энди кечикдик. Ўн беш йил нима деган гап. Кўз очиб юмгунча ўтди-кетди. Ўша пайтда ўн беш йилга кесилиб кетганлар муддатларини ўтаб қамоқдан қайтиб келарканлар биздан, коммунизм тайёрми, деб сўрамоқдалар.

Андижонда қассобларни калтаклашипти. Жуда тўғри иш бўпти. Нурли даргоҳ сари дадил кетаётган халқимизни семиртирадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатни қоралаймиз. Юнон саркардаси Искандар Зулқарнайн-ми, хизмат кўрсатган артист Ёдгор Саъдиевми "Дастурхон тирикчилигимизнинг ойнасидир" деб айтган экан. Ана шундай тиниқ ойнамизга ҳар хил емишларни қўйиб уни хира, доғ қилмайлик.

Жаннатда кўрмоқ бор, емоқ йўқ, дейдилар. Коммунизм ҳам худди шунинг ўзи. Фақат фарқи шуки, унда кўрмоқ ҳам, емоқ ҳам йўқ. Бори ҳам талонга.

Ҳурматли Норматуп, иғволарга учиб қорхат ёзганларга ош қилиб берманг. Акс ҳолда келажак авлод олдида, инсоният олдида юзи қора бўлиб қолишингиз мумкин.

Найим Каримупдек кандидатларга то фан доктори бўлмагунча орамизда жой йўқ. У "Қорхат" эмас, ёмонликдан дарак берувчи "Қорахат" ёзганлигини яна бир марта таъкидлаб ўтаман.

ОФТОБГА ЧИҚҚАН МУШУК

Идора бошлиғи эрталаб ишга мушугини ҳам олиб келадиган одат чиқарди. Тиззасига мушукни ўтқазиб, бир қўлида уни силаб, бир қўлида ҳужжатларга имзо чекадиган бўлди.

Йиғин пайтида ҳам коллектив олдида у мушугини силаб туриб нутқ сўзлади.

Шунда ходимлардан бирининг гаши келиб:

—Хўжайин, ташқарида ҳаво яхши, офтоб чарақлаб

турибди. Мушукни қўйиб юборинг, офтобда бир яйрасин, —деди.

Хўжайин шунақа гапни бир ҳафтадан бери кутарди. У салмоқланиб деди:

—Бу мушук текинга офтобга чиқмайди.

Шу--шу бўлди-ю, идора ходимлари ойига икки мартадан мушукни офтобга олиб чиқиб ўйнатиб келадиган бўлишди.

Мушукнинг офтобга чиқиши унчалик қиммат эмас. Бир кишига эллик сўмдан, холос.

Хўжайин бир йилга қолмай мушук пулидан ўғлига "Жигули" олиб берди.

АЗИЗ ВА БОНАПАРТ

(Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод уйидан репортаж)

Азиз Абдураззоқ хона эшигини очиши билан ваннахонада сув шилдираётганини эшитди. Ичкарига кирди. Қўлювгичда битта бақалоқ шиша устига жўм-ракдан сув оқаяпти.

—Ё пирим! —деди Азиз ҳайратда.

У эрталаб нонуштадан кейин кўчага чиқиб кетганича таксида магазинма-магазин юриб, икки соат давомида анаву ўлгирдан бирон шиша тополмай қайтиб келаётган эди. Қаранг, худонинг ўзи бир шиша бақалоғидан юборипти. Уни қўлига олди. Қоғози сувда ивиб хати ўчиб кетибди. Зар қопқоғига қаради. Унда "Париж, Коньяк" деган сўзлар ёзилган. Бу албатта "Наполеон", деган коньяк бўлса керак, деб ўйлади у. О, жуда қимматидан-ку! У шошиб шишанинг бурама қопқоғини очмоқчи бўлди. Тўхтади. Шошма, балки биров янглишиб менинг хонамга ташлаб кетгандир? Ёзувчилар ижод уйининг хоналари бир хил. Қоронғи йўлакда рақамини илғаш ҳам қийин. Йўқ, эгаси бошқа.

Қўлида бир шиша француз коньяги қилқиллаб... турганда қайси мард ўзини тия олади? Азиз турди, турди, охири нафс ғолиб келди.

—Абдураззоқов, —деди у ўзига ўзи. —Бошингга қўнган бахт қушини калтак билан ҳайдама. Оч. Ич! Эгаси янглишган бўлса, ўзидан кўрсин. Нодон бўлмаса

шундоқ коньякни бировникига ташлаб кетадими! Эгаси келмай туриб оч. Бир-икки қултумини заҳар бости қил.

У шундай дедию шиша қопқоғини бураб очди. Қопқоқ бир марта очилган экан, дарров бурала қолди. Шиша оғзини ҳидлаб кўрди. Бай, бай, бай! Ҳиди бўйига етган қизнинг бўйнидан келадиған исга ўхшайди-я!

Шисани деразадан тушиб турган офтоб нурига солиб кўрди. Бирам тиниққи, орқа томондаги жами нарса аниқ кўринади-я. У битта пиёлани тўлдириб қуйди. Қўрқиб-қўрқиб битта хўплади. Томоғига, бўғзига атир ҳиди урилди. Пиёлани бир симиришда бўшатди. Боши бир ёқимли гарангсиди. Иккинчи пиёладан кейин қулоғига "Чўли ироқ" куйи келди. Учинчи пиёладан кейин Брежневнинг пленумдаги нутқи эшитилди. Брежнев нутқ ирод қилаётганида эшитилиб турадиған тишнинг шақиллаши Қаҳрамон Дадаев чирмандасининг тарақлашини эслатди. Кейинги икки пиёла унга шундай роҳат бағишладики, худди уйланган кунининг эртасидаги оқшом лаззати қайтиб келгандек.

Эшик очилиб, «Азизвой», деган товуш келди. У бошини кўтариб эшикка қаради. Унда бошига кемани тўнтариб кийгандек қалпоқ билан Наполеон Бонапарт турарди.

—Э, Азиз, бормисан, жуда соғинтирдинг-ку. Мсье Холмирзаевни Бойсунда кўргандим, айтдими? Айтган бўлса дуруст, отасига раҳмат.

У келиб диванга ўтирди. Азизнинг мош-гурунч соқолларига меҳр билан боқди. Алпдек қоматига қараб кўзлари ўйнади. —Кел азизим, шу тарихий учрашувимиз учун биттадан отайлик. Борми?

—Йўқ-да, оғайни, —деди Азиз хижолат чекиб.

—Бўлмаса Қибрайга чиқиб, дўкондан олиб кела қол, —деди Бонапарт қалпоғини диванга бепарво ташлар экан.

—Кечирасан, мсье Бонапарт. Пул йўқроқ.

—Сенда қачон пул бўлгандики, энди бўлади, —Бонапарт деди ўпкалаб. —Ҳамид Ғуломникига, Асқадникига, Пиримқулникига бор. Биттагина шисани сендан аяшмас. Бир шиша арақ одамнинг хунимики...

Азиз астойдил куйиниб гапира бошлади.

—Шунақа дейсану, Бонапартчик, Ҳамид Ғуломникида Симонов, Асқадникида Мустай, Рамзникида Привалов деганлар ўтирипти. Пиримқул аканикига қандай

кираман? У кишининг уйларида устод Айний домла ўтириптилар.

—Оббо, —деди афсусланиб Наполеон. —Бўлмаса Толибникига гир этиб бориб кел. У қўли очиқ, мард одам.

—Иложи йўқ, —деди Азиз. —Беш кундан бери девонайи Машраб билан иккови жазавага тушиб кўчаларни, чойхоналарни бошига кўтариб газал ўқиб юришибди.

—Бўлмаса Мирмуҳсинникига бор. Мени танийди. Кисловодска бирга дам олганмиз. Йўқ, демайди. Бу масалада у жуда мард.

—Буниям иложи йўқ, —деди Азиз афсусланиб. —Мирмуҳсин аканикида Хоразмшоҳ, Темур Малик, Жалолиддинлар ўтиришипти. Ҳозир у ерда матбуот конференцияси бўляпти. Яқинига йўлаб бўлмайди.

Бонапартнинг жаҳли чиқиб кетди.

—Қоғоз тақчиллигидан фойдаланиб ҳамманг оғзаки адабиётга ўтиб кетдиларинг, шекилли. Бор, Одил Ёқубовнинг олдига бор. Бермаса ҳафа бўлишимни айт.

—У роман ёзаман, деб Искандар Зулқарнайини чақирган экан. Уч кундан бери эшикни бекитиб гаплашгани-гаплашган. Ҳаммаёқ қилич-қалқонга тўлиб кетган.

Бонапарт ўйланиб қолди. Энди нима қилиш керак, деган савол кўз олдига кўндаланг туриб қолди.

—Менга қара, Абдулазиз, шу яқин ўртада Абдулла Қаҳҳорнинг боғини олган бир ёзувчи бор дейишади. Шундан топилмасмикан?

—Топилади. Унда ҳар хилидан бор. Фақат валютага беради.

—Долларгами, лирагами ё франкка?

Банопарт шундай деб чўнтақларини титкилай бошлади. Анча уринди. Бирон чақа чиқмади.

—Хотиним, ярамас, чўнтагимни қоқлаб қўйган экан.

Буюк саркарда, жаҳонга машҳур император, Москвадан қочган Наполеон билан Дўрмон султони, Арғиннинг ихтиёрий депутати Азиз Абдураззоқ иккови узоқ сукутда қолишди. Охири Азиз гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб ўзига хос, телетомошабинларга, радиотингловчиларга кўпдан таниш овозда деди.

—Ўзинг биз томонларда нима қилиб юрибсан, оғайни?

Бонапарт дарров жавоб берди. Унинг жавобида қанчалар ғам, қанчалар андуҳ борлиги яримта нокка ўхшаган бурнидан билиниб турарди.

—Москвадан ўз ихтиёрим билан қайтиб кетаётганимда бир кунимга яраб қолар, деб олтинларимни йўлдаги кўлга ташлаб кетган эдим. Уша кўлни тополмай қидириб юрибман. Қидириб-қидириб Орол бўйидан чиқиб қопман. Оролнинг Ороллиги қолмапти. Мен бўлганимда... —у шундай дея туриб аламдан кўксига муштлади. Қўли шапалоқдек орденга тегиб инграб юборди. Жаҳл билан орденни шартта юлиб олди. —Обор, шуни Олой бозорига обориб сотиб кел, ўлдим деганда ўн минг сўмга кетади.

—Э, —деди Азиз хафсаласи пир бўлиб. —Ўтган бозорда Людовик XII нинг орденини зўрға икки юз элликка сотганман.

—Мени ўша ландавурга тенг қилдингми? Бунақа гапни иккинчи оғзинга олма. У хасиснинг орденни темирдан эди. Меники олтин. Бриллиант бежамлари бор. Ўн мингга кетади!

Азиз унинг қўлидан орденни олди, шошганча ҳовли томон кетди. Остона ҳатлаши билан ҳандалак пўчоғини босиб олиб, оёғи тойиб кетди. Чалқанчасига йиқилди. Йиқилдию хуши жойига келди. Қараса, қўлидаги нарса орден эмас, чойнакнинг қопқоғи.

Шу пайт ҳовлиқиб Исҳоқ Ўктамов келиб қолди.

—Азизжон, —деди у. —Эрталаб келган меҳмон эсингиздами? Хонангизда бир бақалоқ шиша тўла қўтирга суртадиган дориси қолиб кетибди. Битта-яримта ичиб қўймасин, деб телефон қилди. Бу дорининг бир томчиси одамни жинни қилади, деб уч марта тайинлади.

Ўктамов энгашиб унинг юзига қаради. Қарадию қўрқиб кетди. Меҳмон уч марта тайинлаб айтган иш бошланганга ўхшади. "Укажон, сизга нима бўлди", деб қўлтиғидан кўтарди.

Азиз мингиллади.

—Менинг хонамда Кутузовнинг тепкисини еса ҳам одам бўлмаган аблаҳ, аферист Наполеон ўтирипти. Ҳайданг, уни!

—Хўп, хўп, укажон, Наполеон экан-ку, Гитлер бўлса ҳам Нюрнберггача қувиб борганим бўлсин.

Азиз кулди. Бу кулги соғ одамнинг кулгисига унчалик ўхшамасди.

ҲИНДЧА ҚЎШИҚ

(Соддалар ўқимагани маъқул)

Ит кимга дўст—
Эгасига дўст.

Халқ ибораси

Қосимжон машинани гаражга киритиб, дарвозанинг уч жойидан қулфлаб калит ўйнаб келаркан, учинчи йўлак олдида болаларнинг чиройли бир итни силашаётганини кўрди. Ит хушёққанидан ҳузур қилиб, кўзла рини юмиб олган. Ўриндиқда ўтирган шоп мўйловли, лўлига ўхшаган давангирдек йигит дастрўмол билан кўзларини артиб йиғларди. У анча вақтдан бери йиғлаётган бўлса керак, қовоқлари қизарган, дастрўмоли жиққа ҳўл эди.

—Бу кимнинг ити? —деди Қосимжон.

Болалар йиғлаб ўтирган кишини кўрсатишди. Қосимжон бу лўли бечоранинг бошига мусибат тушганга ўхшайди, деб ёнига бориб ўтирди.

—Нима бўлди, дўстим! —деди меҳрибончилик қилиб.

Лўли жавоб бермади. Қосимжон ҳадеб сўрайверганидан кейин ҳиқиллаб-ҳиқиллаб тилга кирди.

—Э, ака, менинг бошимга тушган мусибат ҳеч бир мўминнинг бошига тушмасин. Бу дунёда мен яққан яғонаман. Бизнинг Молдавияга немис фашистлари яқин қолганда мен тўрт ёшли бола эканман. Катталар партизанликка кетишибди. Биз бечораларни буёққа эвакуация қилишган. На отамни биламан, на онамни. Детдомда менга Фармон деб от қўйишган экан. Шунча йиллар ўтди. Мен ўзимни лўли деб юрган эдим. Бу дунёда менинг бор-йўқлигимни суриштирадиган одам бўлмаган. Яқинда мени Ташқи ишлар вазирлигига чақириб, ота-онам борлигини, улар Руминияда яшаётганликларини, асли отим Алеко эканини айтишди. Руминиядан менга виза келди. Индинга Москва орқали Бухарестга учаман. Бу хушxabардан бошим осмонга етди. Ота-она дийдорига зор эдим.

—Итингизни ҳам олиб кетмоқчимисиз? —деди Қосим жон.

—Йўқ, ака, сиз ўрис шоири Турғуневнинг "Муму" деган шеърини ўқиганмисиз? Ўшанда бир соқов ўрис итини сувга чўктиради. Мен буни сувга чўктиролмаيمان. Бу менинг энг яқин дўстим. Ит бўлса ҳам одамнинг гапини тушунади. Иш буюрсам югуриб бориб, бажариб келади. Ишонмайсизми, мана кўринг.

—Геббелс, —деди у итга қараб. Ит ўгирилди.
—Чекким келди, дўстим.

Геббелс болалар қуршовидан чиқиб Фармоннинг олдига келди. Фармон икки бармоғини лабига босиб, худди папирос чекиб тутунини пуфлаётган ишорасини қилди. Ит тушунди. Тротуар бўйлаб ер ҳидлаб кетаверди. Нариги йўлак олдида тўхтади. Ерда ётган чала чекилган сигарета қолдиғини беозор тишлаб, орқасига қайтди. Фармон унинг бошини, бўйинини силаб сигаретани олди. Гугурт чақиб тутатди.

Ҳамма ҳайрон. Бу ит чинакамига гапга тушунар экан. Фармон унга ёт, дамингни ол, деди. Геббелс қорнини срга бериб, узатилган олдинги оёқлари устига иягини қўйиб кўзларини юмди.

Болалардан бири сўради:

—У қанақа тилга тушунади, ўзбекчаям биладими?

—Кўп тилларга тушунади, ўрисчаям, испанчаям тушунади.

Геббелс ит эмас, бало экан.

—Нима қилмоқчисиз? Ё сотасизми?

Фармон бош чайқади:

—Геббелсни уёққа олиб кетиб бўлмайти. Минг хил испаравка керак. Сотишга кўзим қиймайди. Итнинг қадрига етадиган одам топилса, текинга бериб кетардим.

Фармон қидираётган одам шу топда унинг ёнида ўтирган эди.

—Мен олай, —деди Қосимжон. —Кўпдан шунақа итни орзу қилиб юрган эдим.

Иккинчи қаватнинг айвонида панжарага бағрини бериб турган ёшгина жувон гапга аралашди.

—Агар шу итни оладиган бўлсангиз, гаражда боқасиз. Уйга киритмайман, —деди.

У Қосимжоннинг хотини Анзират эди. Зум ўтмай пастга тушиб эрини четга тортди.

—Ўйлаб қарасам, битта ит керак экан. Ун еттинчида Ҳасан билан Ҳусаннинг туғилган куни. Мактаб-интернатдан келишганда шу итни совға қиламиз.

Лўли пул олмайман, деяпти, ундоқ бўлса, уйга обкиринг, овқат тайёр. Иссиққина сб олсин.

Қосимжон Фармонни қўярда-қўймай уйга олиб кирди. Геббелс ҳам унга эргашиб уйга кирди. Қосимжон кириши билан боятдан бери кўтариб юрган бир даста калитни телефон столчасига ташлади. Меҳмонни ўтиришга таклиф қилиб, ўзи ечингази ичкари хонага кирар экан, лўлилар жуда шайтон бўлади, бу жуда лаллайган экан, етимлик, мусофирлик бечорани шу кўйга солган бўлса керак, деб ўйлади.

Чиндан ҳам у жуда уятчан, бировнинг бетига тик қарамайдиган андишали лўли экан. Ҳижолатдан бошини кўтармайди. Дастурхон попугини ҳамариб, жимгина ўтирибди. Анзират булғор қалампирига қийма тиқиб димлаган экан, бир лаган қилиб ўртага қўйди.

У қиймага гўшт шилганда слим халтага тўрт-бешта суякни солиб қўйган эди. Иккитасини чети учган тарелкага қўйиб олиб чиқди. Геббелснинг тумшуғи олдига қўйди. Ит қарамади. Фармон, саявер Геббелс, дегандан кейин ит суякларни оёқлари орасига олиб ғажий бошлади.

—Жиндак-жиндак қиламизми? —деди Қосимжон.

—Умримда оғзимга олмаганман, —деди Фармон ердан кўзини узмай.

Овқатдан кейин чой ичишди. Фармон жавон олдига келиб, китобларни кўра бошлади.

—Китобни яхши кўра экансиз, —деди Қосимжон.

—Китобнинг садағаси кетсанг арзийди. —дея жаҳон адабиётининг икки юз томлигига ҳавас билан боқди. —Китоб инсонга устоз. Уни ўқиган одамдан ёмонлик чиқмайди.

Фармон кетар олдида Геббелсни бағрига босиб, бўйинларини силади. Тумшуғидан ўпди.

—Сен энди шу ерда қоласан, Геббелсгинам. Энди бир умр кўришмаймиз.

Унинг кўзида ёш кўрган Геббелс оёқларига суйкалди. Сакраб елкаларига осилди. Фармон ундан кўз ёшларини яширмоқчи бўлардию эплотмасди. Охири, жаҳл билан эшикни очдию шарт чиқиб кетди.

Айрилиқ ёмон нарса. Ҳеч бандаи мўминни айрилиқ қўйига дучор қилмасин. Бир умр кўз олдида туриб қолади.

Анзират яхши оилада тарбия кўрган аёл эди. Жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳаммасини сизларди. "Дўкон-

га гүшт кептилар", "Қор ёғаяптилар", "Электр ўчдилар," дерди.

Эр-хотин ичкаридан эски бир адёл опчиқиб, тўрт буклаб, балконнинг бурчагига жой қилишди. Қолган овқатларни эски пачоқ алюмин товоқчада олиб чиқишди. Худди азиз меҳмонга, жой тайёр, ётасизми, дегандек итни айвонга таклиф қилишди. Ит худди илгарилари ҳам шу жойда ётиб юргандек, тўппа-тўғри бориб, адёлга қорнини бериб ётиб олди.

Эр-хотин телевизор кўришди. Алламаҳал бўлганда Анзират итдан хабар олгани чиқиб, қайтиб кириб кетди. Ичкаридан, ит ётибдилар, дегани қулоққа чалинди. Чироқ ўчди. Бирон соат вақт ўтмай йўғон-ингичка хуррак товушлари келди...

Кўчадан эл оёғи узилди. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Пастда бир маст одам ҳиндча қўшиқ хиргойи қиларди.

—Овараху...

—Овараху...

Геббелс ўрнидан туриб, панжарадан пастга қаради. Фармон унга қараб қўнғироқ чалаётгандек қилиб, қўлидаги калитларни шилдиради кўрсатди. Геббелс тушунди. Ичкарига кириб телефон стулчаси устидаги калитларни эҳтиёт қилиб, овозиниям чиқазмай олиб чиқди-да, пастга ташлади. Фармон илиб олди. Тахминан ярим соатча вақт ўтиб бояги ҳиндча қўшиқ эшитилди.

—Овараху...

—Овараху...

Геббелс яна пастга қаради. Фармон бояги шода калитни отди. Геббелс оғзида илиб олди-да, аста кириб телефон олдига қўйди. Ана шундан кейин у хотиржам бўлиб ўрнига ётди.

Эрталаб Қосимжон Геббелсдан хабар олди. Ит бош кўтариб унга қаради. Қосим ичида, ҳа жонивоор, ухламабсан-да, деб қўйди.

Шундан кейин у тошойнага қараб соқолини олди. Сочларини таради.

Ишга кетаётганида хотинининг лабидан ўпиб, Геббелсга қўл силтаб чиқиб кетди.

Орадан беш дақиқалар чамаси ўтиб-ўтмай ҳовлиқиб уйга кирди.

—Анзират, Анзират!

Унинг овози жуда хунук эди. Хотини қўрқиб кетди.

—Сизга нима бўлди?

—Мошина, мошина, —деди у энтикиб. —Бизни худо урипти, хотин. Мошина йўқ. ўғри опкетибди!

—Вой, нега йўқ бўлар экан? Дурустроқ қарадин-гизми? Кеча нима дегандим. Ит гаражда ётсинлар, демаганмидим... Яхшилаб қулфлаган эдингизми?

—Бир эмас, учта қулф урган эдим. Энди нима қиламан?

—Қулф жойида туриптиларми?

—Кўп жоврайвермагин, қандоқ қулфлаган бўлсам, ўшандоқ турипти. Мошина учиб кетмагандир... Мелисани телефони қанақа эди?

—Мен қаяқдан билай? Мелисага ишим тушмаган бўлса. Китобчани қарайми?

У шундай деб, телефон ёнида ётган китобчани очиб варақлади.

—02 эканлар.

Қосимжон ҳовлиқиб мелисага телефон қилди. Кимлигини айтди. Қанақа мошинлигини айтди. Номерини айтди. Улар ҳозир борамиз, дейишди.

Гўёки мелиса гаражга ундан олдин етиб келади-гандек ҳовлиқиб чиқиб кетди. Барибир салкам икки соатдан кейин етиб келишди. Гаражга аввал мелиса итини киритишди. Ит дарров қайтиб чиқди. Капитан гараж ичига кириб, ит ҳид ололмайди, ерга бензин тўкиб кетибди ярамас, деди. ГАИ ходими қулфларни текшириб кўрди. Биттаси жуда антиқа қулф экан, ҳайрон қолди.

Қосимжон бу қулфни Сочида бир дегизчидан сотиб олганини айтди, Мамлақтимизда бошқа бунақа қулф йўқ.

Анзираат ҳам гапга аралашди:

—Бунақа қулф биттайдилар. Калитлари ҳам битталар.

—Барака топкур, синглим, бир пас жоврамай туринг. Миям ачиб кетди,— деди мелиса майори.

У шундай деб Қосимжондан мошинанинг ранги қанақалигини, бирон жойи қирилганми, пачоқ бўлганми, умуман бирон ерида белгиси бормиди, деб сўради. Қосимжоннинг жавобларини дафтарига ёзиб олди.

—Энди бундай қиламиз, манави учала қулфни олиб кетиб, экспертизадан ўтказамиз. Уч кундан кейин мелисага бориб учрайсиз, —деди майор.

Ёнбошида қизил жияги бор мошин жўнаб кетди.

Қосимжон гараж дарвозасидаги учта илгакни сим билан боғлаб, афсус-надоматлар билан уйга қайтди.

Оёқ товушини эшитган Геббелс эшик томон ҳура бошлади. Эшик қулфида калит тиқирлаганида, безовталаниб акиллади. Эшик очилди. Геббелс думини ликиллатиб Қосимжоннинг туфлиларини ялади. Анзиратнинг атрофида гир-гир айланди. Қосимжон унинг бўйинларини маъюс силади.

Қосимжон кеча хотинининг гапига кириб итни гаражга киритиб қўйганда бунчалик кўргиликлар бўлмасди. Айб ўзида бўлганидан Қосимжон хотинининг кўзига қараёлмасди. Нима бўлди? Яп-янги мошин эди. Уни яйрабгина минмаган ҳам.

Дам олиш куни Ҳасан-Ҳусанларни мактаб-интернатдан опкелиб далаларга опчиқиб ўйнатмоқчи эди. Шунча пуллик нарса бир кечада йўқ бўлди қўйди.

—Хотин, —деди у. —Ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб Геббелс бечорага овқат ҳам бермапмиз. Товоғига бир нима солиб қўй, еб олсин.

—Ташвиш тортманг, итимиз овқат еганлар. Бир коса сутга нон бўктириб берганман.

—Бўлмасам мен бирров ишхонамга бориб келай. Сен уйда ўтиратур. Қолган-қутган нарсаларимизни ҳам ўғри шилиб кетмасин.

—Ҳой, шошманг. Менам ишга бориб келаман. Ташвиш қилманг. Уйда ит борлар.

—Тақинчоқларингни эҳтиёт қил. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Маҳаллага ўғри оралапти. Тақинчоқларингни ҳам бошлаб кетишмасин. Ўғри бир марта кирган уйига иккинчи қайтиб кирмайди, деган гапга ишонма. Ўғрида инсоф нима қилади.

Анзират тортмадан тилла билакузукларини, марваридларини, зирагу узукларини шошиб олди-да, стулга қўйди. Ҳаммаси жойида. У тақинчоқларини рўмолчага тугиб жавон устидаги самоварнинг ичига солиб қўйди. Энди бу нарсаларини одам тугул қуш ҳам тополмайди, деб қўйди.

Иккови ишга жўнаб кетишаркан, Қосимжон уларни кузатгани йўлакка чиққан Геббелснинг бошини силади.

—Хўжайин, энди буёғи ўзингизга қолди. Хушёр бўласиз-да, —деди.

—Овқатингизни товоққа солиб қўйганман, —деди Анзират. —Бўкмасдан енг.

Ит ҳамма гапга тушунгандек бош эгиб тураверди. Ана шундан кейин эр-хотин жанозага кетаётгандек ғамгин бир алпозда чиқиб кетишди.

Орадан ярим соатча вақт ўтди. Геббелс балконда ётибди. Унинг ўйчан кўзлари нима ишлар қилсам бўларкин, деган маънони англатарди, пастдан ҳиндча қўшиқ эшитилди:

—Овараху...

—Овараху...

Ит югура солиб бир сакраб жавон устига чиқди. Самоварни тутқичидан тишлаб ётқизди, тугунчани олди. Тишлаб гилам тўшалган полга сакради. Кўчада Фармон уни кутиб турарди. Геббелс тугунчани отди, у илиб олди.

Бугун Қосимжоннинг бормаган жойи қолмади. Шаҳар мелисаси бошлиғига учрашди, прокурорга борди. Бир юрист ўртоғиникига бориб маслаҳат солди. Шаҳар ҳокимининг қабулхонасида икки соат ўтириб, киролмади. Ҳориб-чарчаб қайтиб келаётганида тоғаси учраб қолди.

Қосимжон мошин олаётганда тўрт минг сўм пули етмай тоғасидан қарз олган эди. Атайин қилгандек тоғаси қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Пулини қистади. Қосимжоннинг ранги бўзга ўхшаб оқариб кетди. Хўп, хўп, эртага етказаман, деб хайрлашди.

Чарчаб, қорни очиб, уйга келса, хотини овқат қилмапти. Ишхонасидаги буфетдан ўнта пирожки олиб келган экан, олдига қўйди.

—Геббелсга бердингми? —деб сўради Анзиратдан.

—Тўрттасини еб олдилар, —деди у бир итга, бир эрига қараб.

Қосимжон тоғасининг пул қистаётганини хотинига қандоқ қилиб айтади! У лабларини қоғоз сочиқ билан артаркан, хотинига, ёнимга ўтир, деди.

—Менга қара, тоғам қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Шунга...

Унинг гапи оғзида қолди. Анзират сакраб туриб кетди. Уёқдан буёққа юраркан, вой ўлай, вой ўлай, деб жовварди.

—Менга қара, ҳовлиқма, одамнинг бошига бундан ҳам оғир мушкуллар тушиши мумкин. Бизга нима бўпти. Куч-қувватимиз бор, ишлаб топамиз. Сенга "Жигули" экан-ку, "Волга" олиб бераман. Уч фоизлик заёмимиз бор эди. Шунга опчиқ.

—Сотасизми? —деди хотини.

—Бошқа иложи йўқ. Жами беш минг сўмлик заёмимиз бўлиши керак. Тўрт мингини бериб қарздан узиламиз. Ҳасан-Ҳусанлар туғилганда тоғам саккиз юз сўмлик гилам совға қилган эдилар. Ҳозир ўша гиламлар уч ярим минг сўмдан сотиляпти. Биз ўша қолган минг сўмни тўёнага қайтарамиз.

—Икки қўлимизни бурнимизга тиқиб қолаверамизми? Хонавайрон бўлдик-ку.

—Ҳовлиқма, ўзингни бос! Ўлимдан бошқасининг чораси топилади. Ишқилиб ўлим бўлмасин. Қўшалоқ ўғлонларимиз омон бўлишсин. Опчиқ ўша заёмларни.

Хотини бир даста заёмни ўлик кўтаргандек мотамсаро юриб олиб чиқди. Қосимжон санаб, стул четига қўйди.

—Ютуқ-путуқ чиқмаганмиди? —деб сўради у ютуқ чиқмаганини билса ҳам эҳтиёт шартдан.

—Э, ўлсинлар, ўн бир йилдан бери бир тийин ҳам чиқмайдилар.

—Обориб телефон тагига бостириб қўй. Тонг отмай олиб боришим керак. Эрта азонда қўй бозорига бораман, деётган эди.

Анзират заёмларни газетага ўраб, телефон тагига бостириб қўйди.

Иккови ниҳоятда чарчашган эди. Ётишдию ухлаб қолишди. Геббелс тиқ этса, бошини кўтариб, ниманидир кутиб ётарди. Ниҳоят тун ярмида пастдан ҳиндча қўшиқ эшитилди:

—Овараху...

—Овараху...

Геббелс ўрнидан туриб телефон томонга қараб юрди...

Қосимжон билан Анзиратнинг эрталабки аҳволини тасвирлайдиган машинкамнинг ҳарфлари синиб кетса бўлмайдами? Бу воқеа ёзилган қоғозларим ёниб кетса бўлмайдами!

Анзиратнинг "Геббелсгинам, заёмлардан ҳам айри-либ қолдик", деб йиғлаётганини қандоқ тасвирлаш мумкин? Бу сатрларни ўқиётган китобхоннинг юраги бардош берармикан?

Қистаманг, қистаманг, азиз ўқувчим! Бу ёғи нима бўлди, деб сўраманг. Қўлимни кесиб ташласангиз ҳам, қаламимни синдириб ташласангиз ҳам ёзолмайман.

Бу манзарани ҳатто Фирдавсий ҳам, Навоий билан Толстой ҳам тасвирлаёлмайди!

Қистаманг. Мен бир ожиз ёзувчингизман, холос.

Абдулла Қодирий тирилиб келсаю, шу ҳикоямни ўқиса, ё пешонамдан ўпади, ё орқамга бир тепади.

МИНГ ЙИЛЛИК ЖАНЖАЛ

(*Лиро-ҳажвий ҳикоя*)

Бухоронинг тор, айланма кўчаларидан бирида, кўпдан тиг тегмаганидан башарасини жун босиб кетган бир чол, ўзи тенги, саксондан ошган чолни ҳассаси билан уриб, қувиб келяпти. Кўчада ўйнаб юрган болаларнинг гапига қараганда бундан уч соат олдин ҳам қувлаб ўтган экан. Ким билади, у эрталабдан бери шу ал позда қувиб юргандир. Икки азамат йигит уларнинг йўлини тўсиб, тўхтатди. Қаранг-га, шунча қувлашиб, ҳансирашмайди. На бўйнида, на пешонасида тер бор.

—Нима бўлди? —деди йигитлардан бири.

—Э, қўй, бачам, —деди қувиб келгани. —Бо бу ярамас ўзимнинг ўртоқим. Эрталаб турсам, кадуда нос қолмапти. Манаву расвонинг эшигини қоқиб носингдан битта чектир, десам нима дейди бу андешасиз. Битта ўптирсанг бир отим нос бераман, дейди. Бо мен унга Амирнинг баччасиму?

—Алдайди бу гаранг. Бо бунинг қулоқини том босган. Мен унга битта ўптир, демагон. Тўхтаб тур, дегон.

—Ёлғон айтган забонингни лайлак чўқисин. Сан мани шарманда қилгон. Энди мен Бухоройи шарифга қандоқ қилиб саримни кўтариб юрай?

—Э —деди қочгани. —Бо санинг жун босган рўйинга ман зорми?

—Мани аҳмоқ дема, Некалдайнинг вақтига ҳам сан мани Амирнинг баччаси, дегон.

—Алдайди. Мен бундоқ демаган. Бу ярамас Амирнинг бир ўгай хохарини* Нуротага олиб қочкан. Шунинг учун ман уни Амирнинг поччаси дегон.

*Хохар опа дегани.

Икковининг гапи қовушмади. Яна қувлашиб кетишди.

Улар шу қувлашганича саксон бешдан, тўқсон ёшга етгунча қувлашди.

Маҳалла аҳли уларни яраштирмоқчи бўлди. Энди иш битганда қувлагани яна жанжал бошлади.

—Бу палаънат мени хотин, дегон. Қандоқ чикин мен хотин бўлай. Ман эркак. Баданимга испарапкам бор.

Қочгани ҳам бўш келмади.

—Сени хотин дегон бўлсам, забоним куйсин. Мен сени олтин дегон.

Хулласи, уларни яраштириб бўлмади. Бу жанжал, бу тортишув, бу қувди, бу қочди, Минорайи калон қурилган йили бошланган, кўҳна жанжал эди.

Келинг, уларнинг ишига аралашмайлик.

Мен эса аста узоқлашар эканман, қулоғимга шу сўзлар чалинди.

—Бу менга сендак ҳезалак борми, дегон.

—Э, қулоқинг қурсин, сенда сим элак борми, деб ман айтгон.

—Сан мани ўрисчалаб иди на... дегон.

—Ёлгон, сапсем ёлгон. Бу гарангнинг қулоқига капалак кириб, ичига ўлгон. Энди сен, чикон-чикон қилмай тур. Афшонага наврўз байрами бўлган, ўшанда шу жўрамни кўриб, ийди на... дейишим билан йўталиш тутиб, сўзимни ўртаси узилиб қолди. Хўп деса, майли, бошқатдан айтаман. Ийди наврўз муборак, жўрам. Қани, айтинглар шу гапнинг қаери ганда экан?

Қолган гапларни эшитолмадим. Арк устидан бир самолёт вағиллаб ўтиб, ҳеч нарсани эшиттирмади.

НАПАЛЕОН МАМАЖОНОВ

Бу воқеани ёшлигимда тушимда кўрганманми, ўнгимда кўрганманми, эсимда йўқ. Балки ёшлик пайтларимда ўз кўзим билан кўргандирман, ё бировдан эшитгандирман. Лекин айтиб берса арзигулик воқеа.

Маҳалламизда Мамажон лўмбоз деган девдек киши бўларди. Бўйи унчалик дароз эмасди-ку аммо энига қаричлаб ўлчаса икки газдан ошиқ чиқарди. Ўтирганда думбаси қуймоққа ўхшаб ёйилиб кетиб уч газча доира ясарди. Қорни шу қадар осилиб кетгандики, ўтирганда

ерга ёзса бир кўрпачалик жойга нари кетиб қоларди. Киндиги қичиганда қўли етмай, оташкурак билан қашларди.

Унинг фарзандлари эсли-ҳушли, топармон-тутармон, тўкис, ҳамиятли бўлишди. Улар ўз оталарини сира ўкситиб қўйишмасди. Ювинтириб, кийинтириб туришарди. Чол ўрнидан туrolмас, ташқарига чиқолмасди. Шунинг учун ҳам болалари у ўтирган полнинг тагидан тешик очиб, пақир осиб қўйишганди. Чол ортиқча қийналмай, азият чекмай, ўтирган ерида ишини битқазаверарди.

Бир куни ҳовлига ўзбекча биладиган битта ўрис билан Абдуллажон деган биолог олим кириб келди. Чол билан қуюқ кўришиб, ортиқча чайналмай, мақсадни айтиб қўяқолишди.

—Сизга бир илтимос билан ҳайвонот боғи маъмурияти номидан келдик. Африкадан олиб келган туяқушимиз овқатдан заҳарланиб, ўлиб қолди. Туяқушнинг бу хилидан дунёда атиги иккитагина қолганди. Макиён бизда, хўрози Буюк Британияда. Яқинда уни Лондонга обориб хўрозига бостириб келгандик. Раҳматлидан икки дона тухум қолган. Уларни бостириб чиқаришга биронта ўзига мос парранда йўқ. Шу ой ичи бостирмасак палағда бўлиб қолади. У ҳолда тарих бизни кечирмайди. Агар шу тухумларни йигирма кун босиб берсангиз жаҳон фанига буюк ҳисса қўшган бўлардингиз. Номингиз тарих саҳифаларига олтин ҳарфлар билан ёзиларди. Балки бирон илмий марказ ҳовлисига ҳайкалингиз қўйилиши ҳам мумкин. Йўқ деманг, агар муваффақият билан очиб чиқарсангиз сизни умрбод нафақа билан таъминлашни ёзма равишда расмийлаштирамиз.

Мамажон лўмбоз, кечирасизлар, Мамажон ота ўйланиб қолди. Нима деса экан? Модомики иш ш даражага етган экан, шу арзимаган юмуш билан бутунла йўқолиб кетаётган парранданинг наслини сақлаб қол р экан, йўқ, дейиш гуноҳ-ку. Йўқ, деса худонинг ғазаб га учрамай-дими? Чол ўзини уёққа-буёққа ташламай, дарров хўп, деди.

—Опке, туяқушинг тухумини, ўзим яхшилаб босиб, очиб чиқариб берганим бўлсин.

Уша куни тушликка қолмай ҳайвонот боғидан усталар келиб уйларни оқлашди. Деразаларга оқ докалар туттишди. Полларни ярқиратиб ювиб чиқишди. Эшик ва

дераза тутқичларини спирт билан артишди. "Хонага халатсиз кириш ман қилинади", деган ёзув осиб қўйишди.

Кечга яқин иккита пар ёстиққа эҳтиёт қилиб ётқизилган, ҳар бири Мирзачўлнинг қовунидек келадиган тухумларни усти очиқ "Волга"да мелиса қўриқчилигида олиб келишди.

Отахоннинг кўпчиган хамирдек кил-киллаб турган қорнининг киндик томони тагига патнис тиқиб аста кўтаришди. Ўрис олим қорин тагига эмаклаб кириб иккита тухумни қўйиб чиқди.

Шундан кейин айвонга иккита йиғма кароват қўйилиб, устига оҳорли оппоқ гилоф кийдирилган кўрпа-ёстиқлар тўшалди.

Мелисадан одам келиб, кўча бошига мошин киришини тақиқловчи белги билан "объезд" деган тахтача олиб қўйди.

—Отахон, —деди ўзбек олим. —Менинг фамилиям Абдуллаев. Манавунинг фамилияси Соколов, билиб қўйганингиз яхши.

Икки олим унинг атрофида гирди-капалак бўлиб айланишар, сув деса сув, ош деса ош, оғзидан чиқмай муҳайё қилишарди. Кунига уч-тўрт маҳал қўлтиғига филнинг иссиқлигини ўлчайдиган бир ярим газ келадиган ҳарорат ўлчагични қўйиб кўришарди. Йўталса иккови баббаробар сакраб туришарди.

Шу алпозда йигирма икки кун ўтди. Ҳамон жўжадан дарак йўқ.

Бир куни Абдуллаев отага деди:

—Отахон, синглим қизини чиқазаетган эди. Бир кунга рухсат берасиз. Эрталабки ошни ўтқазаман-у орқамга қайтаман, сизга Соколов қараб туради.

—Боравер болам, бемалол тўйингни ўтказиб келавер, —деб унга рухсат берди Мамажон ота.

Авжи саҳар пайти эди. Осмон тўла юлдузлар бирин-кетин кўз юма бошлаган фараҳли тонг палласида чолнинг киндиги тагида бир нима чирс этгандек бўлди. Сал ўтмай кетма-кет чирсиллаган товуш қайтарилаверди. Худди ўша ерида нимадир ғимирлаётганга ўхшади. Ўхшади эмас, росмана ғимирлади. Чол қўрқиб кетди. У ўрис тилини яхши тушунарди-ю, гапириши "твоя-моя" эди.

—Сакалўп, —деди у ташвишли бир товушда. —Моя живёт землетресения делает.

Соколов аввалига чол нима деётганига тушунмай серрайиб турди. Кейин бирдан ўйинга тушиб кетди. Шу ўйнаганича кўчага чиқиб, икки йигитни бошлаб кирди.

—Ну-ка, патсани, бабайский живёт поднимим.

Икки йигит чолнинг қорини кўрпанинг қатини очаётгандек қилиб кўтариб туришди. Соколов қорин тагига эмаклаб кириб кетди-ю сал ўтмай иккита лўмбоздек жўжани кўтариб чиқди.

—Айда маладес, айда Мамаджан, —деб қичқирарди у. —Один петух, одина маржа, айда маладес.

Агар йўлингиз тушиб қолса, шаҳримиздаги ҳайвонот боғига бир кириб. Албатта кириб. Паррандалар сақланадиган жой олдида бир дам тўхтанг. Тепасига "Мамажон отанинг фарзандлари", деган ёзув илинган катакка қаранг. Унда етти-саккизта туяқуш жўжаси диконглаб ўйнаб юрипти. Буни қарангки, гердайиб юрган битта жўжахўрозини Напалеон Мамажонов деб чақирарди экан.

Ишонмадингиз-а? Майли, ихтиёр ўзингизда.

БЕБОШ ҚАЛАМНИНГ ЁЗГАНЛАРИ

(Турсунбойнинг олтин кони)

Абдулла Қаҳҳорнинг боғига Турсунбой деган бир паҳлавон йигит тез-тез келиб турарди. У боғда гулларнинг тагини чопар, ўт юлар, дарахтларни суғорарди. Абдулла ака ундан пулни аямасди. Кибриё опа ўтин ёрдириб, дарахтларнинг қуриган шохларини кестириб Абдулла акага билдирмай пул берарди. Абдулла ака ҳам унга машина ювдириб Кибриё опага билдирмай чўнтагига пул солиб қўярди. Турсунбой кетар чоғида Абдулла ака: қани Кибриё, Турсунбойнинг меҳнат ҳақини беринг, деб яна икки киши номидан пул беришарди.

Бир куни боққа Ҳабиб Абдуллаев, Ҳалил Раҳматуллин, Муҳаммаджон Ўрозбоев ва Ҳадича Сулаймоновалар малинахўрликка келишди. Дастурхон тўкин. Ҳабиб ака Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари тўғрисида, олтин ҳам жез ҳам, нефть ҳам истаганча топилишини гапириб ўтирарди.

Шу пайт боғ этагида ўт юлаётган Турсунбой дарахт панасига келиб, Абдулла акани имлаб чақирди. Абдулла

ака нима гапи бор экан, деб ёнига борди. Турсунбой уни етаклаб боғ этагига бошлади. Ниманидир астойдил ҳаяжонланиб гапирарди. Бир оздан кейин Абдулла ака кула-кула қайтиб келди.

—Нима гап, тинчликми? —деди Ҳрозбоев.

—Турсунбой тушмагур олтин кони топибди. Эртага бориб иккаламиз қазиб олайлик, деяпти. Ҳзингиз қазиб олаверинг, менда олтин кўп, дедим.

Меҳмонлар бу содда, довдир одамнинг гапидан кулиб қўя қолишди.

Кечқурун Турсунбой юз-қўлини ювиб сўрига келиб ўтирди. Абдулла ака бояги гапни сўради. Турсунбой нима деганини эслолмади. Абдулла ака қанча айлангирса ҳам нима деганини билмади.

Олтин кони масаласи унинг калласига бир келиб қайтиб кетган эди. Абдулла ака ундан энди нима қилмоқчисиз, —деб сўради.

—Қишлоққа бориб қариндош-уруғларни шилдим. Ҳамма жиянларимдан, тоғаю поччаларимдан уч сўм-уч сўмдан олдим. Ҳозир белимда эллик етти сўлкавой бор. Белим бақувват пайтида Москвага бориб бир ўйнаб келмоқчиман. Ҳшанақаси Наманганга ҳам ўтиб келаман, —деди Турсунбой.

—Абдулла ака унга ҳазил қилди.

—Мен ҳам бирга борардим у пулим йўқ-да.

—Ташвишланманг, Абдулла ака, эллик етти сўм икковимизга бемалол етади. Ортганига совға-саломлар оламиз. Вақтимиз бўлса Хрушчевни ҳам бирров кўриб чиқамиз. Ўзбекларнинг одамгарчилигини кўрсатиб қўяйлик.

Маслаҳат билан икковлари Москвага борадиган, харажатларни Турсунбой кўтарадиган бўлди.

Эрталаб нонушта пайтида Абдулла ака, энди нима қиламиз, деб сўради. Турсунбой кеча нима тўғрида гаплашганини бутунлай унутган. У вокзалнинг орқасидаги касалхонага бориб, тоғасини кўриб келмоқчилигини айтди...

Абдулла ака оламдан ўтгандан кейин Турсунбой кўринмай кетди. Ким билади, у Хрушчев билан учрашдим, ўзбекнинг кимлигини кўрсатиб қўйдими, билолмадик.

ҚИЛИЧ КЕСОЛМАГАН БОШЛАР

Ғафур Ғулом Аҳмаджон заргар деган бир қадрдони билан боғ сайрига бориб, беш кун қолиб кетди. Хаёл билан бўлиб уйга огохлантириб кетиш эсларига келмабди.

Беш кундан кейин қайтиб келиб, уйга қандоқ киришни билмай, ўйланиб қолишди. Аҳмаджон ака кўчадаги автомат телефондан Ғафур аканинг уйига кўнғироқ қилди:

—Муҳаррам опа, ховотир олманг, Ғафур ака бизникида эдилар. Андижондан меҳмонлар келишган эди, кўзғолишнинг сира иложи бўлмади. Бугун албатта борадилар. Хотиним бечора меҳмон кутаман, деб чарчаб қолди.

Муҳаррам опа жавоб қилди:

—Хотинингиз сизни қидириб бизникига келганлар. Ҳозир ёнимда туриптилар. Трубкани берайми?

Аҳмаджон ака бўшашиб трубкани жойига илиб қўйди.

Иш чатоқ. Энди ҳеч қанақа баҳона ўтмайди.

—Аҳмаджон, —деди Ғафур ака. —Қўлга тушдик. Эгилган бошни қилич кесмайди. Айда кетдик.

Икки ўртоқ дастрўмолларини оқ байроқ қилиб эшикдан киришди.

—Таслим бўламиз, бир қошиқ қонимиздан кечинглар, —дея гуноҳ қилган ёш боладек ҳиқиллаб тураверишди.

Муҳаррам опанинг кечиришдан бошқа иложи қолмаган эди.

ҚАЙСИ ОЙБЕК?

Ойбек ака янги асар устида ишлаётганда жуда хаёлчан бўлиб қоларди. Бир марта кўришган одам билан кўзи тушиб қолса, яна кўришаверарди.

Домла Союз деворий газетасининг 1 май сонида: "Ойбек янги романини тугатиш арафасида" деган ахборотни ўқиб туриб:

—Ойбек? Қайси Ойбек, оббо гўдайган-е, —деб юборди.

Шундан кейин ҳуши ўзига келиб, деворий газетага, кечирасиз-да, деб, залга кириб кетди.

БЕЛИМДАН ЮҚОРИСИ ИШЛАМАЯПТИ

Союзда мажлис бўладиган эди. Ойбек билан Ғафур Ғулом учрашиб қолишди.

—Ғофир, —деди Ойбек. —Мажлисга кирасан-а? Бир кўп масалалар бор.

—Мазам йўқроқ, —деб баҳона қилди Ғафур Ғулом.

—Ия, нима бўлди, ўртоқ?

Ғафур ака чап кўкрагини кўрсатиб, шу ерим қаттиқ оғриб турипти, деди.

Бироздан кейин иккови яна учрашиб қолишди.

—Ғофир, мажлисга кирасан-а, бир кўп масалалар бор.

—Мазам йўқ, —деди Ғафур ака.

—Ия, нима бўлди, ўртоқ?

Ғафур ака аввал қайси кўкрагини кўрсатганини унутиб ўнг кўкрагини кўрсатди.

—Шу ерим жуда оғриб турипти.

—Боя чап кўкрагим оғрияпти дегандинг. Энди ўнг кўкрагингни кўрсатаясан. Мени лақиллатаясанми, гўдайган?

Ғафур Ғулом дарров жавоб қилди.

—Э, оғайни, умуман белимдан юқориси мутлақо ишламай қўйди.

Ойбек аканинг унга раҳми келди.

—Ундоқ бўлса дарров уйингга бор. Шоферга айтаман, обориб қўяди.

Ғафур ака унга миннатдорчилик билдириб, машинага ўтирди-ю дўсти Аҳмаджон заргарнинг тўйига равона бўлди.

ЛУЧЧАК ШАФТОЛИ

Хоразимлик шоир Раҳим Бекниёз умрида луччак шафтолини кўрмаган экан. Абдулла Қаҳҳорни кўргани боғига кирганда домла дастурхонга ялтираб турган бир сават луччак шафтоли қўйди.

—Ия, —деди Раҳим Бекниёз, —домла, бу шафтолиларнинг жуни қани?

Абдулла Қаҳҳор жавоб қилди:

—Раҳимжон укам, сиз келасиз, деб шафтолиларни

Қибрайдаги сартарошхонага опчиқиб жунини қирдириб келдим.

—Раҳмат, раҳмат домла, бекорга овора бўпсиз-да,
—деб миннатдорчилик билдирди Раҳим Бекниёз.

"КАЗБЕК" ТЕКИНГА ТУШДИ

Бир шоир (хозир Халқ шоири унвонини олган) Шайхзода домладан 200 сўм пул қарз олиб, бермай қочиб юрганди.

Домла пулдан кўнгил узолмай юарди. Бир куни у Туроб Тўла билан учрашиб қолди.

—Бир иш бор, шоир афандим. Агар эпласангиз осонгина 150 сўм ишлаб оласиз. Бир шогирдимиз мендан 200 сўм пул қарз олган. Шу қарзни сизга 50 сўмга сотаман, оласизми?

—Инсоф қилинг, Шайх ака, —деди Туроб Тўла. —Миртемир домла ўша шоирга қарз берган 500 сўм пулни менга уч сўмга сотдилар. Агар хўп десангиз, ўша икки юз сўмингизга икки сўм берай. Ундирилмасам нақд икки сўмга куйиб қолишим мумкин.

Шайхзода ўйланиб туриб қўлини силтади.

—Бўпти. Унмайдиган 198 сўмдан нақд икки сўм яхши. Бугун ўнг ёнбошим билан турган эканман, икки қадам босмасимдан икки сўм ишладим. Қани, чиқазинг шоир. Бир пачка "Казбек" текинга тушди!

ҚОВУН ТУШИРАЙ ДЕБМАН-КУ!

Миртемир домла кейинги пайтларда яхши эшитмайдиган бўлиб қолгандилар. Туйғун деган шоир вафот қилган куни жанозага машинасиз борақолай, деб кўчадан такси тўхтатдим. Қарасам таксида домла Миртемир бир қучоқ гул кўтариб ўтириптилар. Аввалига, китобхонлар билан учрашувдан келяптилар, деб ўйладим. Аммо ёнларидаги ўриндиқда бир коробка "Торт" билан тўрхалтада иккита коньякни кўриб ҳайрон бўлдим.

—Йўл бўлсин, домла? —дедим.

—Туйғунникига. Союздан телефон қилиб соат иккида Туйғунникига келинг, дейишди. Тўйга қуруқ бормай, деб магазиндан у-бу олдим.

—Домла, —дедим, —Туйгунникида туй бўлаётгани йўқ. Бечора бандаликни бажо келтирипти. Пешин намозида жанозаси ўқилади.

—Ия, ия, оз бўлмаса қовун туширай депман-ку.

У шундай, деб шофернинг елкасига қўлини қўйди.

—Бўтам, орқага қайт. Манавуларни уйга ташлаб. кейин борамиз. Домла менга ўгрилиб:

—Жанозадан кейин бизникига келамиз. Иккавимиз манавуларни ичиб Туйгуннинг "поминка"сини ўтказамиз, —деди.

ҚАЙТИБ БЕРМАСАНГ ҲАМ МАЙЛИ

Туйгун Ёзувчилар уюшмасида партком секретари эди. Уша кезлари ёзувчилар пайдар-пай қамалиб турган пайт. Собир Абдуллани "Алпомиш" пьесаси учун нари обориб, бери опкелиб турган эдилар. Собир ака ана олиб кетади, мана олиб кетади, деб кечаси кийимини ечмай, тайёр бўлиб, тик этса эшикка қулоқ солиб ётарди.

Союздан секретар ўрис хотин телефон қилиб эрталаб соат ўнга зудлик билан ўртоқ Туйгун Шукуржоновга учрашинг, деб хабар қилди.

Собир ака Саодат опа билан, бола-чақалари билан, кўришмай қолсак хайр энди, деб халлослаганча уюшмага етиб келди. Қабулхонада бир соат ўтирди, икки соат ўтирди, уч соат ўтирди. Туйгун у ёққа ўтади, индамайди, бу ёққа ўтади, индамайди. Охири, тоқати тоқ бўлган Собир Абдулла шикни очиб қўрқа-писа ичкарига мўралади. Туйгун:

—Киравер, Собир. Бу ерда нима қилиб юрибсан? —деб сўради ундан.

—Соат ўнга чақирган экансан. Нима гап, тинчликми? Очигини айтавер, ҳаммасига тайёрман.

Туйгун унинг гапларига тушунмай ҳайрон эди.

—Айтавер, айтавер, нима гап?

Туйгун узоқ ўйлагандан кейин гапи ёдига тушди:

—Ҳа энди эсимга тушди. Рўзғорга пул қолмаяпти. 50 сўм қарз сўрамоқчи эдим. Шунга чақирдим. Ойлик чиққанда қайтариб бераман.

Собир ака севиниб кетди. Ёнидан бир даста пул олиб столга ташлади.

—Шу икки юз сўмнинг ҳаммаси сенга. Қайтиб бермасанг ҳам майли.

У шундай деди-ю тезроқ уйга бориб, болачақаларини тинчиттиш учун хонадан ўқдек отилиб чиқиб кетди.

ЮР, ЮВАМИЗ!

Урушнинг охирларида “Бадавлат келин” деган бир ҳикоям “Ёш Ленинчи” газетасида босилган эди. Ҳикояда урушдан қайтиб келиб уйланомай юрган бир йигитнинг заёмдан 25 минг сўм пул ютгани ва шу пулга уйланиб олгани тасвирланган эди.

Ҳақиқатан ҳам ўша йилларда тирикчилик оғир, қимматчилик эди. Йигитлар тўйга пул тополмай осонгинаси шу, деб фронтдан уйланиб қайтишаётган эди.

Ўша ҳикоямни “Қизил Ўзбекистон” газетасида “Совет воқелигимизга туҳмат, фаровон ҳаётимизни қоралаб кўрсатган” деб ёзишди.

Ўша кунни редакция олдида, хафа бўлиб турган эдим Ғафур ака келиб қолдилар. Аҳволимни кўриб, сенга нима бўлди, деб сўрадилар. Мен газетада уриб чиққанларини айтдим. Домла кулдилар.

—Вой тентаг-е. Шунга хафа бўлиб ўтирипсанми? Биласанми, ўша вақтда мени уриб чиқмаган газета қолмаган. Ҳатто Қўйликдаги корейслар газетасида ҳам дўппослашган. Бу ҳам майли-я. Ачавотдаги лўлилар маҳалласида чиқадиган “Қизил лўли” деворий газетасида ҳам “Ғафир Ғилом вараг народ” деб ёзган. Фельетон бўлмаган ҳофиз ҳофизми, газетда урилмаган ёзувчи ёзувчими. Айда, кетдик. Газетада урилганингни ювамиз.

Кечгача Ғафур ака билан юриб хафачилигим ёзилиб кетганини билмай қолибман.

МАЗА БИЛМАСЛИК ДАРДИ

*Дилда дардинг бўлмаса,
Сардафтаримни ковлама.
МАШРАБ*

Бир ошнам бор. Овқатнинг мазасини билмайди. Паловми, шовлами, шўрми, нордонми, унга барибир. Ишқилиб, овқат бўлса бас.

Бир куни ундан, маза билмайсанку еган овқатингдан қандай роҳат қиласан, деб сўрадим.

—Таним роҳат қилганини ўзим билмаслигим мумкин. Ҳаёт учун мазанинг аҳамияти йўқ. Гап мазмунда. Қозонга гўшт тушганини, ёғу гурунч тушганини кўриб турсам, бўлди, бу масаллиқларнинг инсон ҳаёти учун қандоқ аҳамияти борлигини биламан.

—Шакар билан тузни қандоқ фарқ қиласан? —деб сўрайман ундан.

—Бу жуда осон нарса. Масалан столнинг бир томонига жичча туз, яна бир томонига жичча шакар сепиб қўяман. Пашша талагани шакар, пашша таламагани туз. Пашша талаганидан бир қошиғини чойга соламан, пашша таламаганидан ярим қошиғини тўғралган помидорга сепаман.

Мана шунақа таъм билмайдиган одамнинг қўлига шеър тушиб қолса (худо бу кунлардан асрасин) нима бўларди?

Менимча мана бундоқ бўлади-ёв!

"Шеър энига, яъни горизонтал ўттиз беш ҳарфдан иборат (9 см). Юқоридан пастга, яъни вертикал 14 сатр (25 см). Еттита ўхшатиш (биттаси жонсиз нарсага, олтитаси жонли нарсага ўхшатиш). Тўртта муболаға (Иккитаси тоққа, биттаси боққа ва яна биттаси денгизга қиёсланган). Жонворлардан; булбул, товус ва фил. Булбул 35 грамм, товус 4 кг. Фил олти тонна. Жами: 600435 кг.

Чет сўзлардан форсча битта, арабча иккита, татарча битта, ўрисча битта, қорақалпоқча битта. Шеър охирида шоирнинг тахаллуси битта.

Қаранг: Бу шеър таҳлили эмас. Чайқовчининг уйи тинтилганда топилган буюмларга тузилган милиция акти.

Албатта инсон боласи учун маза билмаслик бир дард. Аммо адабий танқидчиликда маза билмаслик наинки дард, дард устига чиққан чипқон.

Шеър бу куй. Уни сўз билан таърифлаб бўлмайди. Қани, ким "Муножот"ни сўз билан тушунтириб беради?

Шеър шоирнинг дилига ғойибдан тушган нур. Шу нур шоир юрагидан чиқиб шеърхоннинг юрагига кўчади. У мудраган ҳужайраларни уйғотади. Томирларини дутор ипидек таранг тортиб чертади. Йиғлатади, кулдиради. Бутун вужудингни аллақандай ҳузур, аллақандай май-

инлик, аллақандай ҳазинлик чулғаб олади. Шеър куй, шеър дард. У дилда айтилмай қолиб кетган армон...

Шеърни ўлчаб бўлмайди. Заргар тарозига ҳожат йўқ. Шеър тарози ўқувчи қалбида.

Гаранглар қўшиқ конкурсларида ҳакамлик қилса, сўқирлар расомларга ранг танлашни ўргатса, ҳид билмаслар гулзор оралаб юрса, алам қилмайдими?

Муҳтарам ўқувчи, "мақола автори биринчи сатридан то охиригача ҳаммага отнинг калласидек таниқли танқидчига тош отибди", деб ўйламанг. Худо ҳаққи, бу гап хаёлимга ҳам келмаган. Агар бевош, тизгинсиз қаламим мендан сўрамай қоғозга ёзиб қўйган бўлса, менда айб йўқ.

МАСАЛИ ГУРБА*

Бир пошшо мушугини силаб, тахтда мудраб ўтирган эди. Нариги пошшодан базмга таклиф қоғози келди. Пошшо шоша-пиша бошига тож кийиб, совғасини қўлтиқлаб йўлга тушди.

Базм чинакамига шоҳона бўлди. Саройни айтмай-сизми, ҳашамлари кўзни оламан, дейди. Дастурхонда дунёнинг жами бурчидан олиб келинган ноз-неъматлар бор. Пошшо оёғига нимадир суйкалаётганини сезди. Энгашиб стол тагига қараса, мушуги. Жонивор пошшога эргашиб, изма-из келган экан. Пошшо биров сезмасин деб икки этигини жуфтлаб мушукни беозор қисиб ўтираверди.

Қайтишда пошшо мушугидан сўради.

—Зиёфат зўр бўлди-а. Мен пошшо бўлатуриб бунақа меваларни кўрмагандим. Қалай, базм сенга ёқдими?

Мушук бош чайқади.

—Менга ёқмади. Шундоқ катта саройда битта ҳам сичқон йўқ экан.

ҚИССАДАН ҲИССА

Адабиётимиздан сичқон қидирадиганлар кўпайиб кетмадимикин?

*Гурба—мушук.

БИР СИҶИМ ХАНДОН ПИСТА

*Искамейка узра ўлтирса нечалар роҳат қилиб,
Кавшимиз лойи билан биз устида ётмоғимиз.*

ТАВАЛЛО.

Эркақдир, аёлдир, ёши бир жойга борганда боладан чиқиб қоларкан. Қимизхон билан Усмонжон ҳам худди шунақалардан эди. Уларнинг болалари уйли-жойли бўлиб кетишган. Келинлари билан тил топишолмай рўзгорини бўлак қилиб қўйишган.

Қимизхон ҳар дам олиш куни невараларини қанчалик орзиқиб кутса, кетишларини ҳам шундоқ бесабрлик билан кутарди.

Бола деган у-буга тегмаса, идиш синдирмаса, бола бўлади! Улар шкаф тепасига чиқиб, полга сакрашганда жавондаги идиш-товоқлар жаранг-журунг қилиб кетади. Остонага ташлаб қўйилган хўл латтага оёқ суртмай уйга киришади. Кечгача кўчанинг ярим тупроғи уйга киради.

Неваралар эсларини таниб олгунларича ана шунақа эдилар. Энди уларнинг овозлари дўриллаб, юзларига ҳуснбузар тошган, кафтларига туфлаб тош ойна олдида сочларини силашади.

Қимизхоннинг эри Усмонжон қўйдек ёввош одам. Гап сўрамасанг кечгача ундан садо чиқмайди. Қимизхонни озода дейиш ҳам кам, жуда озода дейиш ҳам тўғри келмайди. Уни "сапсем" озода, яъни ғирт озода, деса тўғри бўлади. Унинг уйлари ёғ тушса ялагудек. Ёстиқ жилдлари, кўрпа ғилофлари оҳорлаб дазмолланган. Усмонжоннинг таъбири билан айтганда, бу уй-жой эмас, балниса.

Усмонжон отпусकाга чиққан. Ишхонадаги "отлиқлар" ёзда отпускаи олиб, Усмонжонга ўхшаган "пиёдалар"нинг отпускаи қиш чилласига қолган. Бир ҳисобда шуниси ҳам дуруст. Ташқарида совуқ қақшатиб турипти. Оғзингдан чиққан ҳовурдан олдиндаги одам кўринмайди. Бозордаги олма-анорлар тошдек қотган. Деҳқонлар ўраларини очмай совуқ қайтишини кутишяпти. Бир кило сабзи одамнинг баҳоси. Кўчага чиққан эркақларнинг мўйловлари қиров бойлаб моржга ўхшаб уйга қайтишяпти. Туфласанг, тупугинг ерга қарсиллаб тушади. Эшикларнинг ташқари томонидаги тутқични ушласанг, қўлингни чиппа

олади. Бундай пайтда кимга қийин, постдаги меллисага қийин. Шундоқ совуқда қайси эсини еган кўчага чиқади?

Қимизхон бугун ишдан эрта қайтди. Ишхонасидаги иссиқ сув қузури ёрилиб, хоналар совуб кетипти.

Эр-хотин аптекадек, топ-тоза уйда ҳузур қилиб ўтиришарди. Эшик тепасидаги қўнғироқ шитоб билан жиринглади. Усмонжон шу совуқда қайси бефаҳм одам келди экан, деб эшикни очди. Остонада шоп мўйловли, семиз бир киши ҳансираб турипти. Орқасида эллик ёшлардаги қора духоба қўлбола камзул кийган, икки лаби бичилган хотин, худди диаграммага ўхшаш бўйи бири-биридан баланд уч ўғил бола, сочининг учига пилик тақилган беш ёшлардаги қизча турарди. Уларнинг оёқлари остида иккита чемадон, икки-учта сумка, ичига нимадир солинган қоп. Мўйловли киши икки оғир чемоданни учинчи қаватга кўтариб чиққунча терга пишиб кетган. Бурнидан, иягидан чак-чак тер томарди. У ҳозиргина пешона терини артган қўлини узатиб, Усмонжоннинг панжаларини пилчиратиб кўришди. Ундан гуп этиб офтобда қолган хом тери ҳиди келди.

—Парпивоё акам сизга кўпдан-кўп дуо дедилар.

Усмонжон бу, Парпивоё дегани ким бўлдийкин, деб ўйлаб қолди. Бундан бир ярим ойларча олдин водийдаги шаҳар маиший хизмат комбинати чиқарган маҳсулотларнинг сифатсизлиги тўғрисида тушган аризаларни текширгани борганди. Комбинат идораси тўғрисидаги ҳовлида тўй бўлаётган экан. Уни ҳам қўярда-қўймай олиб киришди. Қимизхоннинг овқатига ўрганган Усмонжон дастурхонга қўл урмади. Сочиқ билан пашшаларни қўриб ўтирди. Тўй эгасининг кўнглига келмасин деб, тақсимчадан бир сиқим хандон писта олиб чақиб еди. Бутун бошли тўйдан егани шу бўлди.

Тўй эгаси ҳукуматнинг дўкониди сотиладиган бодрингга ўхшаш узун, шу бодрингдек гавдаси эгилган киши экан. Суҳбат асносида у кишининг исми Парпивоё экани, олис бир райондаги бўрдоқичилик базасида қатнаб ишлайдиган бош ахрайник экани маълум бўлди. Улар чиқиб кетишайтганда Парпивоё Усмонжонга ана энди қадрдон бўлиб қолдик. Бир дастурхондан насиба едик. Бундан буён бир-биримизникига борди-келди қилайлик, деб унинг адресини ёзиб олганди.

Усмонжон ўйини ўйлаб бўлгунча меҳмонлар йўлакка кириб бўлишган эди.

Мўйлов чемоданларни бурчакка қўяркан, Парпивоё

ака, Усмонжонникида бир-икки кун туриб, суҳбатини олинлар, жуда бамани одам деб тайинлаганлар, ҳайрият уйда экансиз, деди.

—Уша сиз тўйда чақиб еган хандон пистадан бозорга бошқа келмай қўйди. Усмонжонга бир-икки кило юборай деб Парпивоё ака икки-уч марта бозорга тушиб чиқдилар. Унақасидан келмапти. Уша тўйда икки чўнтагини тўлдириб, солиб берсам бўларкан, деб кўп афсусландилар.

Ўзбекчилик, келган одамни кет, деб бўлмайди. У гаранг бир алпозда меҳмонларни хонага бошлаб кирди. Ошхонадан чиққан Қимизхон нималар бўлаётганига ақли етмай ҳайрон бўлиб турарди. Мўйлов унга, "яхшимисан келин", дея ичкарига кириб кетди. Улар қор кечиб келишган эди. Этикларига илашган қор иссиқ уйда эриб, полда кўлмакчалар пайдо бўлди.

Усмонжон хотинига нима дейишни билмай серрайиб турарди.

—Хотин, деди Усмонжон, —емоқнинг қусмоғи ҳам бор, деб бекорга айтишмаган. Емай ҳам ўлай, бир қисм хандон писта чақиб егандим.

Қимизхон чой олиб кирди. Мўйлов чойнак қопқоғини очиб, ия, памил экан-ку, келин, тўқсон бешдан дамла, деди. Қимизхон чой олиб кираётганда димоғига аллақандай қўланса ҳид урилди. У худди ўрада ачиб қолган селитрали сабзи ҳидига ўхшарди. Қимизхон қайтишда бурнини кафти билан тўсиб ўтди. Бурчакда бели букчайиб ётган этик кўнжидан қатирма бўлиб кетган пайтава осилиб ётганини кўрмади.

Мўйлов чой устида Тошкентга келишдан мақсадини айтди.

—Шу десангиз, Усмонжон укагинам, бир жиянимиз чақувдан қамалиб қолган. Базадан ўн битта новвосни сотган, дейдимие, семиз новвослар ўрнига озгин, қари сигирларни алмаштириб қўйган дейдимие, ишқилиб бола бечора туҳмат балосига йўлиқиб, қамалиб ётибди. Шунга передача беришга келдик. Овқатни шу ерда пишириб оборамиз-да. Гўшт ола кетай, десам Парпивоё ака, ундай қилманг, Усмонжон хафа бўлади дедилар. Кейин, Усмонжонга айтгин, прокурорми, судми, мелиса бошлиғими, ишқилиб шулар билан гаплашсин деб тайинландилар.

Кеча ишхонада рўйхат билан гўшт беришган. Усмонжонга ҳам икки кило текканди. Қимизхон гўшт

билан картошка қовуриб олиб кирди. Мўйлов гўшти оғзига соларкан «ия музлаган гўшмиди», деди. Кейин ҳай, майли, деди-ю столдаги арақни пиёлага тўлдириб ичиб юборди. У ичдими, ичига қўйдими, Усмонжон билолмай қолди.

—Укам, бошқа йўқми?

Усмонжон ҳижолатлик билан "йўқ" деди. Шундан кейин Мўйлов чемодандан бир шиша олиб ичди.

—Танишиб олганимиз яхши бўлди. Уч-тўрт кун отамлашамиз. Усмонжон укам, биз Парпивоёга куёв бўлишдан ташқари шогирд ҳисобдамиз. Базада мен у кишига сменшикман. Уйда ўн битта новвос, йигирма олтита қўй, тўртта бия бор. Емдан қийналмаймиз. Базада бари бор. Ем дейсизми, комбикорм дейсизми, серобгарчилик. "Жигули"нинг юкхонасида кунига икки марта шаҳар ҳовлига ем опкелишимиз бор. Буни қаранг, мустақиллик шарофати билан биз бечораларнинг ҳам елкамизга офтоб тегиб қолди. Шу дейман, ҳукумат мелисаларни ҳам йўқ қилса эди, ишлари юришиб кетарди.

Сухбатдан маълум бўлдики, Мўйлов Парпивоёга куёв ҳисобида экан. Нима бало, кеч уйланганми, болалари ҳали ёш. Кеч фарзанд кўрган экан бечора, деб ўйлади. Унинг бу ўйини Мўйлов сезиб турган экан, тушунтира кетди.

—Укагинам, бу кеннойингизга загсда патта кесилмаган. Биринчисидан тўққизта бола бор. Бечора гирой бўламан деб роса туғди. Тўққизинчисини туғдию ўзимизнинг тилда айтганда бракка чиқиб қолди. Шунга қарашиб турар деб буни олганман. Парпивоёнинг ўғай синглиси. Бахтимни қаранг, Ҳасан-Ҳусан туғиб берса бўладими! Кундошлар бир-бирига душман бўлади, деган гап бекор экан. Опа-сингилдек яшашяпти. Бири молга қараса, бири менга қарайди. Биласизми, Усмонжон, худо севган бандасига Ҳасан-Ҳусан беради. Ҳасан-Ҳусанларни уриб бўлмайди, сўкиб бўлмайди. Шундоқ қилсангиз худо қаҳрига олади. Сизга ҳам эгам Ҳасан-Ҳусан неваралар берсин.

Кеч кириб қолди. Болалар бир-бирига майиз отиб ўйнай бошлашди. Боссанг майиз гиламга сақичдек ёпишади. На ота ҳай, деди, на она. Мўйлов уст-устига уч марта эснади. Болалар мультфильм кўрамиз дейишса ҳам, бўлди, ётиш, деди. У ечиниб ётаркан Усмонжонга нимадир деди.

Усмонжон ошхонага кирди. Хотини иягига кафтини

тираб қошлари чимирилганча ўтирарди. Усмонжон қўрқарди:

—Келин пайтавамни ювиб қўйсин деяпти, —деди.

—Белини уқалаб қўйиш керак эмасмикин? Бир камим бижғиб кетган пайтавани ювишмиди. Э, меҳмонингиздан ўргилдим.

У шундай дедию, ётоқхонага кириб бир метр сурп олиб чиқди. Қоқ ўртасидан тариллатиб йиртди. Эски пайтавани чўпга илиб ахлат челагига ташлади.

Меҳмон ёмонам хуррак тортаркан. Деразалар зириллайди. Хотини тинимсиз кекиради. Қизи қирт-қирт қилиб бошини қашлайди.

Усмонжон эрталаб туалетга кирса меҳмон сўвини туширмай чиқиб кетган экан. Деразаларни очиб, хоналарни шамоллатди. Ҳаммаёққа анор доналари сочилган, билмай босиб олсанг пирт-пирт қилиб, қизил сув сачратади. Мўйлов кечаси билан йўлак бурчига нос туфлаб чиққан экан. Усмонжон хўл латгани оёғи билан суриб, артиб қўйди. Бир айланиб келса яна туфлабди. Бу гал туфламабди,пуркапти. Деворлар сепкил бўлиб кетибди.

Қимизхон барвақт ишга кетиб қопти. Усмонжон инқиллаб-синқиллаб сабзи тўғради, ош дамлаб, тоғорага солиб берди. Меҳмонлар ошни кўтариб турмага кетишди. Усмонжон уйларни яна шамоллатди. Гиламга ёпишган сақичдек қора майизларни эмаклаб юриб тирноғи билан кўчирди. Ёстиқ жилдларини, кўрпа ғилофларини чиқазиб, тугиб қўйди.

Меҳмонлар кечга томон қайтиб келишди. Эшик берк. Қўнғироқ тугмасини қанча босишмасин, ичкаридан садо чиқмади. Тўғридаги эшикдан пижама кийган бир киши чиқди.

—Келдингларми? Усмонжоннинг яқин одамини автобус уриб кетипти. Хотини билан жанозага кетишди.

—Қачон қайтишаркан? —деб сўради Мўйлов.

—Биратўласига етгисини ўтқазиб қайтишаров. Юкларингиз бизникида. Ҳозир опчиқиб бераман.

—Калитни ташлаб кетишмадимми?

—Шошиб қолишганди, бундай пайтда калит эсига келадими.

Қўшни шундай деб иккита чсмодан билан қопни опчиқиб берди. Меҳмонлар туриб-туриб пастга тушиб кетишди.

Усмонжон икки кунгача қайнотасиникида ётиб

қолди. Замира деган қайнсинглиси келиб уйларни, идишларни қатрон қилди. Поччаси тугиб қўйган кўрпа ғилофларини энди кўтараман деб турганди қўнғироқ чалинди. Эшикни очиши билан ассалому алайкум, деб ўрта яшар эр-хотин икки ўғлини эргаштириб кирди. Болалардан бири яқинда кўзини очган қопқора кучук боласини кўтариб турарди.

—Усмонжоннинг қадрдонлари бўламиз. Узоқдан йўқлаб келдик.

Замира нима қилишини, нима дейишини билмай серрайиб туриб қолди.

—Йўқмилар? —деди эркак меҳмон. —Бизларни Парпивой деган қадрдонлари юбордилар.

—Поччам билан опам —Янгийўлга кетишган деди Замира.

—Поччангиз билан опангиз бўлмасалар, мана сиз борсиз-ку. Икки кунгина турамузу кетамиз. Ахир, холодильникда у-бу бордир. Қуриб-қақшаб ётмагандир?

Икки бола балконга чиқиб, пастга қараб ким ўзарга чоптириш қилишди. Пастдан хотинларнинг чувиллашгани эшитилди. Бу шўр сув қайси қават болахонасидан тушаётганини билмай шовқин солишарди.

—Кечирасизлар, мен кетишим керак, —деди Замира.

—Бемалол кетаверинг, Усмонжон келгунча шу ерда кутамиз.

—Ҳали-бери келишмайди.

—Ундай бўлса, яна яхши. Шаҳарда ишларимизни хотиржам бажариб оламиз. Чайқов бозоридан бўлмиш келинга понбархат, парча, японча жемпер, ўзимга комсостав этик олишим керак. Манаву болакайларимни ҳайвонот боғига обориб, маймунларни кўрсатаман.

Замира нима қилишини билмай қолди. Охири қўшни уйдан опасига телефон қилди. Қимизхоннинг тили гапга келмас, фақат ҳиқилларди. Трубкани Усмонжон олди.

—Почча, тўрт киши. Парпивой деган киши юборипти. Битта кучук бола билан икки юз граммча хандон писта олиб келишипти.

Қайнсинглиси меҳмонлар кучук бола олиб келишибди, деганидан кейин уни танигандек бўлди. Парпивой ака уни шаҳардаги дайди итларни аравага босиб олиб кетадиган бригаданинг "старший ит тутувчиси", деб таништирган эди. Ушанда старший ит тутувчи унга, зотли бир ит топиб бераман, дегани эсига тушди.

Усмонжон узоқ жимиб кетгандан кейин тилга кирди.

—Қўшниларни чақириб, уларни уйдан чиқариб юборинг.

Боятдан бери телефон олдида Замиранинг гапларини эшитиб ўтирган қўшни шатта ўрнидан туриб, тўнини елкасига ташлади. Замирага эргашиб Усмонжоннинг уйига кирди. Меҳмонлар диванда ялпайиб ўтиришар, икки боланинг бири кийим шкафи устига чиқиб олган, яна бири оёғидаги тапочкасини ечиб пианино клавишларига урарди.

—Қани, марш! —деди қўшни. —Бир марта салом берган одамнинг уйига кўч-кўронингни орқалаб, бостириб кириб келаверасанми! Э, сендақа иззатини билмаган меҳмондан ўргилдим. Кўтар жийда халтангни!

—Ия, ия, —деди старший ит тутувчи. —Тошкентликлар шунақа бўлишадими?

—Шунақа бўлишади, танимаган одамини уйга киритишмайди.

Ана шу воқеадан кейин Усмонжон тўрт хонали уйини шаҳар четидаги уч хонали уйга айирбоши қилиб кўчиб кетди. Бу янги уйни, Усмонжоннинг тили билан айтганда, меҳмон экан-ку, ҳатто ОБХССнинг ити ҳам тополмасмиш.

Йўқ, у янглишган эди. Парпивой аканинг одамлари бу уйни ҳам топиб боришди...

"ОҚ УЙ"

Атрофи кунгира панжаралар билан ўралган уч қаватли бу уйни микрорайондагилар "Оқ уй" деб аташарди. Унда обком ва горком ходимлари яшайдилар. Фақат пастдаги икки хонали уй семон заводининг ишчиси, жиндек-жиндек отиб, ширингина кайф қилиб юрадиган, бир этак боланинг отаси Қодиржон акага текканди.

Шундоқ казо-казолар орасига бу одам қандай қўшилиб қолдийкин, деб ўйлашингиз мумкин. Обкомнинг маъмурий-хўжалик бўлими бошлиғи Турсунбоев бир иш қилса, билиб қиладиганлардан эди. Бу уйда шояли ишчи синфининг вакиллари ҳам бор, деб айтиш учун атайин шундай қилганди.

Қодиржон ака уйнинг ўқ ўтмас қалқони ҳисобланарди.

Бошқа уйлар бир-бирига елка тираб, бир-бирига офтоб туширмайдиган қилиб қурилган. Аммо "оқ уй"нинг атрофи очик. Баҳаво.Олди гулзор, икки ёнида арчаю сарслар қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб туради. Болалар майдончаси панжара ичкарасида бўлганидан бошқа "дом"лардаги болалар буёққа киритилмасди. Семон ҳовузчада фақат "оқ уй" болалари" чўмилишарди.

"Оқ уй" нинг микрорайон ҳаётидаги ижобий ўрни тўғрисида ҳам гапириш керак. Шу уй бор экан, микрорайонда электр ўчмайди. Ўчса ҳам икки минутга қолмай ёнади. Водопровод қувурлари ёрилмайди. Газ бир мейсёрда келиб туради. Ўғри ораламайди, тонг отгунча милиционер уй атрофини айланиб юради.

Тонг отар-отмас "оқ уй" олдига "Москвич" фурғони келади. Оқ халат кийган давангирдек бир йигит этажма-этаж юриб картон қутилар тарқатади. Бу қутиларда бир кун олдин телефонда берилган буюртмага биноан қора-қизил икра, янги сўйилган қўй гўшти, қоғоз банкада қаймоқ, апельсин, ҳинд чой, кўк чой ва қазии каби нобб смишликлар бор.

Қодиржон исварасининг апельсин пўчоғини ҳидлаб юрганини кўриб юраклари эзилиб кетди. Эртаси куни у фурғонда келган йигитдан икки дона апельсин сўрагани, бермади. "Ҳожиматова аядан сўранг", "хўп" десалар бераман", дедию юқорига чиқиб кетди. Бироздан кейин иккинчи қаватдан Ҳожиматова аянинг шанғи овози эшитилди. "Оббо, шу алкашнинг боласига апельсин сийшни ким қўйибди!"

Дили вайрон Қодиржон бозорга бориб апельсин тополмади, охири вокзалга чиқиб, вагон-ресторандан иккитагина апельсин сотиб олди.

"Оқ уйда"гилар маҳаллада бўладиган тўй-маросимда қатнашмайдилар. Хонимлар эса қаланғи-қасанғи қўшнилари назар-писанд қилмайдилар.

"Оқ уй"га бирон марта бўлсин пиёда одам келганини биров эслаёлмайди (Қодиржоннинг уйи бундан мустасно). Болалари яслидан то институтни битирмагунларича машинадан тушишмасди.(Қодиржоннинг болалари бундан мустасно).

Учинчи қаватда яшайдиган Марлен деган киши бандаликни бажо келтирди. "Оқ уй" хонимлари ателье моддан шошилинич икки чевар чақиртириб эрталабгача қора кўйлак тикдиришди. Марҳум детдомда ўсган экан, бирга тарбияланган уч-тўртта дўстлари етиб келишди.

Аммо ўғли келмади. БАМда уйланиб, қолиб кетган экан. Ҳндан: "Квартал охири бўлгани учун ишлар кўп, объект топширишим керак, ўзларинг кўмиб қўяқолинглар!" деган телеграмма олинди.

БҲИ: Вохликкина етиб келган ювғучи пастда, кўпчилик ичида ўтирар, бу ҳунар унга бобосидан қолганини, падари бузруквори Тошкентни ўрислар олганда шаҳид бўлганлардан икки юз кишини, ҳатто Тошкент беги Алимқул бекни ҳам ўзи ювганини, "Шаҳидон" қабристонида ётган марҳумларнинг деярли ҳаммасини ўзи кафанлаганини ширин бир энтикиш билан гапириб ўтирарди. Дадаси эса икки министр, уч артист, полковник-майорлардан ўн биттасини ювгани, у кишидан кейин ўзи ота касбини улуглаб уч ёзувчи, беш депутатни ювганини завқ-шавқ билан ҳикоя қиларди.

Юқоридан "мурда тайёр" деган хабар тушди. Ювғучи "бисмилло" дея юқорига чиқиб кетди. Ўн минутча вақт ўтмай, қайтиб тушди.

НЕС: —Бўлмади. Ювмайман, дедимми, ювмайман. Суннат қилинмаган мурдани ювиб, гуноҳга ботмайман. Всё!
ДЕД: У шундай дедию этагини силкитганича кетди, қолди. Энди нима қилиш керак. Мурдани суннат қилиб бўлмаса.

Маслаҳат билан мурдани Қодиржон ака ювадиган бўлди. Унга босиб-босиб икки пиёла ичиришди. У "опкел, ўлигингни" деганча мурда ётган хонага кириб кетди...

НИ: Буни қаран-ки, тўсатдан замон ўзгарди. Ер курраси тескарисига айланиб, ҳаммаёқ остин-устун бўлди. Микро-райондаги "оқ уй"дан путур кетди. Энди электр тез-тез ўчадиган, шу ўчганича эртасигача ёнмайдиган, водопровод қувурлари бот-бот ёриладиган, икки-уч кунгача сув келмай қоладиган, газ шам пилигидек липиллаб ёнадиган бўлди.

Ҳар куни тонг пайтида келадиған "Москвич" фургон йўқ бўлиб кетди.

СОНЪ: "Оқ уй" аҳолиси қимтиниб, атрофга аланглаб, магазинга нонга чиқади. Эрталаб ёнбошига "Молоко" деб ёзилган машина келганда шиша банка кўтариб, навбатда туришади.

Улар секин-аста тўйларга, жанозаларга чиқа бошлашди. Айниқса биттаси горкомнинг собиқ идеология бўлими мудир, Қуръонни жуда чиройли қироат қилар экан, уни ифторликларга, жанозаларга олиб борадиган бўлишди.

"Оқ уй" хонимлари ҳам бинойидек одамлар экан. Бешик тўйларига, қизлар базмларига қатнашадиган бўлишди. Ўртага тортишса, шох ташлаб, бармоқларини шиқирлатиб ўйинга тушадиганлари ҳам бор экан.

Микрорайонга эрта азон "мусор" машинаси келади. У тинимсиз сигнал бериб, тўхтамай кетаверади. Бошқалар қатори "Оқ уй" эркаклари ҳам пақирда, картон қутида, тоғорада, қоғоз қопда ахлат кўтариб машина орқасидан югуришади.

Шундай пайтларда бош оғриғини босиш учун жиндек отиб олган Қодиржон улар орқасидан қичқиради: —Коммунистлар, олға!

Кейин Қодиржон бирпас нафасини ростлайди. Чап қўлини шимининг чўнтагига тикади. Ўнг қўлини олдинга чўзиб:

—Сиз тўғри йўлдан кетаяпсиз, ўртоқлар! Деб қичқиради.

ТОНГГИ ТОВУШЛАР

(Лирик манзара)

Олтинчи кварталдаги тўққиз қаватли уйга одамлар кўчиб кела бошлашди. Биров итини етаклаб, биров мушугини кўтариб келди.

Саккизинчи қават балкониغا янги қўшни тўрқовоқ илиб қўйди. Шу кеча бедана уч марта сайради. Кўпдан бу товушни унутган кишилар қандайдир ҳаяжон билан балконга чиқишди. Бедананинг яна сайрашини кутишарди. Ой тўққиз қаватли уйнинг орқасига оғанда бедана салмоқлаб, узоқ сайради. Одамларнинг ҳуши оғди. Болалиги ўтган қишлоғи, жимжит бедапоялар кўз олдига келди.

Бедана шовқинга тўла бу шаҳарга қишлоқ, далад боғлар ҳидини, танни яйратувчи шаббодаларини олиб келгандек бўлди.

Эртасига ўша уйнинг биринчи қавати олдига сим тўр билан ўралган бўйра энндай жойда уч-тўртта товуқ пайдо бўлди. Жониворлардан, паррандалардан олисда туғилган болалар қўлларига нима тушса, ҳатто еб турган нонларини ҳам бурдалаб товуқ катагига ташлашарди.

Икки кун ўтиб бериги уйнинг иккинчи қаватидан

хўроз қичқиргани эшитилди. У тун ярмида узоқ қичқирди. Саҳарга келиб яна чақирди. Одамлар балконларига чиқиб қадрдон бу товушни яна эшитгилари келиб, узоқ кута бошлашди. Хўроз кўп куттирмади. Эл уйғонмасдан туриб қанотларини питирлатиб қичқирди. У қичқирғига жавоб кутаётгандек атрофга қулоқ тутиб кутди. Жавоб бўлмади.

Тонг ёришиб келаётганда у нолигандек ғамгин бир товушда яна қичқирди. Бу гал қанотларини патирлатмади.

Хўроздек ҳушёр парранда дунёда бўлмас экан. Кечаси келган бўлишига қарамай нариги тўққиз қаватлида товуқ борлигини сезганини қаранг-а?

Унинг тоқати тоқ бўлди. Муштоқликка чидамади. Атласдек қанотларини париллатиб силкиндию иккинчи қават балкон-идан пастга учиб тушди.

Товуқ катаги олдида ошиқона гердайиб, товланиб-товланиб, уёқдан-буёққа безовта юра бошлади. Кетма-кет қичқирди. Қанотларини тапиллатиб ерга уриб қичқирди.

Иккинчи қаватдан унга кимдир шиппак отди. У писанд қилмади. Супурги отди, пинагини ҳам бузмади.

Охири товуқнинг эгаси бошига чойшаб ёпиниб балконга чиқди.

—Бу кимнинг хўрози? Одамни ухлатадими, йўқми? Эгасини чақиринглар!

Бу пайт пастда одам кўпайиб қолган эди. Ҳаммаси шу ажойиб манзарадан, қадрдон товушдан ҳузур қилардилар. Хўрознинг генералларга ўхшаш кўринишидан, уёқдан буёққа гердайиб юришидан завқланардилар.

—Кимнинг хўрози бу? —деди чойшаб ёпинган киши уйқули товушда.

Пастдан жавоб қилишди:

—Қўшни, сал кенгроқ бўлинг. Мудраган бу микро-районга шу хўроз жон киргизди-ку. Яхшиси, катакни очиб юборинг, шундоқ сερсавлат куёв ўз оёғи билан келганга севинмайсизми?!

Товуқнинг эгаси пастга тушиб катакни очиб юборди. Хўроз гердайганча тўртта товуқни эргаштириб қурувчилар ҳали олиб кетмаган вагонетка-уй орқасига ўтиб кетди.

Тўдадан бир йигит чиқиб товуқнинг эгасини бағрига босди.

—Қани, бир танишиб қўяйлик, қудажон...

У ҳамманинг кўнглига қувонч солган бабақ хўрознинг эгаси эди.

ТУНГИ САРГУЗАШТ

Уй эгаси меҳмон кетаман деганда дарров хўп деса-да!

Салтанат икки-уч марта кетишга чоғланиб ўрнидан турди, дугонаси елкасидан босиб ўтқазиб қўйди.

—Пирог қилаяпман. Духовкага қўйганман. Емай кетсанг, икки дунёда бетингга қарамайман!

Салтанат ўтиришга мажбур бўлди. У деразадан ташқарига тез-тез қарар, қоронғи тушиб келаётганидан кўнгли ғаш бўларди.

—Жон ўртоқ, хўп дегин. Янги микрорайон, иккитагина автобус қатнайди.

—Вое, шунчаликмисан-а, автобус юрмаса такси бор-ку. Пулинг бўлмаса мен бераман.

Соат ўнларга бориб пирог пишди. Салтанат пирог эмас, захар еяётгандек минг азоб билан икки тишламини аранг ютди. Сабр косаси тўлиб, "бўлди энди" дедию шартта ўрнидан туриб, хайр-маъзурни насия қилиб, кўчага чиқди. Дугонасининг уйи автобус бекатидан анчагина узоқда эди. Салтанат келганда охириги автобус кетиб бўлган экан. Нима қилишини билмай, ўтган-кетган машиналарга қўл кўтарди. Қани биронтаси тўхтаса!

Соат ўн бир ярим бўлди. Салтанат дарахт панасига ўтиб, марваридини, билакузукларини, ёқасининг пастига қадалган тилла тўғноғичини чиқазиб, сумкасига солди. Вақт алла-палла бўлиб кетди. Машиналар ўтадию тўхтамайди. Салтанат қўл кўтаравериб ҳолдан тойди.

Бир "Жигули" у қўл кўтармаса ҳам ёнгинасида тўхтади. Шофер деразадан бош чиқазиб:

—Синглим, қаёққа борасиз? —деб сўради.

Салтанатга шофер йигит шубҳалироқ кўринди. Унга нима дейишини билмай эсанкиради.

—Синглим, мендан хавотир олманг. Жуда бемаҳалга қолиб кетибсиз, уйингизга обориб қўяй, деяпман. Мен бола-чақали одамман. Сиздан сал кичикроқ қизим бор.

Салтанат кўрқа-писа:

—Такси кутаяпман. Частний машинага пулим етмайди, —деди.

Шофер кулди.

—Ахир мусулмонмиз-ку, савоб учун обориб қўяй.

Унинг "мусулмонмиз-ку" дегани Салтанатга далда берди. Иккиланиб машинанинг орқа ўриндигига ўтирди.

—Қаёққа обораи?

—Юнусободга бораман. Уйим айланма йўлдаги парник тўғрисида.

Шофер индамай машинани юргизди. У қизни гапга солай деса, ёввойи мушукдек ҳурпайиб ўтирипти. Ундан гап сўрамади. Кўз олдига энди ўн еттига кирган қизи келди. Бордию унинг қизи шундай аҳволга тушса, нима қиларди? У ўз ўйидан ўзи сесканиб кетди. Айланма йўлнинг "Теплица" деган бекатига келганда қиз "етдик", деди. Машина тўхтади. Қиз шоша-пиша шофернинг ён томонидаги ўриндиққа уч сўм ташлаб машинадан тушди. Тепасида чироқ ёниб турган йўлакка кириб кетди.

Шофер қилган хайрли ишидан завқланганиданми, шундоқ гўзал қизни машинасида олиб келганиданми, илжайиб борарди.

Қиз шошганидан эшикни яхши ёпмаган экан. У машинани тўхтатиб пастга тушди-да, эшикни очиб, яна ёпмоқчи бўлди. Ўриндиқда қизнинг қип-қизил сумкаси ётарди.

Оббо, деди у. Энди нима қиламан? Қайтиб обориб бермасам бўлмайди. У шундай деб қайта ўтираётганида липиллаб қизил чироқ ёнаётганини кўрди. Бензин тугай, деб қопти-ку. Бензоколонкагача етсин-да ишқилиб, дедию бензинхона томон юра бошлади. Бирон километр юрмасидан мотор ўчди, қолди. Энди нима қилиш керак! У юкхонадан канистр олиб ўтган-кетган машиналарга қўл кўтара бошлади. Аксига олиб биронтаси тўхтаса-чи. Ярим соат турди, бир соат турди. Бир самосвал тўхтади.

—Жон ука, бензиним тугади, беш литргина бериб туринг.

Самосвал ҳайдовчиси унинг аҳволини кўриб, пастга тушди. Шофер шофернинг дўсти. Улар ҳеч қачон бир-бирларини ташлаб кетмайдилар.

У шланка олиб канистирига бензин қуйиб берди. Йигит унга раҳмат айтишни ҳам унутиб, бакка қуйиб олди. Ана шундан кейин орқасига қайтиб, боя қиз тушиб қолган жойга келди. Чироқ ёниб турган подъезд олдида тўрт-беш хотин нималарнидир қизишиб гаплашардилар. Йигит уларнинг олдига борди. Қиз йиглайверганидан қовоқлари шишиб кетган. Тинмай ҳиқилларди.

Йигит улардан сал нарида тўхтади. Ҳеч ким унга парво қилмади.

—Шофер зотидек ноинсофи икки дунёда ҳам бўлмайди.

—Нимасини айтасиз. Бировнинг ҳақи ўлигинга буюргур, кўрдинги бечоранинг сумкаси қолиб кетибди. Инсофинг бўлса дарров орқанга қайтмайсанми.

—Ҳу, аварияга учраб, оғзингдан қонинг келсин-а! Йигит чидамади. Уларнинг олдига келиб қизга сумкани узатди.

—Мана, синглим, қолиб кетган экан.

Қизнинг ёшли кўзлари ёниб кетди. Нима қилишини билмай серрайганча туриб қолди.

—Яхшилаб қара. Пулинг жойидами, нарсаларинг туриптимикин. Ҳозирги одамларда инсоф борми?

Қиз сумкани очди. Ундан тилла тақинчоқларини, марваридини олиб жемперининг киссасига солди. Кейин бир даста пул олиб, санай бошлади.

—Ҳа, тўғрими? Бутми? —деди ёнида турган жиккак хотин.

—Етмиш сўм кам... —дея олди қиз энтикиб.

Йигитнинг вужудини тер босди.

—Яхшироқ сананг, синглим. Сумкангизга қўлимни ҳам тегизмагандим.

Қиз яна санади. Барибир етмиш сўм кам чиқди.

—Уялмайсанми? —деди бояги жиккак хотин.

—Қоматинг-ни қара, тоғни урса талқон қиламан, дейди-я! Шу муштипарнинг пулини олгани уялмадингми?

Йигит ёмонам изза бўлди. Чўнтагидан шартта бир даста пул олиб қизнинг сумкасига тикдию орқасига бурилганича машинаси томон жадал кетди.

—Ҳой, ҳой, —деди жиккак хотин. —Бунинг мингдан ошиқ. Ортигини олиб кет!

Йигит қайрилиб қарамади. Машинасига ўт бериб қоронғиликка шўнғиб кетди.

—Вой ўлай, —деди қиз. —Менгина ўлай, ахир газга, электрга етмиш сўм тўлаган эдим-ку. Машинасининг номерига қарадингларми?

Йўқ. Ҳеч ким қарамаган эди. Ким у? Қаерда туради? Қаерда ишлайди? Исми нима? Буни ҳеч ким билмасди.

МАШАҚҚАТЛИ БАХТ

(Изқувар итнинг кундалик дафтаридан)

30 АПРЕЛ

Бошлиғимиз билан орамиз бузилиб қолди. Ҳазимни атайин касаликка солиб нарядга чиқмадим. Байрамга ҳам чиқмай уч кун Мақсудали аканинг бўйига еткан томоғи оппоқ жонон кучукчасини ўйлаб ётдим.

Уни ўйласам нимагадир йиғлагим келади.

4 МАЙ

Бошлиғимиз ветдўхтир итиатир Соломон Гопштейнни чақиртириб келди. Гопштейн уёғимни кўрди, елка қисди, буёғимни кўрди, елка қисди. Ичимда, "пропессир бўлмайд ўл, сен нимани билардинг, бир итнинг ҳийласи қирқта филга юк бўлишини сен қаёқдан биласан" дейман. У қон босимимни ўлчади, қўлтиғимга даража ўлчагич қўйди. Охири томиримни ушлаб туриб илжайди. Ҳа, ярамас, топдингга дедим.

—Бу итваччангиз битта манжалақини яхши кўриб қолган. Тезда уйлантириб қўймасангиз ўзини бир бало қилиб қўяди.

7 МАЙ

Эрталабки наряд олдидан маслаҳат мажлиси бўлди. Мени уйлантиришга қарор қилишди. Оғзим қулоғимда. Ҳар куни думларимни тарайман. Медалларимни жаранглатиб Мақсудали аканинг балкўни тагида олифта юриш қиламан. Қани энди у қанжиқ бир марта қараб қўйса.

12 МАЙ

Эрталаб ювиниб-тараниб борсам тиш дўхтири Шахобиддин аканинг лўмбоздек бадбашара ити гул ушлаб ўтирипти. Умрим бино бўлиб ит бўлиб туғилиб, бунақа хунук итни кўрмаганман. Башараси каркидон деган ҳайвон бор-ку, тумшугининг тепасида илгаги бор, худди ўшанинг ўзи. Итлигим тутиб бир таъзирини бериб қўяйми,

дедим-у, чоғим келармикин деб ўйланиб қолдим. Умунан биз итларнинг одамлардан фарқимиз шундаки, узоқ ўйлаб ўтирмаймиз. Мен ҳар қалай милиса тарбиясини кўрган разрядли, зиёли ит сифатида ўзимни босишга мажбур эдим.

Бари бир итлигим тутди. Қўлимни ҳавода ўйнатиб туриб, ё устоз, деб ҳайқирдим (Бруслининг ити устозим бўлади). Ҳавода чир-чир айланиб туриб орқа оёғимнинг товони билан иягининг тагига солдим. Ерга шалоп этиб йиқилди-ю қимирламай қолди. Қорнига оёғимни тираб туриб, Мақсудали аканинг балконига қараб реверанс қилдим. Реверанс бу тантанали таъзим маъносини англатади.

Бизни М-13нинг жами итлари кузатиб туришган экан, қарсак бўлиб кетди. Шу қаҳрамонлигим учун жононнинг думидан бир бўса олиш бахтига мушарраф бўлдим.

29 МАЙ

Бошлиғимизга қарасам умрим ўтиб кетадиган. Ёшим ўтиб, қариганимда қайси қанжиқ менга тегарди. Минг суйкалсам ҳам нари тур, қари ит, дейишини биламан. Ўзинг учун ўл етим, дегандек, ўзим ҳаракат қилмасам бўлмайдиганга ўхшайди. (Буни бошлиқларимиз асло билмаслиги керак, чунки милисада хизмат қиладиган аслзода итларнинг насли бузилмаслиги учун таги паст итларга ўйланиши тақиқланган).

ЎША КУНИ, КЕЧ СОАТ 6.00.

Яна ювиниб-тараниб, медалларимни тақиб, елим тўрвани суякка тўлдириб жононни кўргани бордим. Мақсудали ака жононимни сайр қилдиргани опчиққан экан. У ўртоқлари билан гаплашиб турган пайтда секин бориб маъшуқамнинг думини ҳидладим. Аёл кишининг кўнгли бўш бўлишини биламан. Бир ҳидлашимдаёқ кўзлари сузилиб кетди. Четга тортиб роса суякка тўйдирдим. Қочамиз, дедим. Майли, деди. Бир қочиш қилдик...

Тонг отишига яқин эл уйғонмай туриб қуриган

акас дарахти тагида икки кишилик тўй қилиб расмий эр-хотин бўлдик.

Ҳозир рафиқамиз икки медал эгаси бўлдилар. Тўнғичимиз изқуварлик мактабини битириш арафасида. Кенжатайимиз келин аянғизга тортди, пардоз-андоздан бўшамайди...

Итчадан М. ИКРОМ таржимаси

ҲЕЧ КИМ ВА ҲЕЧ НАРСА УНУТИЛМАЙДИ

(Ёдгорлик)

Турдивойни дўстлари орқаваротдан Турди Илимилик деб аташарди. Бундай дейишларига сабаб, гап-гаштакларда унинг бор-йўқлиги билинмаслигида эди. Ҳеч қачон, ҳеч қаерда, палон сўзни Турдивой айтган, деган гап бўлган эмас. Ўзи тўнғина, гапи совуққина эди. Жўралари жононлардан гаплашаётганларида бир чеккада, ўликдек-кина бўлиб ўтирарди. Ўзи нозиккина, дўппи билан урсанг, йиқилгулик ҳоли бор эди.

Аммо у ўртоқлардан ёлчиган эди. Ҳаммаси ҳар хил. Бири қоп-қора, бири сап-сарик, бири бугдойранг...

Шу бечора Илимилик юриб-юриб ўн етти йил деганда фарзанд кўрди. Севинганидан ўзини қўярга жой тополмай туғуруқхонага югурди. Чақалоқни кўрса сап-сарик бола бўпти.

—Хотин, —деди Илимилик. —Авлодимизда бунақа сарик одам ўтмагани-ку. Ҳайронман...

—Ўлинг, —деди хотини эркаланиб, —Ўша пайтда худо берди, деб эртойи-кеч қовоқ сомса едингиз, энди бас, десам ҳам мендан бекитиб едингиз. Мана, нима бўлди. Болангиз сап-сарик бўлди!

Содда Илимилик, гапинг рост, хотин, деб чиппа-чин ишонди.

Йил оралатиб хотини яна битта қўчқордек ўғил туғиб берди. Илимилик қараса, буниси қоп-қора.

—Ия, хотин. Уруғимизда қора одам бўлмаган эди, буёғи қандоқ бўлди?..

Унинг гапи оғзида қолди.

—Қора икра ўлғирни кўп еяверманг, десам қулоқ солмадингиз. Одамлар чой қошиқда олиб нонга суртса

сиз ош қошиқда олдингиз. Боланинг қоралиги ўшанинг асорати.

Илимилиқ, хотиним ҳар балони билади, деб гурурланди.

Икки йил оралатиб хотини буғдойранг қиз туғди.

—Ия, ия, —деди Илимилиқ. —Буниси ғалати бўпти-ку...

—Наврўзга рухсат берилиб, сумалақдан бўкиб-бўкиб еганингиз эсдан чиқдими? Қизингизнинг буғдой ранглиги ана шу сумалақдан.

Йиллар ўтди. Турди Илимилиқ ҳам қариди. Дўстлари бирин-кетин бу ёруғ оламни тарк қилиб кетишди. Аммо нимжон, қилтириқ Илимилиқ ҳамон яшаб юрипти.

У сап-сарик, қоп-қора, буғдойранг фарзандларига ҳар қараганда марҳум дўстларини аниқ кўргандек бўлади. Таҳорат олиб, уларнинг арвоҳига бағишлаб тиловат қилади...

ЯНА БИР ТУРДИВОЙ

(*Хотира*)

Турди пучуқнинг айна кучга тўлган бўз болалиги туғишган она шаҳридан олисда, юрт соғинчи билан ўтди.

Бундан элик икки йил олдин биз боя айтганимиздек, Турди пучуқ ҳеч кимга сўз бермайдиган, ўтирган ерини пулга сотиб оладиган, бошидан дўпписи тушиб кетса, пул тўлаб, бировга кўтартирадиган, орияти баланд йигит эди.

Бир хунук воқеа бўлдию бечора болалиги ўтган кўчаларни, сув ичган ариқларини ташлаб, олис юртларга бош олиб кетишга мажбур бўлди.

Маҳалла йигитлари гап ўйнашарди. "Гап"нинг нималигини биласизми? Ҳафтада бўладиган ўртоқлик базми. Ҳар бир базм иштирокчиси навбати келганда жўраларини меҳмон қилади. Ўша меҳмондорчиликда жўралардан бирига палов ошатилади. Агар у оғзи тўла ош билан отасининг номини айтса, қутулади, айтолмаса, зиёфат навбати унга берилади...

Турди пучуқ тўйларнинг хўрози, базмларнинг булбули эди. Ҳеч кимга сўзини бермасди. Жўралар унинг

тилини қисик қилиб қўйиш ҷораларини ўйлашарди. Бир базмда Турди пучуқ мусалласни кўп ичиб ухлаб қолади. Жўралардан бири унинг тагига бир коса сув қуяди. Турди пучуқ ўзига келганда қараса, таги ҳўл, Саҳар пайти зиёфат бўлган уйдан қочади. Кўча қаттиқ совуқ эди. Турди уйига келгунча шимининг орқаси музлаб қолади. У икки кун кўчага чиқмай уйида қимирламай ўтиради.

Турди пучуқнинг таги ҳўл бўлиб қолгани эртасигаёқ маҳаллага овоза бўлиб кетади. Ана шундан кейин Турди пучуқ туғилган маҳалласини, ёр-жўраларини, чўмилган анҳорларини ташлаб узоқларга бош олиб кетади.

Мана бугун орадан элик икки йил ўтиб, у маҳалласига келяпти.

Қадрдон кўча, дилга ўрнашиб қолган пасти-баланд, баъзи жойларида наҳраси бор пахса деворлар...

Турди бобо келяптилар. Даставвал у киши болаликда ош еб чойхўрлик қиладиган, кўприк биқинидаги чойхонага кирдилар. Чойхона ўша-ўша. Энди унда Ленин бурчаги йўқ, Маркснинг суврати ўрнига Навоийнинг сувратини рамкага солиб илиб қўйишипти.

Турди бобо чой буюрдилар. Патнисда иккита нон, бир сиқим қанд билан чой олиб келган болани гапга солдилар.

—Болам, маҳалла аҳли тинч-омонми? Ўзбеклардан кўпчиликмисизлар? —деб сўради. Кейин у, шу самоварда Жўравой деган чойхоначи бўлгучи эди. Соғ-омон юриптими, деб ўсмоқчилади.

Бола ўйланиб қолди. Кейин бирдан эсига тушиб суюниб кетди.

—Дадам айтган эдилар, Жўравой самоварчи Турди пучуқ деган бир дўсти орқасини ҳўл қилиб қўйгандан бир йил ўтиб, ўлган экан.

Турди бобо ғалати бир аҳволга тушиб қолди. Бу қандай гап, орадан элик икки йил ўтиб, бир авлод алмашса ҳам, арзимас бир ишни одамлар унутолмаса!

Бу дунёда ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди, деган гап чиппа-чин экан.

Турди бобо маҳаллани айланиш ниятидан кечиб, орқасига қайтди. Ким билади, у бу томонларга қачон келади. Келадими, йўқми? Ўзи келмаса ҳам, Турди пучуқ номи маҳаллада ҳали узоқ яшашига ишонди.

ЭКОЛҮГИЯ ВА БИЗ

(Зарарли касб)

Трестнинг ҳисоб-китоб ишлари бошлиқнинг таъбири билан айтганда, мўшний. Битта ҳайҳотдек катта хонада бош буголтир, учта ёрдамчиси, тўртта кичик бўлтир, иккита ҳисобчи ва кассир Донохон ишлайди. Хонадагиларнинг Донохондан бошқа ҳаммаси чекадиганлардан. Чекканда ҳам тутунини тутунга улаб чекадиган кашандалар. Айниқса Хидиров деган биттаси бор, бай-бай-бай. сигаретни чекаптими, еяптими билиб бўлмайди. Кўз очиб юмгунча олдидаги тоғорадек кулдон тахта омборхонасидаги хода уюмига ўхшаб қолади. Чекиш авжга чиққан пайтларда ким қаерда ўтиргани кўринмай кетади. Шундай пайтларда қоғозларни тимирскилаб топиб. бир хонада бўлишларига қарамай, бир-бирлари билан телефонда гаплашишади.

Донохон тамаки тутунидан сасиб-бижғиб уйига келганда қайнонасидан, эридан эшитадиганини эшитади.

—Ҳой келин, нима бало, чилимнинг сувига бош ювганмисиз, сасиб кетибсиз-ку.

—Йўқ, —дейди пичинг билан эри. —Бизди хотин чилимди сувига бош ювмаган, тамакини қайнатиб "пепсикўла" қилиб ичган. Э, боре, атир-патир суртиб ол, бўлмаса кечаси нариги уйга чиқиб ётаман.

Бу хил ҳаёт жонига теккан Донохон кашанда ҳамхоналари устидан вазирликка шикоят ёзиб юборди. Шикоятга ҳадеганда жавоб келавермади. Икки-уч марта телефон ҳам қилди. Охири қўнғироқ қилганида, аризангиз коллегияда кўриладиган бўлди, деб жавоб қилишди.

Охири, вазирлик коллегиясининг қарори келди. Қарорда Донохоннинг маоши узоқ қаҳратон шимол конларида, газ ва имё саноатида, атом электрстансиясида ишлайдиганлар маоши билан тенглаштирилган эди. Ва шу ойлик устига қўшимча етмиш фоиз компенсация тўлансин, ҳамда у ҳар куни бир пакет сут, 50 мисқол сарёғ билан таъминлансин, харажатлар режадан ортиқ етиштирилган маҳсулот ҳисобидан олинсин, деб кўрсатилган эди.

Бу қарордан Донохоннинг кўнгли унчалик тўлмади. "Тамаки тутунидан сасиб кетган жемпирларимга,

кўйлагу кастюмларимга, сочларимга ўрнашиб қолган сассиқ ҳидга ким кампенсасия тўлайди” деб нолиб, вазирликка яна ёзди.

Ҳозир Донохон коллегиянинг адолатли қарорини кутмоқда.

ТУРМУШ ЧОРРАҲАЛАРИДА

(*Муносиб мукофот*)

Бошқармадан устига сурғуч ёпиштирилган иккита канверт келди. Бирида корхона маъмуриятдан зудлик билан алоҳида ўрناق кўрсатган ишчилардан беш кишини “Фахрий ёрлиқ”қа тавсия қилишлари сўралган. Иккинчисида илғор ишчиларни мукофотлаш учун йигирма беш минг сўм ажратилгани айтилган.

Шу муносабат билан директор Дармонов бош муҳандис Дадашевни, рабочкўм раиси Зайнуллинни, бош бўғолтир Маллаевни ҳузурига чақирди. Мукофотлар эга-эгасига топшириладиган бўлди.

Ортиб қолган беш минг сўм оилан битта “Фахрий ёрлиқ”ни кимга бериш кераклиги тўғрисида узоқ ўйлашди. Маслаҳат бошбух Маллаевнинг ўзидан чиқди.

—Ахрайник —Сангин отага бериб қўя қолайлик.

Сангин ота Дармонов акамизнинг қайноталари бўладилар, гап бўлмасмикин?

—Бўлмайди. Бунга мен кафил, —деди Зайнуллин.

—Ундоқ бўлса у кишининг қайси хизматлари учун мукофот берамиз?

Бу саволга Маллаев жавоб топди.

—Албатта, у кишининг дарвозахонада таҳорат қилиб, номоз ўқишдан бошқа ишлари йўқ. У кишини корхона мулкани талон-тарож қилишга, ўғрилиikka йўл бермаган фидойи ахрайник деб ёзамиз.

Дадашев ҳам қизишиб кетди.

—Мундоқ қилайлик, бўлмасам. Учинчи сехда ишлайдиган Сарваров ҳар кўчага чиқиб келишида икки килодан сарёғни салафан халтага солиб, шимининг ичида опчиқиб кетади. У кунига икки мартадан кўчага чиқиб келмаса кўнгли жойига тушмайди.

—Бўлмайди, —деди бунақа ишларни ўзи ҳам кўп қилиб кўрган Зайнуллин.

—Сарваров чолни бир урса ўлдириб қўяди. Девдек кучи бор. Бунақа чолларнинг қўлига тушадиган анойилардан эмас у.

—Э, қизиқ одам экансиз-ку. Ўзи билан гаплашмиз. "Фахрий ёрлиқ" пенсага чиқишингда керак бўлади, пули отахонга деймиз. Қўлга тушиб беравер, ўртоқлик судида кўриб ўзимиз оқлаб оламиз, деймиз. Йўқ демайди. Кўндиришни менга қўйиб бераверинглар.

—Шу куниеқ Дадашев Сарваровни кўндирди. Эртага смена тугаш пайтида шу тадбирни ўтказадиган бўлишди.

Сарваров вахтадан ўтаётганда ахрайник отахон шартта билагидан ушлаб, қани иштонни еч, депти. Сарваров унинг қўлини қайириб орқасига бир тепкан экан, чол муккаси билан тушиб қимирламай қопти. Оғзидан оқ кўпик келаётганини кўрганлар дарров "Тез ёрдам" чақиришипти.

Эртасига Дадашев сеҳга кириб Сарваровга ўдағайлади.

—Одам эмас экансан! Сўзида турмайдиган номард экансан. Нега ваъдангни бажармадинг? Ахир келишган эдик-ку.

Сарваров тўнғиллади.

—Иккинчи чиқишимда ушлаши керак эди. Биринчи чиқишимдаёқ ушлаб ўтирипти бу мияси айниган чол. Солдим, айлантириб...

Зайнуллин ўйлаб-ўйлаб яна бир чора топди. Чолни ўғри ушлаш пайтида шикастланган қаҳрамон, деб мукофотга ёзадиган бўлишди. Сарваров эса "Фахрий ёрлиқ"ларинг керак эмас, менга тўрт хонали квартира берасанлар, бермасанглар қилган ишларингни овоза қилиб юбораман, деб ғалва кўтарди. "Фахрий ёрлиқ" рўйхати бошқармага юборилган эди. Энди уни қайтариб бўлмасди.

Шундай қилиб Сарваров ҳеч бало қилмай қўшалоқ мукофот эгаси бўлди.

Ахрайник чолга ҳали ҳам қон қуйиш давом этмоқда...

ЁР ИЗЛАБ

(Бадиий очерк)

Санъат саройида бўлаётган Саккизинчи март хал қаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали йиғи лишга мени киритишмади. Эшиқда турган тилла тишли жужурний хотинга ичимда йиғилиб қолган ҳамма гапларни тўкиб солдим.

—Ахир, мен ўн гулидан бир гули очилмаган 72 ёшли йигит бўлсам, нечукки сен мени отахон, дейсан. Мен бу ерга ўзимга муносиб ёр излаб келганимни биласанми?

У бўлса мени масхара қилаётгандек тилла тишини кўрсатиб кулди. Кулиб туриб менга ғалатироқ қараш қилди. Ҳе йўқ, бе йўқ, мени олмайсизми, деб юборди--я! Сесканиб кетдим. Унга дурустроқ қарадим. Биноийдек. Қадди-қомати ҳам жойида. Ҳали қирқдан ошмаган, башарасида битта ҳам ажин йўқ. Жуда менбоп аёл экан. Унга сузилиб туриб, "олганим бўлсин", дедим. У бўлса эртага МВДга совчи юборинг, улар министрнинг олдига кириб, подполковник Холдоровага совчиликка келдик, деб айтишсин, деди.

Бир қочиш қилдим! Ўлай агар, бунақа қочишга ОБХСнинг ити ҳам етолмайди.

КЕЧАСИ СОАТ 3 ДА БЕВА ЁЗУВЧИНИНГ КАЛЛА-СИГА КЕЛГАН ГАПЛАР

Қайта қуриш бундан қирқ йил олдин бошланган бўлса-ю, отанг билан онанг ҳам қайта ишланган бўлса, сени ким туғарди?

Бақироқ, ёқимсиз қўшиқчи энди авжига чиққанда тўхтатиб, соат неччи бўлди, деб сўраш керак.

Баъзи ёш қизлар ёзувчиларнинг пули кўп деб ўйлашади. Ёзувчига эрга тегиб кўришса қанақалигини билишарди. Шу мирқуруқ ёзувчигаку эрга тегибсан, кўраяпсанки тирикчилик ўтмаяпти. Ажраладиган бўлсанг, бўйнингдаги етти шода дурни, қулоғингдаги бриллиант кўзли зиракни, бармоғингдаги олмос қадалган узукни сотмасдан олдин ажралсанг бўлмасмиди?

Қабристонда мурдани лаҳадга қўйишаётганда масжид мутавваллиси халойиқдан сўради. "Биродарлар, марҳум қандоқ одам эди?" Оломон орасидан: "Коммунист эди, коммунист эди." деган овозлар чиқди. Шунда мутавалли: "Коммунистлар мазорига олиб бормапсизлар-да" деб, дўнғиллади. Марҳумнинг тўнғич ўғли ўртага чиқди. "Дадам раҳматли ўлимидан уч кун олдин партбилетини топширган эдилар", деди "Ундоқ бўлса, дарров кўмиб қўя қолинглар". Мутаваллининг шу гапидан кейин марҳумнинг устига тупроқ тортмаган одам қолмади.

Телестудиядаги чиройли диктор қизларни ишдан бўшатиб, ўрнига кампирларни қўйиш керак. Чолларнинг кўнглини бузишга йўл қўймаймиз. Ветеран пенсионерларнинг талаби шу!

БЎРИ ОВИ

I

Жавлонбек район марказига етганда тонг ёришиб, кўчалар гавжум бўлиб қолганди. Будка олдини су-пураётган чўткачи Муллақанд туёқ товушини эшитиб қаддини ростлади.

Баҳай, ака Жавлун? С утра кужо рафте? Иби,

сабил эчкини қайга олиб кетобсиз. Э, тушиндим, тушиндим, случкагаме? Бо сизга як маслаҳат. Марзия опойнинг серкасига свидания қилдирманг. Хонанг пажар бўлгур шерга ўхшаб звер бўлиб кетган. Ледининг куни сарига тушмасин ахи.

Жавлонбекнинг энсаси қотди. Эшакдан ҳам тушмай, сендақа маслаҳатгўйдан ўргилдиме,дедию эшагига хала берди.

—Қаёққа? Ҳеч бўлмасам эшокингиизнинг туёғини мойлаб қўяй. Импорний мойлардан бор.

Эшак йўртиб кетди. Эчки ҳам худди онасига эргашган боладек орқада соқолини селкиллашиб борарди.

Ўзинг бир ямоқчи, чўткачи бўлсанг, энди сенинг маслаҳатингта куним қолдим.

Муллақанд Ледининг номини тилга олгандаёқ Жавлонбекнинг юраги жиз этиб кетганди. Леди унинг жондан азиз, қадрдон ити эди. Бугун унинг ёруғ дунёдан кўз юмганига қирқ кун бўлди. Жавлонбек қирқ кун чиллада ўтирди. Бугун чилла гузарон қилиб биринчи маротаба Ледисиз овга кетяпти. Қандоқ ит эди-я. Фақат одамга ўхшаб гапиролмасди холос. Аммо нима десанг тушунарди. Зарда қилишни, уялишни,илтимос қилишни биларди. Худойи таоло ит умғини қисқа қилиб яратган. Ледидан бирон насл олиш қолиш керак. Шу ниятда Жавлонбек уни Абди чўпоннинг бўрибосарига оборди. Бўрибосар эйтибор берсин деб, бўйнига мусобақаларда олган медалларини осди. Икки қулоғининг тагига хотинининг франсуз атридан пича суртиб қўйди. Чўлда бўрилар билан олишиб юрган ит атирни билармиди. Ит дум ҳидлайди.

Бўрибосарнинг калласи "Запорожец" машинасидек келади, десам ишонаверинг. У ит эмас, самосвалнинг ўзгинаси. Леди унинг олдида самокатдай бўлиб қолди. Бўрибосар бунақа ишларни кўравериб пишиб кетган экан, Ледининг уёқ-буёғини ҳидлаб ўтирмай, гарданидан шартта тишладию пичан гарамининг орқасига олиб ўтиб кетди.

Анча пайтгача медалларнинг жиринглагани эшитилиб турди.

Уша куни Жавлонбек Абди чўпонга тўн кийдириб, бир учига 25 сўмлик тугилган қийқчани берди. Абди чўпон, энди қуда бўлиб қолдик, юз кўришиб турайлик, деб хайрлашди.

Эртасигаёқ Ледининг мазаси қочди. Уни мол дўхтирига кўрсатган эди, дўхтир бошини сарак-сарак

қилиб, бу итингиз энди одам бўлмайти, бир-икки кунлик умри қопти, деди.

Дўхтирнинг айтгани бўлди. Уч кун деганда Ледининг жони узилди. Жавлонбек кўз-ёшларини дарё қилиб ушбу газални битди.

*Ледигинам қайдасан, ўтди баҳори сенсиз,
Пишиб тўкилди бул кун маккажўхори сенсиз.
Йўлбарсдек қоматингни ҳеч итда кўрмагандим,
Жавлон юрар паришон очу наҳори сенсиз.*

Жавлонбек қирқ кунлик жудоликдан кейин бугун кетяпти. Ҳафизахон парранда гўштини емасди. Кўрса аллергияси кўзгаб ҳаммаёғига қизилча тошиб кетарди. Шунинг учун ҳам Жавлон бўри отиб хуморини босиб юрарди.

Хўш, у-ку овга кетяпти. Овда эчкига бало борми? Жавлонбек бир иш қилса билиб қиладиганлардан эди. Яхши эчки овда иккита итнинг ишини қилишини бошқа овчилар билишмасди. У ҳар гал овга чиққанда, албатта, бўри уриб совхоздан мукофотга аллақанча қўй ундириб келади. Бошқа овчилар бу сир-синоатнинг тагига етолмасдилар.

Жавлонбек тўқайни мўлжалга олиб бораверди. Орқада эчки соқолини селкиллашиб келяпти. Жонвор нима бало еган экан, йўл-йўлакай қумалоқ ташлагани ташлаган. Қумалоқ ташлаши айни муддао эди.

Қайсидир овчидан қолган қамиш қапага етганда Жавлонбек эшакдан тушиб, эчкини ўттиз метрча наридаги ёввойи жийдага бойлади. Эшакни ҳеч нарсага бойламади. Эшак шунақа ҳайвон, турган жойида эшакка ўхшаб тураверади.

Атроф жимжит. Яқин ўртадаги кўлга тушган ёввойи ўрдакларнинг гақ-ғуқи эшитилиб турибди. Жавлонбек эшакка хашак ташлади. Эчкининг олдига алюмин тоғорада ем қўйди. Ўзи термосдан чой қуйиб олисларга тикилганча ўй суриб кетди. Унинг ўйи нима бўларди. Ледини ўйлайди-да. У бу жойларга Леди билан кўп келган, кўп гаройиб овлар қилишган эди.

Эчки безовталана бошлади. Арқонни узмоқчи бўлиб орқасига тисарилди. Жавлонбек ҳушёр тортди. Атрофга разм солди. Боя улар келган томондан қумалоқ ҳидлаб бир бўри келяпти...

Бошқа овчилар худди мана шу тадбирни билиш-

масди. Бўри эчки қумалоғини ҳидлаб-ҳидлаб келаверади. Пистирмада овчи борлигини ўйламайди.

Жавлонбекнинг мўлжали тўғри чиқди. Бўри келяпти. Ердан бош кўтармай ҳар битта қумалоқни битталаб ҳидлаб келяпти. Жавлонбек ўзини панага олди. Милтиқни шайлаб, тайёр бўлиб турипти. Эшак эшак-да. Парвойи палак. Аммо эчки безовта. Осмонга сакрайди. Арқонни узаман, деб талпинади. Бўри тўхтади. Атрофга бир-бир кўз ташлади. Ана, у эчкига яқин келиб қолди. Беш метр қолди. Икки метр қолди. У ҳозир бир ҳамла билан эчкининг кекиртагидан олади...

Жавлонбек варанглатиб ўқ узди. Бўри бир метр баландга сакраб ерга шалоп этиб тушди. Жавлонбек яна тепки босди. Бўри тўнкарилиб қолди. Икки оёғини тинимсиз силкитиб, чамаси уч минутча жон беролмай охири тинчиб қолди. Жавлонбек қападан чиқмади. Бўри ёлғиз юрмаслигини билади. Мабодо у ёлғиз бўлганда ҳам бошқа бўри қон исини туйиб шу томонга келади. Чўл шамоли қон ҳидини атрофга олиб кетади. Бир эмас икки, учта бўри келиши ҳам мумкин. Унинг айтгани чиқди. Бир қўнғир бўри шу томонга ўқдек отилиб кела бошлади. Эчкини, ётган бўрини кўрди. Кўпни кўрган, кўп қопқонлардан қочган, тажрибали бўрига ўхшайди. Атрофга аланглаб бир дам ўтирди. Аммо димоғини қитиқлаётган қон ҳиди унинг иродасидан ғолиб келди. Эчки томон дадил кела бошлади. Ана, тўрт метр қолди. Уч метр қолди. Жавлонбек ўқ узди. Ўқ калласига тегдимикан, ҳар ҳолда бўри ёнбошига йиқилганча қимирламай қолди. Бош кўтармади ҳам, оёқ силкитмади ҳам... Жавлонбек милтиққа ўқ солиб ўтираверди. Қападан чиқмади. Эшакка бари бир. Нималар бўлаётгани билан иши йўқ. Эшаклигини қилиб хашак кавшаяпти...

Кўкраги оқ, ўзи қоп-қора бўри аллақайдан пайдо бўлди. Жавлонбек то милтиғини қўлга олгунча бўрилар тепасига келди. Гўё қайси бирини аввал есамикин, деб ўйлаётганга ўхшарди. Улигидан тириги маъқул, деб ўйлади шекилли эчки ёнига келди. Шунда Жавлонбек яна ўқ узди. Ба фармони худо, ўқ еган бўрининг бунақа сакрашини Жавлонбек умрида биринчи кўриши эди. У ўқ тегиши билан одам бўйи сакрадио ҳавода муаллақ туриб қолди. На юқорига учиб чиқиб кетади, на ерга тушади. Худди лентаси узилган мультфильмнинг ўзгинаси. Жавлонбек энди бас, учтасини урдим, ов деган ҳадеб, барор келавермайди, буёғига ўзим бўрига ем бўлиб

кетмай деб, ташқарига чиқди. Узоқда орқасида тўзон бурқситиб қизил "Жигули" келаётганини кўрди. Ким бўлди, экан бу?

"Жигули" унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Ундан кўкрагига "Меҳнат ветерани" медали таққан бир йигит тушди.

—Нима қилиб қўйдингиз? —деди у алам билан.

—Нимани нима қипман? —деди Жавлонбек.

—Бу итни болалигида Доғистондан уч минг сўлкавойга сотиб олганман.

Жавлонбек хайрон бўлиб жонсиз ётган учта бўрининг тепасига келди. Уларнинг биттаси, кўкраги оқ, бошқаёғи қопқора овчарка ит эканини билди. Ичида, овчи бўлмай ўл, қора бўри бўлмаслигини билмасмидинг, деган бўлди.

—Пулини тўлайсиз. —деди ветеран. —Ҳозир бозор иқтисоди.Бир ҳафта олдин ўн тўрт мингга бермагандим.

Жавлонбек бу йигитни қаердадир кўргандек эди. Эслади. Автобус ҳайдайдиган Абдулазиз отасига йил оши берганда шу йигит билан бир лагандан ош еган эди. Ушанда таниш-билишлари уни Хўжақул деганмиди, Жумақул деганмиди... Итни Доғистондан олиб келганман деганидан у бу чўллардан арзон-гаровга қоракўл сотиб олиб, Кавказда пуллайдиган учарлардан бўлса керак, деб ўйлади.

—Бўпти, тўлайман, —деди Жавлонбек. —Аввал машинанинг юкхонасини очасан.

—Э, қизиқ одам экансиз-ку, итимни отиб қўйиб ўзимга дўқ урасиз-а. Нима ҳаққингиз бор, инспектормисиз, ё таможнийда ишлайсизми?

—Очмайсанми, очмайсанми? Энди ўзингдан кўр!

Жавлонбек милтиқ оғзини Хўжақулнинг киндигига тўғрилаб бармоғини тепкига...

...Шу пайт машина ичидан "вой" деган товуш эшитилди. Жавлонбек шошиб ўша томонга қаради. Шунда Хўжақул ажиб бир чаққонлик билан унинг қўлидаги милтиқни тепиб юборди. Жавлонбекнинг бармоғи беҳос тепкини босиб юборган эди милтиқ ерга тушмаёқ варанглаб отилиб кетди. "Жигули"нинг орқа эшиги очилиб ўқ еган каптардек потирлаб бир аёл чиқдию қамишлар орасига ўзини урди. Жавлонбек уни таниди. У девор-дармиён қўшниси Раббим чуқчининг келини Сумбулхон эди. Жавлонбек нима бўлаётганига ақли етмай анграйиб тураркан эшаги ўқ овозидан қўрқибми,

йиғлаётгандек ўқиб-ўқиб ханграй бошлади. Жавлонбек бу харом ўлгурнинг бунақа одати йўқ эдику, деб ўгрилиб қараса эшагининг думи йўқ. Ўқ учириб кетибди. Дум ўрнидан чак-чак қон томаяпти. Думи қаёққа кетди, деб атрофга аланглади. Ёввойи жийда шохига илиниб қолган дум калтакесакнинг чўрт узилиб кетган думига ўхшаб ликиллаб турибди. Эшак ҳамон хониш қилади. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Ёнидан дастўмолини олиб эшакнинг думидан қолган икки энлиқкина тўмтоқ жойини яхшилаб танғиб қўйди. У шу иш билан андармон бўлиб Хўжақулнинг жуфтани ростлаб қолганини билмай қолибди. У гаранг эди. Жони жиндек ором олган эшак сал-пал тинчиб нафасини ичига ютаётгандек ора-сира гингшиб қўярди.

Жавлонбек қараса милтиқ йўқ. Ярамас Хўжақул милтигини олиб кетибди. Ким билади, орқамдан отиб қўямасин, деб ўйлаганми? Ё бошқа нияти бормиди, Жавлонбек буни билмасди. У жийда шохига хали ҳам жони узилмай ликиллаб турган думни олиб қаради.

Одамзот қизиқ бўлади-да. Думни олиб нима килади? Ё дўхтирга обориб улатиб оладими. Жавлонбек бор-е, деб думни улоқтирди.

Жавлонбек бўриларнинг тепасига келса, биттаси йўқ. Оббо аблаҳ-е, биттасини обкетибдику, дея мингиллади. Ё шошганидан итнинг ўлиги деб янглишиб обкетдимикин?

У қолган биттасини эшакка ўнгариб совхоз идораси томон кетди.

Директор йўқ экан. Бўрининг ўлигини бош бухгалтер хонасига опкириб гупиллатиб полга ташлади.

—Мана, совхоз қўйларига қирон солган аблаҳ. Кўриб қўйинглар!

Дора Моисеевна деган ҳомиладор хисобчи хотин бўрини кўрдию кўзлари олайиб диванга ёнбоши билан йиқилди. Икки киши уни суяб ташқарига обчиқиб кетишди.

—Ҳа, эси йўқ, —деди бухгалтер. —Шу ўлғирни остонага ташлаб кирсанг ишонмасмидим. Ё ташқарида қолса тирилиб кетармиди. Моисеевна бола ташлаб қўйса нақ эридан балога қолардинг. Опчиқиб кет, бу ўлакساني.

—Қўй ёзиб бермайсизми? —деди Жавлонбек.

—Қўй йўқ. Эчки ёзиб бераман.

Жавлонбек деворга ёпиштириб қўйилган эълонга

ишора қилди. Унга "Кимда-ким бўри овлаб келса биттадан учтагача қўй мукофот олади" деб ёзилган эди.

—Бунда эчки дейилмаган, қўй дейилган. Мен сиздан учта қўй сўраётганим йўқ. Битта бўлса ҳам етади.

Бош бухгалтер бу закон биладиган овчига бас келолмаслигини билиб тўнғиллаб-тўнғиллаб ферма мудирига хат ёзиб берди.

—Ол бунди. Шу хат билан бўрининг ўлигини фермага топшир, қўй беради.

Жавлонбек бўрини кўтармай думидан судраб ташқарига олиб чиқди. Бир қозоқ келинчак ҳали ўзига келмаган Дора Моисеевнага қайноқ чой ичирыпти.

—Иш, истиқ-истиқ шай иш. Казир миқтидайин бўласан, айналайин.

Дора кўзини очди. Очдию бўрини кўриб яна ҳушидан кетди. У беҳуш ётардию жағи қимирларди. Шу ётишида ҳам жевачка чайнарди.

Жавлонбек э, нозик бўлмай ўл, қичиқ қилишини қаранглара, деди қўл силтаб ферма томон кетаркан.

Жавлонбек ферма мудирининг хай-хайлашига қарамай бир қора қўчқорни танлаб шохидан судраб чиқди.

У район марказига ғолибона-тантанавор бир қиёфада кириб келди. У гўё ё ҳаёт, ё мамот жангида ёвни яқсон қилган қаҳрамон кайфиятида эди. Ўтган ҳам, кетган ҳам эшакка ўнгарилган қора қўчқорга қарар, э, қойиле Жавлон мерган, деяётганга ўхшарди. У ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деб атай Муллақанднинг дўкони олдидан ўтди. Бунақа ишлар менга писанд эмас, қанча бўри бўлса менга қўйиб беринглар, шартта-шартта отиб ташлайвераман. Бундан буёқ совхознинг қўйлари меники, дегандек мағрур эди.

—Поздравляю с бараном ака Жавлун,— деди ҳайратда қолган Муллақанд. —Э маладес. Иби, бо бу эшок баччанинг думига нима бўлли?

—Эшакнинг қўлини ҳалолладим. Раббим чуқчи суннат қилиб қўйди.

—Ундоқ чикин бўлса бу сабилнинг думи қайга?

—Думи хуржинга,— деди Жавлонбек унга ҳамоҳанг лаҳжада.

Эшак бечора икки энлик қолган чўлтоқ думини одати бўйинча ликиллатаверганидан танғиб қўйилган дастрўмол ечилиб бир чеккасигина қотиб қолган қонга ёпишиб турар, шамолда қип-қизил бўлиб ҳилпирарди.

Муллақанд қаҳ-қаҳ уриб кулди.

—Э, ака Жавлун, бу эшокни ҳайдаб юборинг. Бу эшок Сталин давридан қолган эски тузумнинг эшоки. Кўрмайсизми, қизил байроғини орқасига кўтариб келопти.

Жавлонбек шу билан пачакилашиб ўтираманми, деб эшагини йўртиб кетди. Кўча бошидаги дорихонадан Раббим чукчи женшень деган дори олиб чиқаётганди.

Раббим чукчи бу атрофларда қўли гул суннат устаси эди. Ўн мингдан ортиқ бола унинг қўлидан ўтган, десак хато бўлмас. У суннат қилган гўдакларнинг олди элликка кириб, невра-чеваралик бўлиб кетишди. Унинг дилини бир армон ўртарди. Худо менга ҳам бир невра берсаю, юртга ош бериб ўзим суннат қилсам, деб тонг-саҳарларда нола қиларди. Аммо унинг илтижолари шамолга учгандек самара бермасди.

Нариги қишлоқда донг таратган, замонасининг етук сартарошларидан уста Пўлат дегувчи киши бўларди. (Аллоҳ уни раҳмат қилган бўлсин). У ҳам ана шундай армон билан оламдан кетганди. Унга соч олдирамиз деб узоқ-узоқлардан биров эшакда, биров туяда яна биров отда келарди. Серфарзанд кишилар болаларини аравага ўтказиб олиб келишарди. Шу уста Пўлат қирқ ёшга кирганда қўчқордек ўғил кўрганди. Уста бир йил кутди, икки йил кутди, қирқ йил кутди, боланинг бошидан соч тугул тук ҳам чиқмади. Боламнинг сочини ўзим оламан деб ният қилган уста Пўлат ниятига етолмай оламдан ўтиб кетди.

Уста Раббим жуда содда, соддалиги етмагандек лақмагина одам эди. Ким нима деса, ишонаверарди.

Кейинги пайтларда Чукоткаликларнинг соддалиги тўғрисида юзлаб латифалар пайдо бўлган. Қишлоқдаги гап-гаштакларда ўша латифаларни айтиб, мириқиб кулишарди.

Уста Раббимнинг соддалиги учун Раббим чукчи дейишарди. Бу лақаб унинг соддалигига мос тушишидан ташқари касбига ҳам бир ишора эди.

Раббим чукчи, э, худо, уста Пўлатнинг кунини бошимга солма, деб илтижо қиларди. Унинг илтижолари ижобат бўлмасди. Ўзинг учун ўл етим. Худойи таоло "Сендан ҳаракат, мендан баракат" деган. Ҳаракатимни қилиб қолай, деб одамларнинг маслаҳати билан номи дори бўлса, боласига ичираверди. Машина мойидан тортиб кўршапалакнинг ёғигача ялатди. Ўргимчак тўридан хап дори ясатиб, юттирди. Тўққиз ўғил кўрган хотиннинг остонасидан бир хокандоз тупроқ опкелиб боласининг

танасига суртди. Нафи бўлмади. Бухородаги Олот туз конида чўмилтирди. Андижоннинг Сегаза қумига обориб, бўғзигача кўмди. Табибларга кўрсатди. Дўхтирларга боқтирди. Фолбинга фол очтирди. Домлага ўқитди. Экстрасенсларга қаратди. Ҳатто мол дўхтирига ҳам кўрсатди...

Шу топда у Жавлонбекка дуч келдию Хизирга йўлиққандек кўзлари яшнаб кетди. Эшакка ўнгарилган қора қўчқордан кўзини узолмай туриб қолди.

—Оҳ, оҳ, қора қўчқор экан-ку. —деди Раббим чукчи. —Худди шунақасини қидириб юрган эдим. Тўрт чоршанбадан бери қўй бозорига қўчқор келмайди. Жон укам, шуни менга сотинг, қанча десангиз берай. Ўзингиз биласиз, ёлғиз ўғлим нимжон бўлиб қолган. Уйлан-тирганимга тўққиз йил бўлди, фарзанд йўқ. Табиблар, қора қўчқорнинг нозик жойини чала пишириб едиринг, фойда қилади, дейишяпти. Келиним, онамникига кетаман деб ҳархаша қилгани-қилган. Шуларнинг тотув яшаб кетишига сабабчи бўлинг, қўчқорни менга сотинг. Ўғил тугса отини Жавлонбек қўяй, хўп денг.

Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Аммо боя келинининг тўқайга қочгани эсига тушиб, йўқ, бўлмайди деб эшагига хала чўп босди.

Уйига келса хотини Ҳафизахон кир ювиб, синкага солинган кўйлақ-иштонларни дорга ёяётган экан.

—Хўжақул деган бир ошнангиз милтиғингизни ташлаб кетди... —У "милтиғингизни" дегандаёқ Жавлонбек тамом бўлганди. Оббо худо урди, бўлган воқеани хотинимга айтиб кетган, деб ўйлади. —...Тўртта ўрдак билан беш-олтита балиқ бериб юборган экансиз, ошхонада ётибди. Ўзингиз тозалаб, ўзингиз пиширинг. Кўрсам аллергиям тутади.

Жавлонбек хайрият-е, деб ўзини ўнглаб олди. Ҳеч нарса демапти. Нима ҳам дерди у ярамас. Ўзининг тили қисиқ бўлиб турипти-ку. Мен ундан эмас, у мендан қўрқсин.

—Ов зўр бўлди, хотин. Сен емайсан, деб йигирмата ўрдак билан бир қоп балиқни йўлда одамларга тарқатдим.

—Айтганча, эсимдан чиқай дебди, —деди Ҳафизахон. —Жавлон акам билан ерсизлар, деб Раббим чукчининг келини Сумбулхон иккита иссиқ жиззали нон чиқазибди. Дастурхонга ўраб қўйганман, еб олинг.

Жавлонбек уйга кирди. Хонани димоқни қитиқлайдиган иссиқ жиззали нон ҳиди тутиб кетганди. Жавлонбек

зўр иштаҳа билан дастурхонни очди. Сўлқиллаб турган нонга қўл узатди. Зум ўтмай қўлини қайтарди. Негадир сапчиб ўрнидан турди-ю, орқасига икки қадам чекинди. Деразадан хотинини чақирди.

—Ҳафиз, ҳо, Ҳафиз!

—Ҳа, нима гап?— дея ичкарига кирди Ҳафизахон.

—Манаву нонларни ҳозироқ эгасига қайтариб бер.

—Вой, нега? Сумбулхон атайин чиқазган-а.

—Э, ўша Сумбулхонингни... Опчиқиб бер. Мен ҳаром қўл теккан таомни емайман. Мендан сенга насиҳат, сен ҳам ема!

У шундай деб кўчага чиқиб кетди. Анчагина юргандан кейин орқасида шип-шип этган енгил оёқ товушини эшитгандек бўлди. Ўгирилиб қаради. Кўзлари ёшга тўлган Сумбулхон унга эргашиб келаётганини кўрди.

—Бек ака,—деди у синиқ товушда.— Қандоқ қилай, турмушим турмуш эмас. Умрим ўтиб кетяпти. Авжи ўйнаб-куладиган пайтимда муздек ёстиқни бағримга босиб ётибман. Кетай десам, қайнотам ўламан саттор, жавобингни бермаймиз, дейди. Эрим бўлса унақа... Айтинг, нима қилай?

Жавлонбек жавоб қилмади. Нарироқ бориб орқасига яна ўгирилди. Сумбулхон тут тагида мунғайиб турарди. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Орқасига қайтиб уни юпатгиси, йўл-йўриқ кўрсатгиси келди.

—Бечора,—деди у.—Сенга ҳам қийин.

У то Муллақанднинг дўконига етгунча ўзидан-ўзи, қийин, қийин, жуда қийин, деб жавраб борарди...

II

—Бўлди, бўлди-е! —деди Ҳафизахон кўрпани елкасига тортиб. —Битта гапни ҳадеб қайтараверасизми? Дадангизнинг горга кирганларини бир эмас, олти марта айтдингиз. Ҳар гал ҳар хил айтасиз. Бўлди-да, ов ҳам ўлсин...

—Ҳа, малол келдими? Ёқмаса, эшитма, —деди ранжиб Жавлонбек.

—Эшитмаганга қўясизми? Дадангиз горга ким билан киргани ҳам минг хил бўлиб кетди. Ёлғон гапни эплаган гапирди. Аввал яхшилаб ўйлаб, кейин ёлғон гапиринг-да! —Хўш, нимаси ёлғон экан?

— Қўрққан олдин мушт кўтарар бўлмай ўлсин. Айт, дединг э, айтганим бўлсин. Биринчи марта айтганингизда, дадам ёр татар ўртоқлари билан борганлар, унга "айда охотага борабиз", деганлар. Кейинги айтганингизда бир тожик ўртоқларига "Рафиқжон, ба шикор рафтем" деганлар, ундан кейингисидан бир туркман ўртоқларига, "ова гиттик, сенда боржақ, деганлар, ундан кейингисидан ўрис ўртоқларига "на охоту, пойдем", деганлар, ундан кейингисидан грузин ўртоқларига, "геноцивала, геноцивала" деганлар, ана энди қирғиз ўртоқлари билан борганлар, деяпсиз. Қайси бири тўғри?

Жавлонбек хотинидан бунақа гап кутмаган эди. Чаккасини қашлаб илжайди.

—Оббо хотин-е, ҳаммасини каллангга жойлаб юрган экансан-да! Дадам раҳматли айтган гаплари жудаям эсимда туравермайди. Ўртоқларини адаштириб юборган бўлсам бордир. Биласан-ку, скелерозман. Баъзидан сенинг отинг ҳам эсимдан чиқиб қолади.

Жавлонбек зўр баҳона топганидан мамнун илжайди.

—Скелерозмисиз? Хотиранингиз бўшашиб кетибдими? Ундай бўлса, эсингиздан чиқмай туриб, кечаги олган икки минг сўмни чўзиб қўйинг.

—Қачон сендан пул олибман? Унақа туҳмат қилма, хотин.

—Кеча соат иккидан ўн беш минут ўтганда, тушлик қилиб ўтирганимизда олгандингиз-и...

—Эсинг жойидами? Кеча соат иккида аканг билан тахта искалатида эдик. Тушлик бўлиб қолиб ўша ердаги исталовойда лағмон едик. Лағмон ишни экан, аканг бир порси олиб машинада кеннойингга оборди. Мен косага гаров бўлиб исталовойда қимирламай ўтирдим. Ишонмасанг, кеннойингдан сўра, акангдан сўра. Исталовой бош ошпазидан сўра! Гаров бўлиб ўтирганимда радиода Насим Ҳошим ашула айтаётган эди. Икки марта момақалди роқ бўлиб чақмоқ чақди. Радио бўмба портлагандек варанглаб кетди. Иккидан қирқ етти минут ўтганда лағмонхона тўғрисидаги дўконга бир машина арақ тушди. Ҳамма ёпирилди. Дўкончи, бугун сотилмайди, деб одамларни тарқатиб юборди. Бештакам иккида аканг косани олиб келиб мени гаровликдан қутқарди...

Ҳафизахон қаҳ-қаҳ уриб кулди.

—Э, омон бўлинг, скелероз одам шунақа бўладими? Бўлган ишни минут-минутигача биласиз. Даданингиз раҳматли ҳам худди ўзингизга ўхшаган эканлар. Ёлғонни

қийиб қўярканлар. Қайнонам раҳматли, қайнотангизнинг гапларига кўпам ишонаверманг, ёлғонни гувала қилиб думалатиб қўядилар, деб айтган эдилар. Нега ёлғон гапирасиз, деб сўраганларида, мажбурман, ёлғон гапирмасам, овчилар союзидан ўчиришади, деган эканлар.

—Шунақа дейсан-у, хотин, дадам зўр овчи бўлганлар, агар раҳматли Ҳиндистонда яшаганларида, кунига ўлдим деганда тўртта шер, иккита фил отишлари ҳеч гап эмасди. Точний урардилар. Бир грузин майор военкоматимизга бошлиқ бўлганди. Ўзинг биласан, грузинлар кийик шоҳида вино ичишади. Дадамга, агар кийик отиб шохини келтириб берсанг, сенга "участник войны", деб испарапка ёзиб бераман, деган. Дадам қўш тигни елкага илиб тоққа равона бўлдилар. Қарасалар, бир кийик баланд тошда иккита боласи билан пастга қараб турганмиш. Дадам агар отсам, икки нораста боласининг уволига қоламан, дебдилар-у, милтиқдан сочма ўқни олиб, ўрнига простой ўқ жойлабдилар. Мўлжаллаб туриб тепкини босган эканлар, ба фармони худо, ўқ кийикнинг калласидан бир миллиметр юқорига тегиб шохини чўрт учириб юборибди. Кийик нима гаплигини билолмай энгил бўлиб қолган бошини ликиллайтиб кўрармиш. Кийик шохлари тошдан-тошга урилиб шундоққина дадамнинг оёқлари олдига тушибди. Военком номардлик қилиб испарапка бермабди, "камаржоба, камаржоба", деб қўя қопти.

—Хуш, дадангиз яна нима қиптилар?—деди Ҳафизахон атайин уни калака қилиб.

—Э, кўп антиқа овлар қилганлар. Қайси бирини айтай? Шу десанг, дадамни Сталин ҳам ниҳоятда ҳурмат қилган. Усмон Юсупов ҳар Москвага борганда Сталин ундан, овчи ошнам Толиб Йўлдошевич яхши юрибдими, ўгли Жавлонбек ҳам катта йигит бўлиб қолгандир, мендан салом айтиб қўй, деб тайинлар экан.

—Мюнхаузен салом айтмаганми?—деди Ҳафизахон ўзини гўлликка солиб.

—Салом айтган. Албатта салом айтган бўлиши керак. Айтганча, у ким ўзи?

—Дадангизнинг қадрдон ҳамкасб ошналари, —деди Ҳафизахон лақиллатаётганини сездирмай жиддийлик билан.

—Энди эсимга тушди. Телеграмма келган, олтмишга кирганларида.

—Ҳафизахон пиқирлаб кулиб юборди.

—Нега куласан?

—Чап қулоғингиз ўнгига қараганда анчагина кичик экан.

—Энди билдингми? —деди Жавлонбек тўнғиллаб.

—Ҳеч эътибор бермаган эканман.

—Нима деяётган эдим, —деди Жавлонбек калава-нинг учини йўқотиб.

—Сталин салом айтган, деяётган эдингиз,—деб гапни юриштирди Ҳафизахон.

—Шу десанг, хотин, политбюро аъзоларидан Тошкентга кимки келса Чимёнгами, Оҳангаронгами овга олиб чиқишарди. Биронта ов дадамсиз ўтмасди.Хрушчев Тошкентга келганда дадам уни Мирзачўлга, тулки овига олиб борган. Хрушчев йўлда "Тулкини қопқонда овлаш керак, отса, териси тешилиб сифати бузилади, афсус, қопқонинг йўқ экан", дейди. Шунда дадамиз, хотиржам бўл, Никита, терисини бузмай ўқ узиш қанақа бўлишни сенга кўрсатаман, дейдилар.

Улар Крупская колхозига келишганда тепаликдаги туйнукдан ниҳоятда чиройли бир тулки чиқиб атрофни кузата бошлайди. Хавф-хатар йўқлигини билгандан кейин тош устига ётиб ўзини офтобда тоблайди. Хрушчев от, отмайсанми, деб қисталанг қилади. Дадам уни жеркиб ташлайдилар. "Жим турасанми-йўқми? Никита, сабр қилсанг-чи, бунча бесабрсан, ўқ тешмаган сифатли тери керак бўлса, пича кутиб тургин-да", дейдилар.

Тулки ўрnidан туриб керишади.

Тилло ранг мўйнаси офтобда ялт-ялт қилиб кўзни олади. Кейин у думини гоҳ кўтариб, гоҳ тушириб раққосаларга ўхшаб айланиб-айланиб ўйнай бошлайди. Дадам мўлжалга олиб туриб, тулки думини кўтарганда тепкини босадилар...

Дадам туйнук олдида ётган тулкини гижгагидан кўтариб уёқ-буёғига ҳам қарамай Хрушчевга узатадилар.

—Мана, терисининг бирон жойини ўқ ялаган бўлса, мени дўстларинг рўйхатидан ўчириб қўявер.

Дарҳақиқат тери бутун эди, Хрушчев дадамни бағрига босиб "Слушай, ти герой", дейди.

Дадам раҳматли ана герой бўламан, мана герой бўламан, деб икки йил радионинг ёнидан кетмадилар. Хрушчев ишдан тушгандан кейин ҳафсалалари пир бўлиб геройликдан умид уздилар. Яна овчиликка шўнғиб кетдилар. Бир куни Муллақанднинг дадаси билан овга чиқиб...

Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди.

"Нимагаям шу гапни айтдим. Айтай десам, Муллақанднинг дадасидан бошқа одам қуриб кетганми-ди-я! Э, каллам қурсин".

—Абрам тоғани айтяписизми? —деди Ҳафизахон ҳайрон бўлиб. —У киши ҳам овчимидилар? Ахир, товуқни ҳам бировга сўйдирадиган одам қандоқ ов қилади?

"Қўлга тушдим", деб яна ўйлади Жавлонбек. Бу хотинни алдаш қийин. Шошма, хотин, сен шохида юрсанг, мен баргида юраман. Битта хотинни алдаёлмаган эркак, эркакми?

—Шу десанг, хотин, дадамиз жуда шум бўлганларда! Бир чўпон дўстимникига овчилар билан тўйга борамиз, ашула айтиб, беш-тўрт сўм ишлаб оласан, чўпонлар артистларга кўп қистиришади, деб алдаб, овга олиб боришган экан... Энди бўлди, ухлайлик. Вақт ҳам алла-палла бўлиб қолди. Эртага ишларим кўп.

—Йўқ, бугун ухламайсиз. Қаёқдаги гаплар билан уйқумни қочириб, энди ўзингиз ухламоқчимисиз?— деди Ҳафизахон зарда билан.

—Гапимга ишонмасанг, нимани айтай?

—Нима бўлса айтаверинг. Рост бўлса эшитавераман.

—Бўпти. Агар ов тўғрисида бўлса кечаю кундуз сув ичмай гапираверганим бўлсин.

Жавлонбек бир муддат ўйланиб, гап бошлади.

—Бундан бир ҳафта олдинмидийкин, телестудия олдидаги фонтан орқасидан ўтаётсам оёғим тагидан юзтача бедана пирр этиб кўтарилса бўладими?

—Бўлмайди, —деди Ҳафизахон. —У ерда шунча бедана нима қилади?

—Эликтача десам ишонасанми?

—Йўқ, ишонмайман. Буёғи метронинг "Пахтакор" станцияси, буёғи панорама киноси, сал нарида политехника университети, одам демаганинг қайнаб турибди. Беданага бало борми?

—Ўнта десам, ишонасанми? Бешта десам-чи? Ишонмайсанми? Ростини айтсам, битта бедана париллаб учди.

—Э, қанақа одамсиз, телестудия олдидаги юзлаб машиналардан томган бензин ҳиди тутиб кетган жойда бедана нима қилади?

—Очиғини айтайми, айтмайми? Айтсам, оёғим тагидан бир нима парр этиб учгандек бўлганди.

—Мусича бўлса керак, —деди Ҳафизахон. —Мусича

жуда бефаҳм қуш бўлади. Трамвайнинг изига ҳам ин қуриб, тухум босиб, жўжа очаверади. Трамвай айланиб ўтади, деб ўйлайдими?

—Хотин, бўлди қил, ухлайман.

—Йўқ, ухламайсиз. Агар айтадиган гапингиз тамом бўлган бўлса, энди мен айтаман.

—Нимани айтасан?

—Эшитганингизда биласиз! Менга қаранг. Онангиз раҳматли, қайнотангиз оғизларида овчилар, аслини олганда овчиларнинг милтигини кўтариб юрадиган, ов қилган жойда гулхан ёқиб битта-яримта ўрдакними, қашқалдоқними пишириб берадиган дастёр эдилар, деб айтардилар. Сиз ҳам худди дадангизларга ўхшаган овчисиз. Нима кўп, мухбир ошнангиз кўп. Нима кўп, ёзувчи ўртоғингиз кўп. Битта чумчуқ отсангиз, уч марта газетада чиқаришади.

—Ҳой, оғзингга қараб гапир! Сен билан эртага гаплашаман.

—Йўқ, ҳозир гаплашасиз. Анали бурни катта ёзувчи ошнангиз нима деб ёзди. Бир кунда иккита бўри билан ит отди, деб ёзди-я? Бунга қайси аҳмоқ ишонади? У ҳам майли-я, бухоролик ёзувчи дўстингиз, бўрининг тирноғи унга даво, бунга даво, деб ёзди. Ким ҳозир бунақа ирим-сиримларга ишонади? Бешариқлик ёзувчи қадрдонингиз Жавлонбек эшакка доялик қилди, деб ёзиб чиқди. Ишхонадаги дугоналарим олдида шармандайи шармисор бўлдим. Ҳўтикчагина соғлом ўсаептиларми, деб сўрашади. Ўлмай ўлғир, Леди-ку юзимизни ерга қаратиб кетди. Уни тўй куни қурбон бўлган келинчак, деб эрмак қилишади. Э, медалиям қурсин, дипломиyam ордона қолсин!

Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди. Кўрпага бурканиб олди. У қанча ухлаганини билмайди. Кўзини очса, тонг отиб, бошига офтоб келиб қопти. Хотини кўзи юмуқ, мудраганча ҳали ҳам гапирарди.

—Ўғлингиз ҳам ўзларингга ўхшаган чиқди. Жуғрофия ўқитувчиси арз қилиб келди. У болаларга, дадам билан икковимиз Сирдарёдан ҳатлаб ўтганмиз, деб мақтанибди.

—Яна нима депти? —деди Жавлонбек офтобдан кўзи қамашиб.

—Ҳайвонот боғидаги битта фил билан иккита шерни дадам икковимиз тутиб келганмиз, депти.

—Воҳ аҳмоғ-е, жуда оширворибди-ку. Битта шер

демайсанми, дурак. Ёввойи фил-ку майли, тутиш осон. Аммо шер...

Ҳафизахон, боринг-е, деб юзини бурди.

Жавлонбек қараса, ҳали-бери хотинининг жағи тинадиган эмас. Апил-тапил кийиниб, кўчага чиқиб кетди. Орқасидан хотини жавраганча қолди.

Муллақанд аллақачон дўконини очиб бўлган экан. Уни кўриб ҳар галгидек сўради.

—С утरो кужо рафте ако Жавлун?

—Гапни қўй, чой-пойинг борми?

—Айн момент, ако. Ҳозир қайноқ чой тахлайман.

Дунёга нима гап?

—Нима гаплигини сендан сўраймиз. Айтганча жиянинг эри билан Америкага кетиб қолибдими? Эри чўрт сним. Аммо-лекин ўзи зўр қўшиқчи бўлганди. Оғизга тушиб, радиоларни обод қилаётганди. Халқ артисти бўлганди-я?! Нима жин урди уни?

—Э, сиз сўраманг, мен айтмай, ака Жавлун. Айтсам забоним куяди. Менга касайсаси бўлмаса ҳам, айтай, Бухородан чиққан булбул энди Америкага сайрайди, ай, жалка.

—Ишқилиб, ўзинг Исройилга кетиб қолмайсанми?— деди Жавлонбек унинг жигига тегиш учун.

—Кетадиганлар кетаверсин. Мен кетмайман. Шу ерга туғилдим, шу ерга ўламан. Ўзбекнинг липошқасини мен еган, қарзимни узай.

Шу пайт осмони фалақдан ёввойи ўрдакларнинг гақ-ғуқ товушлари эшитилди.

Жавлонбек тўдасидан ажралган мажруҳ ўрдакдек кўкка маъюс қараб турарди. Муллақанднинг гапи хаёлини бўлди.

—Сизди газитка ёзиптими? Таможнийнинг итини откан, дептими-е, мелисани тулки ўғриси қилган, дептими-е, моча эшакка акушер бўлгин дептими-е... Ишқилиб, одамлар оғзи тўла гап. Сизга маслаҳат, адвокат олинг. Айтганча, Рўзимат мерган итига тилла тиш қўйдирган эмиш... Эшитдингизми?

Бир пайтлар Тошкентнинг иккита машҳур жойи бўларди. Бири Чорсу билан Хадра оралиғидаги Асқар полвоннинг самовари бўлса, иккинчиси Каллахона маҳалласига кираверишдаги Тоға чегачининг дўкони эди.

Асқар полвоннинг самоварига отарчи-артистлар тўпланишиб тўй-маърака қиладиганлар билан шу ерда шартнома тузишарди. Тоғанинг дўкони эса буёғи Фарғона—

Андижону, уёғи Чимкент, яна буёғи Хўжанд аскиячиларининг дийдор кўришадиган кўп файзли жойи эди.

Бугунги кунга келиб шаҳримизнинг энг гавжум жойларидан бири Муллақанднинг дўкони бўлиб қолди. Муллақанд ўн-ўн бешта йиғма курси ясаб дўконнинг ичкарасига тахлаб қўйган. Айниқса жума кунлари Тошкентдек шаҳри азимда қанчайики овчи бўлса, эрта азондан шу ерга тўпланади. Муллақанднинг электр плитаси бир дам бўлсин ўчмайди. Теппасидаги тунука чойнак вақирлаб қайнагани-қайнаган.

Овчиларнинг жума куни тўпланишлари бежиз эмасди. Мусулмончиликда жума куни то пешин намози-гача ов қилиш бехосият ҳисобланади. Елкасида милтиқлилар, қармоқ кўтарганлар, матраб судраганларнинг бари Муллақанднинг дўконига дунё янгиликларидан гаплашиб жума намозининг тугабини кутишади. Қайси жонивор "Қизил китоб"га кирди, қайси бири чиқди, қайси жониворни отишга рухсат бўлди, қайси бири тақиқланди, шу ерда билинарди.

Гапнинг очиғини айтсам, овчидек аҳил халқни умримда кўрмаганман. Ов мавсумида тоби қочиб қолган мерганларга овга борганлари насиба олиб келишни шарт қилиб қўйилган. Ўрдакми, қирғовулми, тўрттагина беданами, балиқми, ишқилиб бир улуш олиб келиб йўқлаб қўйиш шарт. Бу қондани бузганлар "овжўра"ликдан чиқарилади.

Бугун салкам бир ойдирки, Муллақанднинг дўкони ҳувиллаб қолган. Ҳар жума дўконга файз киритадиган овчилардан дарак йўқ.

Ораларидан қил ўтмайдиган овчилар ўртасидан қора мушук ўтди. Бир-бирига рақиб, бир-бирига ёв. Бири ов қилган жойга бошқаси бормайди. Бири мўлжалга олган қуённи бошқаси ҳуркитади. Ораларида қандайдир кўзга кўринмайдиган таранглик анчадан бери бор эди. Бу таранглик тортилиб-тортилиб пўлат занжирни ҳам узиш даражасига етди. Охири бу занжир Жавлон овчининг юбилейи куни узилди. Ота-боболаридан бошланган аҳиллик бир кундаёқ барбод бўлди. Занжирнинг бир томони Овчилар уюшмаси бўлиб, Муллақанднинг дўко-нида қолди, бир учи мерганлар иттифоқи бўлиб ўзига макон қидириб кетди. Уларни бирлаштириш учун кимлар ўртага тушмади дейсиз? Тоғдан овчилар тушиб муросайи-мадорага келтирмоқчи бўлишди. Чўлдан мерганлар келиб "бхай-бхай" бўлинглар дейишди. Бўлмади. Фақат ўзини

ўйлайдиганлар уюшмасига қўшилмаймиз, деб булар айтди. Жанжалкашлар иттифоқига ўлсак ҳам қўшилмаймиз, деб улар айтди.

Хуллас овдан ғов чиқиб Ҳасан-Ҳусанлар "пом" бўлиб кетишди.

Тошкентда Тўхли мерган деган бир табаррук отахон бўлардилар. Уйларида иккита бургутлари, биттадан миққий лочинлари бўларди. Ҳовлилари кўчага тушиб, "дом"дан уй беришганда туролмай, Оҳангаронда яшайдиган ўғиллариникига кўчиб кетган эдилар. Ёшлари тўқсондан ошиб овга ярамай қолган, фақат хонаки бургутлари билан гаплашиб, тоғу-тошларда ўтган шамолдек югурик йилларини эслаб ўтирардилар.

Отахон Тошкент овчилари ўртасига ола аралашибди, деб "Жигули"нинг орқа ўриндиғида икки бургутни икки ёнларига олиб, шу баҳонада жума намозини Ҳаси Имомда ўқийман, деб Тошкент қайдасан, деганча йўлга тушибдилар.

Бу хабар ҳам одатдагидек биринчи бўлиб Муллақанднинг қулоғига етди. Шунинг учун ҳам бугун ҳаммадан олдин туриб, дўкон атрофини ёғ тушса ялагудек қилиб тозалаб қўйди.

Жавлонбекнинг бу гаплардан хабари йўқ эди. Хотиржам ўтириб Муллақанд дамлаб берган чойни хўриллатиб ичарди.

—Эшитдингизми, мулла Жавлун, пир келаётганмишлар.

—Йўғ-е, —деди Жавлонбек ҳайрон бўлиб. —Тинчликми? Қари одам йўлда уриниб қолмасмикинлар?

—Сизларнинг ноаҳилликларингиз шундоқ отахонни ҳам бепоккойса қилопти. Нимани талашасизлар? Ота-болларингдан қолган хазинани талашяписизларми?

Жавлонбек ўйланиб қолди. Кўнгли бир нарсани сезгандек бўлди. Отахон бўладиганини бўлади, бўлмай-диганини бўлмайди, деб чўрт кесиб кетадилар. У кишига гап қайтариб бўлмайди.

—Маҳмуд мўйловга айтайми, палов тахласин,-деди Муллақанд.

—У кишига ош ботмайди. Ҳазми осонроқ овқат қилиш керак.

—Э, омон бўлинг, ака Жавлун. Ўзингиз мусулмон бўлсангиз ҳам, таомилни билмайсиз. Ахир рўза-ку! Ифторга у-бу тахлаб қўйиш керак.

Жавлонбек хижолатдан кўзини қаёққа яширишни билмай- қолди.

Бу хабар мерганлар иттифоқига ҳам етганди. Тўрт-беш мерган тўпланиб, Пир нима десалар, шу бўлади, деган қарорга келиб қўйишган эди.

Муллақандга, икки томондан ўн беш кишидан Маҳмуд мўйловнинг ошхонасига тўпланишсин, отахон шу ерга келадилар, деб битилган хат келди.

Ошхонада ўн бештаси у томонга, ўн бештаси бу томонга қараб, бир-бирига орқа ўгириб, отахонни кутарди.

"Жигули" келди. Унда икки бургутни икки ёнларига олиб отахон ўтирардилар. У киши машинадан тушмадилар. Бир-бирига тескари ўтирган шогирдларига деразадан қараб битта гап айтдилар.

—Аҳмоқлар!

Ҳеч кимдан садо чиқмади.

—Билиб қўйинглар, дуои бад қилсам, у дунё-бу дунё овларинг ўнг келмайди. Қани ўрниларингдан турларинг!

Мўйловли, мўйловсиз, пакана, новча овчилар гур этиб ўрниларидан турдилар.

—Бундан буён сен овчи, мен мерган, деган гап йўқ. Икковинг ҳам бирсан. Тамом, Аллоҳу акбар!

Отахон бошқа гап айтмадилар. Шофёр болага, ҳайда, дедилар-у, жўнаб кетдилар...

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда, янгича қилиб айтганда, Марказий Осиёда отахоннинг бир гапини икки қиладиган мард топилармикан?

Жавлонбек икки кун ўтиб аптекадан хотинига пахта олишга чиққан эди, Муллақанднинг дўконида бошқа одам ўтирганини кўрди. Ундан Муллақанд қани, деб сўраган эди, дўстингиз Изроилга жуфтакни ростладилар, деб жавоб қилди.

Жавлонбек, вой липошка тешиб чиққур-е, деб кулиб қўйди.

ХАЖВЧИНИНГ ИЗТИРОБЛАРИ

(Сухбат)

КЕКСАЛАРИ ГЎДАГУ, ГЎДАКЛАРИ КЕКСА ЮРТ

—Домла, таржимаи ҳолингиз билан яхши таниш бўлмаган киши сизни қишлоқда туғилган, деб ўйлайди. Далани, қишлоқ ҳаётию одамларини шундай ишонч ва муҳаббат билан тасвирлайсизки, асарларингизни ўқиган киши муаллифнинг катта шаҳарда туғилган "оқ билак" инсон эканлигини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Ё ростдан ҳам, қишлоқда туғилганмисиз?

—Йўқ. Мен Тошкентнинг қоқ марказида Самарқанд дарвоза маҳалласида туғилганман. Адабиётга, рассомликка жуда эрта қизиқдим. Уйимизга Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қодирий, Зиё Саид, Комил Алиевлар тез-тез келиб туришарди. Чунки шоир Элбек ташқари ҳовлимизда яшарди. Унинг исми фамилияси Мирмашриқ Юнусов бўлиб, асли Бўстонликдан эди. Дадам у киши билан Чимён тарафларга овга борганда танишиб қолган ва Тошкентда бошпанасиз қийналаётганини билиб, ташқари ҳовлимизга кўчириб келган эди. Шоиру ёзувчиларнинг адабий гурунглари бу ерда ўтарди. Мен уларга чой ташиб, бир четда ўтирганча, суҳбатларига қулоқ солардим.

Элбек ака ҳар гал қишлоғига борганда, менга қурут олиб келарди. Энди менинг "қишлоқ"лигимнинг сабабларини айтай. Болалигимда расм чизишга жуда ўста эдим. Уртоқларим мени "рассом" деб чақирарди. Ўша йиллари ўзбек алифбоси биринчи бор ўзгарган, араб алфавитидан лотин графикасига ўтиш жараёни кетаётган эди. Колхозлар, идоралар ва турли ташкилотларда пешлавҳалар (вивескалар) ўзгараётган эди. Айниқса, шиор ҳаддан ташқари кўп бўларди. Булардан ташқари, чойхоналарда, клубларда "Ленин бурчаги" деган жой бўлардики, у ерни ҳам безаш лозим эди. Хуллас рассомга иш ошиб-тошган замон. Отда келишиб мени шиор ёздириш учун қишлоққа олиб кетишарди.

—Демак, мактабингиз қишлоққа яқин жойда бўлган экан-да?

—Унчалик яқин бўлмаса ҳам, отда, пиёда бемалол борса бўларди. Ҳозирги Янги ТошМИнинг ўрни колхоз эди. Унга Хайитвой оқсоқол деган гўдақтабиат бир киши

раис эди. У мактабимга, уйимга тўп-тўп қизил алвон ташлаб кетарди. Кечаси билан ухламай шиор ёзиб чиқардим. Кундузи эса мактабимиз деворига алвон тортиб яна ёзардим. Бошқа болалар дарсга кирмай, ҳовлида "маза қилиб" шиор ёзаётган "рассом"га ҳам ҳавас, ҳам алам билан қараб ўтиришарди.

Шиор, айниқса байрамларда жуда кўп ёзиларди. Октябр байрами, 8 Март, 1 Май... Эҳ-ҳе, мен шиор ёзган алвонларни бир-бирига улаб кўрпа қавилса, Оролга ёпқич бўлар-ов!... Баъзан раислар ўртасида талаш бўлиб кетардим. ўйимизга аравада картошка, сабзи-пиёз ҳам олиб келишарди.

—Демак, пул ҳам беришар эканда?

—Дадам пул олмайсан, деб тайинлаганди. Сабзи-пиёз менинг "иш ҳақим" эди.

—Расмлар ҳам чизармидингиз?

—Ҳа-да. Ўша пайтда халқнинг ташқи сиёсатдан билгани Англия Бош министри Чемберленнинг, Хитой Бош министри Чан Кай Шининг, Италия Бош министри Муссолинининг номи эди. Улар Шўро ҳукуматига нима ёмонлик қилган, айби нимада билишмасди. Мажлисларда гап маккажўхори экиш тўғрисидами, қисир қолган сигирларни сотиш тўғрисидами, кимни "Қизил тахта"га, кимни "Қора тахта"га ёзиш тўғрисидами, нотиқ, бари бир, сўзини Чемберленни сўкиб тугатиши керак эди. атто мана бундай қўшиқ ҳам чиққан:

Чемберлен, Муссолини, Билмас ўнгу сўлини. Хўп яхшилаб тузиблар, Фашистлар усулини.

Бу қўшиқни парадларда кўпчилик бўлиб айтардик.

Колхозларга борганимда деворларга ҳам Чемберленнинг сувратини чиздиришарди. Юзлаб одамлар келиб бу сувратни томоша қиларди. атто айитвой оқсоқол колхоз идораси деворига ўзининг Чемберленни кетмон кўтарганча қувлаб кетаётган сувратини ҳам ишлатган эди.

Хуллас, мендаги далага, қишлоққа бўлган меҳр ўша пайтларда туғилган бўлса ажаб эмас. Гўдакфейл Хайитвой оқсоқолни эса ҳалигача меҳр билан эслайман.

"ҚИЗЛАРНИ ЁМОН КЎРАРДИК"

Адабиётга, санъатга берилган ўспирин кўнглига муҳаббат эртaroқ келади, дейишади. Сиз ҳам бундан мустасно бўлмагансиз, чоғи?

Аксинча. Қизларни жуда ёмон кўрадим. Уларни қийқиртириб қувиб юрадим. Ҳатто урадим ҳам. Ниҳоятда шўх, тизгинсиз бола бўлган эканман. Бир қарасанг, артист бўлгим, бир қарасанг, дарбоз бўлгим, бир қарасанг, масхарабоз бўлгим келарди. Қаерда бирон қизиқ одамни кўрсам, ўшанга ўхшагим келаверарди. Самарқанд дарвоза маҳалласига дор келганда бир масхарабоз қопдаги шиша синиқларини бўйрага тўкиб устида ялангоёқ ўйин тушган. Мен ҳам ўнтача шишани синдириб, устига девордан сакраганим, сўнг икки-уч ҳафтача қўлтиқ таёқда юрганим эсимда. Дор ўйнаб йиқилиб оёғим синган. Дарахтдан, томдан қулаб беш мартача қўлим чиққан. Ҳар гал қўлим чиққанида, Лабзакдаги Маҳсум табибга олиб бориб, қўлимни тахтакачлаб келишарди.

—Гапларингизга қараганда, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб қочадиган бевош бола бўлган экансиз. Оилада нечта фарзанд эдингизлар?

—Уч акам, уч опам бор эди. Мен нежатоё эдим.

Дарвоқе, биринчи муҳаббат тўғрисида гапираётган эдик.

У пайтларда қизларда ҳам, йигитларда ҳам ибo, шарм-ҳаё баланд эди. Кўчада қиз кишининг ўғил бола билан гаплашиб туриши катта айб саналарди. Оврупонинг беҳаё одатлари ҳали биз томонларга етиб келмаганди. Ўпишиш қаёқда, қўлтиқлашиб юриш қаёқда, ҳатто қўл бериб кўришиш ҳам гуноҳ саналарди. Бечора йигитлар яхши кўрган қизлари ўтган кўчаларнинг ҳавосини ҳидлаб, гингшиб юришарди. Худога минг қатла шукрки, мен вояга етганимда, баъзи қизлар унча-мунча "беҳаё"лашиб, йигитлар билан кинога бориш, ҳилват боғларда сайр қилиш айб бўлмай қолганди.

Эндигина бўйга етиб, қизларга гап ташлайдиган пайтим келганда, уруш бошланиб кетди. Кийим-бошим тўзиган, ранг-рўйим бир алпозда... Менда қизларнинг кўзини ўйнатадиган ҳусн ҳам йўқ. Унақа нотавонни қизлар бошига урадим. Шу алпозда ёшлигим ҳам ўтиб кетди. Бирон қизни ўпмаганман, десам, албатта ишонмайсиз. Ишонмай тўғри қиласиз. Насибамга яраша худо

етказганини ўпган бўлсам, ўпгандирман. Эсимда йўқ. Хотирамнинг мазаси қочган, склероз бошланаяпти, шекилли...

—Болалик чоғларингизни эслаганингизда, энтикиб кетадиган бирон воқеани айтиб бера оласизми?

—Болалигим, ёшлигим оғир йилларга тўғри келган. Катталар тортган кўргуликларни биз, болалар ҳам татиб кўрганмиз. 33-йилда уймизни тортиб олиб, детдом қилишди. Кесак қўрғондан бир чолдевор ҳовли топиб кўчиб бордик. Бари бир тинч кўйишмади. Уймизни тез-тез тинтув қилишиб, қўлларига илинган нарсаларни олиб чиқиб кетаверишарди. Ана шундай кунларнинг бирида уймиздаги ёзув столини молия идорасига керак, деб опчиқиб кетмоқчи бўлишди.

—Кимлар?

—Молиячилар-да. Онам дод солиб, столга ёпишди. Молия агенти уни туртиб юборган эди, онам бечора столга урилдию, хушидан кетди. Кейин билсак, биқини эзилиб кетибди. Икки кундан кейин бир оёғи узилиб кетган қиз туғди. Синглим жуда чиройли қиз эди. Беш ёшга етаретмас оламдан ўтди. Эсласам, бутун вужудимга титроқ киради.

"ҚАЧОН ҚУРУЛТОЙ БЎЛАР ЭКАН?"

Бир умр йиртиқ-ямоқдан боши чиқмаган чорикорнинг уйинда энди дутор, танбур каби кўнгилочар асбоблари бор. (Йўлдош Охунбобоевнинг грампластинкага ёзилган нутқидан.)

Сиз бир суҳбатда, машҳур Дадахўжабойнинг неварасиман, деган эдингиз. Бобонгиз тўғрисида нима-ларни биласиз?

Билганим шуки, бобом инқилобдан олдин Тошкентда иккита рус-тузем мактаби очган, маърифатпарвар киши бўлган, 20-йиллардаги ўзбек зиёлиларининг кўпчилиги шу мактабларда таълим олишган эди. Дадахўжабой муаллимларнинг маошини, ўқувчиларнинг стипендияларини ўз ҳисобидан бериб турган. Мактабнинг барча сарф-харажатларини ўз зиммасига олган.

Дадам, амакиларим ҳам шу мактабда таълим олишган эди. Дадам Хусанхўжа рус тилини мукамал биларди. Ҳатто айрим ўрислар ҳам хат ёзишса, дадамга

ўқитиб, тузаттириб олишарди. Раҳматли, айниқса, овни яхши кўрарди.

Яна бир бобом, онамнинг отаси Тахтапул даҳасининг қозиси экан. У кишининг хусусий тошбосмаси бўлган. Бобомнинг номи "Мулла Ғулом Расул" муҳри босилган Жомий, Сўфи Оллоёр, Ҳувайдо китобларини кўрганман. 1913 йилда Қози бувамнинг муҳри билан нашр қилинган Қуръондан бир нусхаси жавонимда сақланади.

Онам Зулфихон Ғуломхон қизи саводхон аёл эдилар. Кечалари Ҳувайдо ғазалларини ўқиб ўтирардиларки, эшитиб йиғлагим келаверарди.

Катта акам Имомхон Ҳусанхўжаев биринчи ўзбек стенографиясини ижод қилган. Мактаб очиб, ўзбеклардан стенографлар тайёрлаган. Аҳмад Шораҳмедов, кейинчалик халқ артисти бўлиб етишган Назира Алиева ва ўртанча акам Зухуржон Ҳусанхўжаев шу мактабда таълим олишган. Улар йигирманчи-ўттизинчи йилларда бўлиб ўтган жами қурултойларда, пленумларда Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, Йўлдош Охунбобоевнинг докладларини, нутқларини сўзма-сўз ёзиб олишган. Ўша йилларнинг тарихини ёзиб қолдиришган, десам хато бўлмайди.

Мен қачон қурултой бўларкин, деб сабрсизлик билан кутардим. Чунки акам Қурултойдан конфет, печенье ва сувратли китоблар олиб келарди.

"БАҒРИ БУТУН ЁЗУВЧИМАН"

—Отангиздан Сизга қандай фазилатлар ўтган?

Қизиқувчилик. Отам раҳматли гул "жинниси" экан. ҳовлимизда, боғимизда хилма-хил гуллар бўларди. Боғи-мизни шаҳарликлар "Гулбоғ" деб аташарди. Дадам темир-терсакка ҳам ўч эди. Овчилик жони-дили эди. Шундан бўлса керак, чап кўзини қисиброқ қарашга одатланиб қолганди. Кейинги пайтларда у серзарда, жаҳлдор, тажанг бўла бошлаган. Дарсдан қочган пайтларимда бир-икки марта калтаклаган ҳам. Ўша кезлари мол-дунёси қўлдан кетган, ўзи қатори зиёлилар бирин-кетин қамалаётган эди. Бир нохушликни кутиб, тажанг бўлаётгани билиниб турарди. Мени етаклаб кинога, паркларга олиб борганда ҳам бировга қўшилмас, салом берганда алик олиб, индамай қайтиб келарди.

Уни 1938 йилнинг эрта баҳорида олиб кетишди. Лабзак кўчасигача кўрпасини кўтариб чиққандим. Юк машинаси орқасидан кўнглим вайрон бўлиб қараб қолганман. Дадам қийноқларга чидолмай, Тошкент турмасида жон берди.

—Невараларингизга қайси фазилатларингиз ўтишини истайсиз?

Қандай фазилатим борлигини ўзим билмайман. Аммо меҳмонсиз яшай олмаслигимни биламан. Одамларга яхшилик қилгим келади. Элликка яқин ёш ёзувчига оқ фотиҳа берган, газета, журналлар орқали "оқ йўл" тилаган эканман. Китобларига сўзбоши ёзибман. Неъмат Аминов, Ўлмас Умарбеков, Ўткир Ҳошимов, Носир Фозилов, Худойберди Тўхтабоев... Шуларсиз туролмайман. Кунда бўлмаса ҳам, кунора учрашиб турамиз. Баъзан ҳазиллашиб: Мабодо, ўлиб-нетиб қолсам, оstonамда бел бойлаб турадиганларим кўп, деб қўяман. Бағрим бутунлигидан қувонаман. Невараларимнинг ҳам атрофида шунақа вафодор дўстлари кўп бўлсин, деб ният қиламан.

ФЕЛЬЕТОНЧИНИНГ БИР ПОЙ БОШМОҒИ

—Илк ёзган асарларингизни эслай оласизми?

—Эслайман. Фельетончилар сардори Комил Алиев "Муштум"да ишларди. Унга "Ишқибоз" деган биринчи ҳикоямни олиб боргандим. Комил ака ҳикояга кўз югуртириб, бир пой туфлисини еча бошлади:

Туфлимни Ўрдага обориб яматиб келсанг, ҳикоянгни мана шундай қилиб, (у бош бармоғини кўрсатди) тузатиб бераман.

Мен хўп, дедиму устознинг "табаррук бошмоғини" кўтарганча, Ўрдага қараб йўртдим. Қайтиб келсам, домла ҳикоямни таҳрир қилиб қўйипти. Ўқидим. Ниҳоятда зўр бўпти. "Биров итга, биров беданага ишқибоз..." деб ёзгандим. Хўрознинг ҳам таърифи бор эди. Комил ака уни мана бундай қилиб тузатибди: "Кал чуччи, қора томоқ, тепса деворни йиқитади, чўқиса, тошни узук қилиб қўяди".

Ҳикоя босилиб чиққач, Абдулла Қаҳҳордан бошқа ҳаммага ёқди...

"БАДАВЛАТ КЕЛИН"

—Бир ҳикоянгиз тўғрисида "Қизил Ўзбекистон" газетасида танқидий мақола босилган экан. Қайси ҳикоя эди, у?

—"Бадавлат келин" деган ҳикоям.

Ўзбекнинг қиз узатиши қурсин. Умр бўйи йиққаннинг бир кунга етмайди. Қиз бола ўғри бўлади, деб бекорга айтишмаган. Шунинг учун ҳам қиз туғилган кундан бошлаб онаси мол йиғади. Урушдан тугдек тўкилиб чиққан оила, қандоқ қилиб қиз узатади?

Ҳикояда эрга теголмай юрган қизнинг заёмдан катта пул ютиб олиши-ю, катта тўй қилиб, куёвга чиқиши тасвирланган. Ҳикоя хомгина, ночоргина, бўшгина чиққан, аммо газетага урилишининг сабаби бошқа ёқда. Танқидчи ҳикоядан сиёсий хато топмоқчи бўлган: яъни Совет оиласи тўқ, бадавлат яшайди. Заёмдан пул ютишга зор эмас. Бу совет воқелигига тухмат. Зарарли ҳикоя...

"Ҳой, инсофинг борми, уруш кеча тугади. Ҳали биринг икки бўлишига қанча қовун пишиғи бор. Товуқ сўйиб уйланган ўртоғимизнинг тўйига борганимиз эсингдан чиқдимми? Фронтдан қайтиб келган қанча йигитлар уйланолмай юрганини, қанча қизлар эрга теголмай, қари қиз бўлиб қолаётганини кўриб турибсан-ку!.."

Ана шундай изтиробли ўйларга бориб турсам, Фафур Ғулом келиб қолди:

"Нима бўлди? Сал бошқачароқсан?"

Мен унга газетани кўрсатдим. У елкамга қўлини қўйиб:

"Оббо тентаг-е, шунга ҳафа бўлиб ўтирибсанми? Қўй, ҳафа бўлма. Бу эндиги ейдиган калтакларингнинг биринчиси. Эҳ-ҳе, ҳали қанча калтаклар сени кутиб турибди. Биласанми, ўттиз еттинчи йилда мени урмаган газета қолмаган. Ҳатто Қўйлиқдаги корейсларнинг газетасида ҳам "пўстагимни қоқишган", ўзларича... Юр пиво олиб бераман".

Қаранг. Фафур Ғулом каромат қилган экан. Газета танқиди кейинги кўргиликларим олдида ҳолва бўлиб қолди.

БИРИНЧИ ҚОР

— Ҳа, Сталин қамоқлари, уруш, қаҳатчилик... Сизни ҳам четлаб ўтмаган. "Халқ душмани" бўлиб қамалгансиз. Бундай кулфатларга шерик бўлган айрим тенгдошларингиз "қайта қуриш" деб аталган жараён бошланиши билан кечмишлари ҳақида хотиралар, ҳатто қиссалар ёздилар. Аммо Сиз негадир жимсиз. Ноҳақликни кўрмагандек, билмагандек юрибсиз.

— Ёзгим келмайди.

— Ҳеч бўлмаса, ўша кунлар тўғрисида гапириб беринг. Уйланганимга олти ой бўлганида қамашган. Одамлар, нимага қамаган экан, деб сўрашади. Очигини айтсам, ўзим ҳам ҳалигача билмайман. Назаримда, айбимни терговчиларнинг ўзлари ҳам билмасалар керак. Фақат ўзинг айт, ўзинг айтсанг, суд иқрор бўлганингни ҳисобга олади, дейишарди. Қанча қийнашмасин, айбим йўқ, деб туриб олганман. Охири шоир Ёнгин Мирзони гувоҳликка олиб киришди. У кўзимга қараб туриб: "1949 йилнинг 5 ноябр кунини Рамз Бобожоннинг уйида "Ўрислар яхши яшайди, айниқса ленинградликлар маза қиляпти. Ўзбеклар хор", деб айтгансан. Ўша кунини биринчи қор ёққан эди", деди.

Эсладим. Ҳақиқатан ҳам, биринчи қор бешинчи ноябр кечқурун ёққан эди. Мен ўша пайтда Урта Чирчиқ райониغا, Қаҳрамон пахтакор Замира Муталова тўғрисида очерк ёзгани боргандим. У билан гаплашиб ўтирганимда қор ёға бошлаган эди. Ўша кеча райком котиби Қаҳҳор Пўлатовнинг уйида тунаб қолдим. Кечаси ўша ердан редакцияга телефон қилиб, стенограф Аҳмад Шораҳмедовга очеркни диктовка қилдим. Эрталаб нонуштадан кейин Пўлатов мени Тошкентга машинада опкелиб қўйди.

Биринчидан, 5 ноябр кунини Тошкентда эмасдим. Иккинчидан, Ленинград блокададан чиқиб, ҳали ўзини ўнгламаган, одамлари ҳам вайроналарда яшарди. Улар қандай қилиб "маза қилиб" яшашлари мумкин? Бу даъвода мутлақо мантиқ йўқ эди. "Гувоҳ" эса айтгансан, деб туриб олди. Терговчи менинг гапларимни ёзмади, фақат унинг гапларини ёзди. Терговчи ундан, Саид Аҳмад тўғрисида яна нималарни биласан, деб сўради. У оғзига келган гаплар билан мени айблаб бошлади. Терговчи мендан ҳам сўради: "Ёнгин Мирзо тўғрисида, унинг аксилинқилобий ишлари тўғрисида нималар биласан?"

Мен унга Ёнгин тўғрисида бир ёмон гап билмайман, у билан фақат Ёзувчилар союзида, редакцияларда кўришганман, деб жавоб қилдим. Шунда Ёнгин бирдан жазавага тушиб қолди. Ўзини муштлаб, додлай бошлади: "Мен сени агент, мени сотган, деб ўйлаган эдим. Шунинг учун сенга туҳмат қилдим. Айтганларимнинг ҳаммаси ёлгон, ҳаммаси бўҳтон", деб бўкириб йиғлаб юборди. Бу гапларнинг биронтасини терговчи ёзиб олмади. Ёнгинни сўкиб-сўкиб, камерасига тушириб юборди.

—Сизни терговчилар урганми?

—Урмаган. Ургани минг марта яхши эди. Ухлат-масди. Баъзан кечасию кундузи кабинетда олиб ўтира-верарди. Уйига жўнаётганида ёнимга соқчи қўйиб кетарди. Икки оёғим шишиб, туфлимга сиғмай қоларди. Бошим ғувиллаб, қандай қоғозларга имзо чекканимни ҳам билмасдим. Тўғри, бир марта урган. Пўлат линейка ўралган газета билан. Нега урасан десам, "Правда" ("Ҳақиқат") қаттиқ тегдими, деб масхара қилган.

Мени суд қилишмаган. "Дело"мни Москвага юбо-ришган, Трўйка (Особое совещание) ўн йилга ҳукм чиқарган. Шундай қилиб судсиз, прокурорсиз, оқловчисиз, гувоҳларсиз ўн йилни "бўйнимга олиб" кетганман.

ҲЕЧ КИМ АЙТМАГАН ГАП

—Ҳеч йиғлаганмисиз? Гўдаклик пайтларингизни айтаётганим йўқ. Вояга етиб, эсингизни таниганингиздан кейин йиғлаганмисиз демоқчиман. Кўп кўргуликлар бошингизга тушган, замон зарбаларига дуч келгансиз. Шундай пайтларда хўрлигингиз келиб, йиғлаган пайт-ларингиз бўлганми?

—Мен ҳам инсонман. Энг азиз, энг қадрдон кишиларимни йўқотганимда ўкириб-ўкириб йиғлаганман. Аммо ҳар қандай ноҳақликка кўз ёшсиз туриб берганман. Фақат.... Фақат бир марта ўксиб йиғлаганман.

1950 йили қамоқхонанинг бир кишилик камерасида тўққиз ой ўтирганимдан кейин Саидахон билан ўн минутлик учрашувга рухсат бўлган. (Сиёсий маҳбуслар қамоқхонада ётмас, ўтирарди. Академик Иван Павловнинг итига ўхшаб, ҳуштак чалганда ётиш, ҳуштак чалганда туриш рефлексга айланарди. Бу жойда деворга суяниш-нинг ҳам иложи йўқ, фақат ўтириш мумкин эди.) Кўзим қоронғига мослашиб қолганданми, Саидахон жуда узун,

новча бўлиб кўринди. Ранги ҳам бир ҳол бўлиб қолганга ўхшайди. У менинг кўнглимни кўтариш учун бўлса керак, "Сизга яхши пижама олиб қўйдим" деди. Бу гапни эшитиб, томоғимга нимадир тиқилгандек бўлдию, овозим чиқмай қолди. Шунча уринаман, қани овозим чиқса. Бир оғиз ҳам гапиролмадим. Кўзимдан дув_дув ёш оқаверди. Учрашувга ажратилган 10 минутлик вақт ҳам тугади. Гапларим ичимда қолиб кетди. Якка жой камерада ўй ўйлаб ўтирибман. Нега йиғлаганимнинг сабабини билмоқчи бўламан, билолмайман. Саидахон менга атаб олган пижама тушимга кирибди. Ажойиб, ҳеч кимда йўқ ҳаворанг пижамани кийиб Союзга борган эмишман. Ёзувчи ўртоқларим қаердан олдинг, деб сўрашар эмиш, Саидахон олиб берди, деяр эмишман. Ўшанда Саидахон менга ҳеч ким айтмаган гапни айтди. Эсимни таниганимдан буён бундай илиқ гапни ҳеч кимдан эшитмаган эдим. "Халқ душмани"нинг ўғлига биров меҳрибончилик қилмаган, бошини силамаган. Болалигини боладек ўтказмаган. Болалигини тирикчилик куйида исроф қилган киши учун бундай сўз жаҳоннинг жами хазиначисидан қимматроқ, ўксик қалбга оқиб кирган шаффоф тоғ ҳавосидек қадрли эди...

Ўша замонларда қамоқхона остонасидан ҳатлаб ўтган бирон кишининг қайтиб чиққанини кўрмаганман. Энди мен ҳам қайтиб келишим гумон йўлга кетаяпман. Саидахоннинг илтифотида, бардам бўл, дийдор кўришамиз, бу кунлар ўтиб кетади, деган маъно бор эди. Бу сўзнинг йўқлик қаърига сингиб кетаётган одамга қандай таъсир қилишини биласизми? Дийдаси қаттиқ одамни ҳам йиғлатадиган сўз эди у.

МУШУК БОЛАЛАРИ

— Лагерда кечган ҳаётингизни эшлаш Сизга жуда оғирлигини биламан. Шундай бўлса-да, кўрган-кечирганларингизни гапириб беришингизни илтимос қилардим.

— Жезқозғонда дунёга машҳур мис конлари бор. Маҳбуслар очиқ карьерлардан, ер остидан руда қазиб чиқарадилар. Тутқунларнинг кўпи мис гардидан ўпка касалига мубтало бўладилар. Мис самоварни кўрганмисиз? Зангдан кўкариб кетади. Коннинг атрофи ҳам баҳорда кўм-кўк бўлади. Бу кўкат эмас, занглаган тупроқ.

Рассомлигим иш берди. Лагерда ким кўп ўғри-ю, каллакессар кўп. Аввалига ўшаларнинг кўкрагига, билагига игна билан ҳар хил наколкалар (суратлар) ишладим. Улар "Не забуду мать родную" (туққан онамни унутмайман) деган ёзувни яхши кўришарди. Кейин кўкракларига бир шиша ароқ, карта ва аёл суратини ишлатиб, тагига "мана шулар бизни хароб қилади", деб ёзишимни буюришарди. Рассомлигимдан хабар топган бошлиқлар маҳбусларнинг кийимларига номер ёзадиган қилиб қўйишди. ҳар бир маҳбуснинг ўз номери бўларди. Тутқунлар ҳам исми фамилияси билан эмас, номери айтиб чақириларди.

Хуллас, оч қолмадим. Рождество, пасха байрамларида маҳбуслар уйларига откритка жўнатишарди. Ўша откриткаларга суратлар чизиб берардим. "Даромадимни" ҳамшаҳар маҳбуслар билан баҳам кўрардим.

Бошлиқларимизнинг айримлари ҳаддан ташқари шафқатсиз кишилар эди. Кимдир мушук олиб келиб боқа бошлади. Баракдаги қолган саксон маҳбус ҳам топган-тутганини олиб келиб шу жониворнинг оғзига тутадиган бўлди. Мушук уларга узоқда қолган, унути-лаёзган уй-оилаларини, бола_чақаларини эслатарди. Бир куни мушугимиз етти бола туғди. Улар сал кунда кўзга кўриниб қолишди. Барчага эрмак, барчанинг қувончи эди улар! Кутилмаганда, навбатчи офицер кириб, ҳаммасини халтага солиб олиб чиқиб кетди ва новвойхона ўчоғида ловуллаб ёнаётган алангага уларни навбати билан битта-битта отиб, ёнишини томоша қилди!...

Лагердаги бараклар қулфлаб қўйиларди. Бир тонг баракдан ёнгин чиқди. Олов печь ёнига қуришти учун ёйиб қўйилган пайтавага илашиб, қатор териб қўйилган пийма (валенка)ларга ўтибди.

Мен кутубхонада ҳарбий қисм учун янги йил плакатини ишлаётган эдим. Ёнаётган баракка югуриб келдим. Назоратчига, очмайсанми, десам, бошлиқлар буйруқ бермагунча очмайман, деди.

Одамлар тутунда бўғилиб ўлади-ку!- дейман ялиниб.

Ўлса ўлаверсин, менга нима. Менга санаганда тирикми, ўликми, 200 та куйган калла билан 400 та оёқ чиқса бўлди. Қолгани билан ишим йўқ.

Бундай даҳшатли манзаралар узоқ вақтгача ҳаёлимдан ўчмади. Эсимга тушганида сесканиб кетардим...

"МАЖРУҲЛАР ОНАСИ"

— Ана шу кўрган-кечирганларингизни китоб қилиб ёзсангиз бўлади-ку?

— Бўлади. Лекин мен ёзмоқчи эмасман. Ёзаман, деб бир-икки марта уриниб ҳам кўрдим, юрагим кўтармайдиганга ўхшайди. Биласизми, Мопассаннинг "Мажруҳлар онаси" деган машҳур ҳикояси бор. Ўқиганмисиз?

— Йўқ.

— Бир аёл ҳар гал бола туғиши олдидан қорнини чандиб, сиқиб боғлаб олади. Кейин мажруҳ бола туғади. Қийшиқ-қинғир туғилган болаларни ажойиботлар ишқибозларига сотади. Улар эса мажруҳларни ажойибхоналарда намойиш қилишади. Хотин ўз азобларини, изтиробларини пулга сотади. Азоблардан келган даромаддан бойимоқчи бўлади.

Лагерда кўрган-кечирганларимни, тортган азобларимни ёзмоқчи бўлсам, хаёлимга мажруҳлар онаси келаверади. Мен ҳам унга ўхшаб азоб-у изтиробларимни пулга сотадигандек бўлавераман. Ёзишга қўлим бормайди.

* ...Кўксимда аламлар қалашиб ётибди. Болалигим ўксиб ўтди. Отам, акам, ўзим "халқ душмани" бўлдик. Деярли бир умр бўйнимни қисиб, ўксиб яшадим. Оқланиб, қайтиб келганимдан кейин ҳам бахтим очилмади. Ёзувчилар союзида бирон хайрли иш бўлса, рўйхатдан ўчиришарди. Мажлислардан бошимни эгиб чиқиб кетардим. Бошимдан ўтганларни ёзиш учун хаёлан бўлса-да, яна қамоққа боришим, жами азобларни яна рудан тортишим керак. Буни энди юрагим кўтара олмайди, деб қўрқаман.

ЭРКАКЛАР ҲАММОМИ

— Сизни Фарғонача аскияга жуда уста дейишади... Аския халқ ижодида энг мураккаб жанр. Бу тез фикр қилиш мусобақаси. Рақиб томонидан берилган зарбага бир-икки лаҳзада ундан ўтказиб жавоб қилиш керак. Жавоб мавзудан чиқмаслиги, кишини ҳайрон қолдирадиган даражада мантиқли, сўз тагига рақибни "фoш" қилувчи сўз яширинган, аини пайтда жуда ақлли, кулгили бўлиши шарт. Жавоби қандоқ бўларкин, деб тикилиб турган юзлаб кўзлар қаршисида довдирамасдан, ўзини йўқотмасдан, рақибининг "саломига" шундай "алик"

айтиш керакки, давра аҳли бомба портлагандек, гум-бурлаб кулиб юборсин.

—Фарғона томонларда уста аскиячилар кўп. Мен ҳам йигитлик пайтларимда, ишқибозлик қилиб, улар билан аския айтишганман.

Аmmo аския фақат эркаклар даврасида айтишга мўлжалланган жанр. Абдулла Қаҳҳор бир мақолачасида, "Аскиянинг устида очилган гул" деб айтган эди. Бу-жуда аниқ ва тўғри баҳо.

Аския замирида аёллар олдида айтиб бўлмайдиган уят гап ётади. Баъзан телевизорда аския мусобақаларини кўрсатишади. Унда аёлларнинг ҳам гурра-гурра кулишаётганини, баъзан уларнинг ҳам аскияга аралашишларини кўриб ҳайрон бўламан. Аския бамисли эркаклар ҳаммоми, унга аёлларнинг кириши мумкин эмас.

УМР ҲИСОБИ

Қаноатда Саида филча бўлурму ҳай-ҳай.
(Қўшиқдан)

—Домла, севимли адибимиз, рафиқангиз Саида Зуннунова қаза қилганларига 15 йилдан ошди. Ёлғиз ўзингиз қийналиб қолмаяпсизми. Иссиқ-совуғингиздан кимлар хабар олиб турибди?

—Боя айтганимдек, уйимдан меҳмон узилмайди. Қизим, куёвим, невараларим ҳолимдан хабар олиб туришади. Ёлғизликка кўникиб ҳам кетдим.

—Шундай бўлса-да, уйланганингиз маъқулмиди? Ёш бир жойга борганда ётиш бор, туриш бор, дегандек, қийин-да?

—Уйланиш... Бу гапни иккинчи оғзингизга олманг. Энди турмушга чиқиб, ўйнаб-куламан, деган келинчакнинг навқирон умри қийноқларда ўтди. Бу азобларга у мен туфайли гирифтор бўлган. Мен қамалганимда унга газета журналлар, нашриётлар эшиги беркитилди. Союз аъзолигидан ўчирилди. Икки диплоли бўлатуриб, ишсиз, саргардон бўлиб юрди. Эрингдан кечсанг, ҳамма йўлларни очиб берамиз, дейишди...

Бунақа кўргуликларга у аёл боши билан бардош берганда, наҳотки мен-эр киши чидамасам!..

Дунёда ҳар бир ишнинг ўз ҳисоб-китоби бор. Ҳар бир айтилган сўзнинг жавоби бўлади. Дунёдан кўз юмиб

кетгунча ҳисоб_китоб қилиб қўйиш керак. Айтилган гапга жавоб бериб қўйиш керак.

Бундан ташқари, худодан тилаб олган биттагина қизимиз бор. Ёлғиз боламнинг дили оғришини истамадим. Саидахоннинг кино ленталарига олинган қиёфаси, суратлари, грампластинка ва магнитофонга ёзилган овозлари, жавон тўла китоблари, қўлёзмалари менга қолган қимматбаҳо хазинадир.

"СУЯНАДИГАН ЧИНОРЛАРИМ БОР"

— Бир куни Сиз устозингиз Гафур Ғуломдан, тенгдошларингиздан қайси бирининг асарларини яхши кўрасиз, деб сўраганингизда у киши, гапни ҳазилга буриб юборган эканлар. Энди шу саволни ўзингизга берсам, нима дейсиз?

— Қариганимда тенгдошларимнинг бири яхши, бири ёмон деб балога қолмай. Яхшиси шогирдбаччалардан сўранг.

— Майли, шогирдларингизни айтинг, бўлмаса...

— У "безобразний"ларни шогирд дейишга тилинг бормайди. Қолаверса, уларнинг ўзи энди катта устоз бўлиб қолишган. Эркиннинг қанчадан-қанча шогирдлари бор. Ўткирнинг ортидан қанча ёш талантлар эргашиб юрибди. Неъматни айтмай қўя қолай. У ҳажвчиликда ўзига хос мактаб яратаяпти.

— Пенсияга чиққан кишининг бирон эрмаги бўлиши керак. Масалан, Айний домла бўш вақтларида нишолда пиширган эканлар. Сиз-чи?

— Мен эллик йилдан бери сурат оламан. Қасрга бормай, елкамда фотоаппарат осиглиқ. Темир-терсакни яхши кўраман, радио, магнитофон, телефон аппаратларини кавлаб-кавлаб охири бузиб қўяман. Устага тузатириб келгандан кейин ҳам кавлайвераман. Ичига нима борлигини билгим келади-да.

— Абдулла Орипов билан девор-дармиён қўшни экансиз. Кўришиб турасизларми?

— Ҳа, албатта. Абдулла болалари каникулга чиққанда боққа кўчиб келади. Боғимизни гулдор панжара ажратиб туради. Уникига шоирлар, меникига носирлар келишади. Дам олиш кунлари уникада шехрхонлик, меникида аския, латифагўйлик бўлади.

— Ўртадан ўша панжара олиб қўйилса бўлмайдими?

— Бўлмайди. Назм билан наср ўртасида чегара бўлиши керак. Тақдир тақозоси билан Ёзувчилар союзи иккига бўлиниб қолган. Бари бир ижодкорлар бир-бирларини соғиниб қолишади. Яқиндагилар тишлашади, узоқдагилар кишнашади, деганларидек, улар кишнашиб қолган пайтларида менинг боғимда учрашиб дилларини ёзиб кетишади.

— Демак, боғингиз "пом" чиққанларни яраштирадиган жой экан-да?..

— Шундай десангиз ҳам бўлади.

— Шогирдларингиз билан қандоқ тил топишасиз?

— Уларнинг феъл-атворлари менга маълум. Ўткир донолик қилиб куйдиради. Носир гапни чимчилаб-чақиб айтади. Незмат гуноҳ қилиб қўйганда, Бухоро лаҳжасида иккита латифа айтиб, кулдириб қутулади. Худойберди "пора" беради. Узоқ келмай кетса, бирон пақир шафтолими, шотут мураббосими олиб келади. Еган оғиз уялар, деганларидек уни койишга тилим бормаи қолади. Дўст сафарда билинади. Бу шогирдбаччалар кўп сафарларда синалганлар. Шундай, суянсам бўладиган чинорларим борлигидан қувонаман.

МАШҲУРЛИК МАРТАБА ЭМАС

— Домла, Сиз жумҳуриятимизнинг машҳур ижодкорларидан бирисиз. Қаерга борманг, олдингиздан мухлисларингиз чиқиб келаверади. Бу Сизга ёқадими?

— Устоз Абдулла Қаҳҳор ҳазиллашиб, "Мен, қилган меҳнатни маймун қилганда у ҳам ёзувчи бўлиб кетар эди", деган. Нимагаки эришган бўлсам, фақат меҳнатим орқали эришганман. Машҳурлик масаласида бир нима дейишим қийин. Ким билади, у балки масъулият деганидир. Машҳур киши халқнинг кўзида бўлади. Ҳар гапи, ҳар бир ҳаракати эл назарида туради.

Худо мени меҳнатдан жудо қилмасин.

Қ. Очилов суҳбатлашди.

Ёзёвон район ХДП саркотиби
Ҳайдарали ЙЎЛДОШЕВГА,

Район ҳокимининг ўринбосари
Ҳайдарали МАМАЖОНОВГА!

МУТЛАҚО ОЧИҚ ХАТ

"Ўзбекистон адабиёти ва санъати" ҳафтаномасида менга йўллаган телеграммангиз қўлимга тегди. Райондаги 14-мактабга номим қўйилганини ўқиб кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Бундай бахт ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Мен э, худо, берадиган бўлсанг, тирикликимда бер, деган бандаларингдан эканман. Минг шукурким, бундай бахтга тирикликимда эришдим. Шунчалик изат қилганларингиз учун минг қуллуқ!

Ёзёвонлик қадрдонларим! Мен сизни жуда яхши кўраман. Кичкинагина бир телеграммадаги одамнинг дилига қувват бўладиган, фақат Фарғоналикларга хос қувноқ оҳанг мени ҳаддан ташқари қувонтирди.

Азизларим! Сиздан пича гинам бор. Бу йил Тошкентда узумга офат текканини биласиз. Бир ғужумига зор бўлдик. Ҳовлингиздаги эрида осмонга қараб ётиб, тепангиздаги сўрида ҳар бири сариқ пилладек келадиган ҳусайни ғужумларига кўзингиз тушганда ҳам бир бечора фаҳрий фуқаронгизни эсламадингиз. Сарсонқумда ўзим қадамлаб ўлчаб берган пайкаллардаги ҳар бири қўйдек қовунларнинг ҳиди Тошкентгача келиб турди. Мана, куз ҳам ўтди. Полизлар хазанак бўлди. Эсламадингиз. Ҳеч бўлмаса қуруғидан /порахўрлар оладиган қуруғи эмас! — қоқисиде! бир тишламани раво кўрмадингиз.

Нима бало, бирингиз Қори Ишкамба, бирингиз Иноят оқсоқолнинг невараси эмасмисиз?

Ҳадеб кел, кел, деяверасиз. Бориш осон бўптимин!! Бир қултум бензин бир нақир коньякка баробар бўлиб турган пайтда машина олдига боришга юрагим бетламайди.

Африканинг аллақайси мамлакатада фаҳрий фуқароларга текинга бензин беришар экан. Ушалардан ибрат олсанглар бўлмайдимин!

Бунақа хасислик қилаверсанглар бор-е, дейману Олтиариққа ичкуёв бўлиб кетвораман. У ерда ичкуёвлар

автоматик равишда фахрий фуқароликка ўтишар экан. Келиннинг сепига тўртта ғилдирак, битта аккумулятор қўшадиган одатлари менга маъқул тушди. Сигареталарни куёв боланинг оёқлари тагига сочиб юборишларини айтмайсизми? Мендек хуснда ягона фуқаронгиздан ажралиб қолишингиз мумкинлигини бир ўйлаб кўрсангиз ёмон бўлмасди!

Ёзёвонимиздаги жами катта-кичик, новча-пакана, узун-қисқа, сахий-хасис, семиз-қилтириқ, соқолли-бесоқол қадрдонларга самимий саломимни етказинг. Уларга йўқдан бор бўлган Ёзёвонимизнинг шарафли қирқ йиллик тўйини кўп ичиб қўймай, ўйнаб-кулиб, хурсандчилик билан ўтказишларини тилайман.

Етмишдан ошса ҳам пардоз-андозни тарк қилмаган, қишда ҳам қошидан ўсма кетмаган, уламасоч бева кампирларга қариб қуйилмаган бева фахрий фуқародан алоҳида кўзёш тўла салом.

Айниқса муҳрига исмим ўйиб ёзилган 14-мактаб педагогларига, ўқувчиларига дил-дилдан саломлар йўлайман.

Муни қаранг! Бу кеча ғаройиб туш кўрибман. Тушимда ўз номимдаги мактабда ўзим ҳам ўқиётган эмишман.

САИД АҲМАД,
Ёзёвоннинг фахрий фуқароси.

Тузатиш:

Ушбу китобда "артистка" сўзи "картишка" бўлиб, хато кетган. Шуни "мартишка" деб тузатиб ўқишларингизни сўраймиз.

МУНДАРИЖА

Лаб ҳақида дoston..	3
"Ж" ҳарфи ёзилган девор тагида.	5
Гўштнинг зарари ҳақида.	7
Офтобга чиққан мушук.	10
Азиз ва Бонопарт.	11
Ҳиндча қўшиқ.	15
Минг йиллик жанжал.	23
Наполеон Мамажонов.	24
Бевош қаламнинг ёзганлари.	27
Қилич кесолмаган бошлар.	29
Қайси Ойбек?.	29
Белимдан юқориси ишламаяпти.	30
Луччак шафтоли.	30
"Казбек" текинга тушди.	31
Қовун туширай дебман-ку.	31
Қайтиб бермасанг ҳам майли.	32
Юр, ювамиз.	33
Маза билмаслик дарди.	33
Масали гурба.	35
Бир сиқим хандон писта.	36
"Оқ уй".	42
Тонги товушлар.	45
Тунги саргузашт.	47
Машаққатли бахт.	50
Ҳеч ким ва ҳеч нарса унитилмайди	52
Яна бир Турдивой.	53
Эколўгия ва биз.	55
Турмуш чорраҳаларида.	56
Ёр излаб.	58
Кечаси соат 3 да бева ёзувчининг калласига келган гаплар.	58
Бўри ови.	59
Ҳажвчининг изтироблари.	78

Адабий-бадиий нашр

САИД АҲМАД

ХАНДОН ПИСТА

Ҳажвлар

Мусаввир *М.Самойлов*

Техн.муҳаррир *В.Н.Барсукова*

Мусаҳҳиҳалар *М.Ҳошимова, К.Зиёмуҳамедова*

Оригинал макетни тайёрловчи *Қ.М.Юсупов*

Ушбу китоб "Хазина" илмий-ижодий ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли компьютерда "Xerox Ventura Publisher 2.0" дастурида тайёрланди.

ИБ №5248

Теришга 29.10.93 да берилди. Босишга 16.11.93 да рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32. Янги-оддий гарнитура. Юқори босма усулда босилди. Шартли босма табоқ 5,46. Нашр табоқ 4,3. Адади 50000 нусха. №. 69 . буюртма. Баҳоси келишилган нарҳда. Шартнома №139-93.

"Хазина" ижодий илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси, 700097, Халқлар дўстлиги шоҳқўчаси, 28.

Ғафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 700129, Навоий кўчаси, 30.